

AIGAR SUURMAA

MIKS,

MILLAL,

KUIDAS

**ALUSTATI EESTIS LIHAVEISTE
KASVATAMIST**

Tartu, 2007. a.

Esikaanel: herefordid karjamaal

Autori fotod

Keeleline korrektuur: Siiri Kasepalu

Väljaandja: Eesti Lihaveisekasvatajate Selts

Trükk: Vali Press OÜ, 2007. a.

Eessõna

Käesolevas raamatus käsitletakse lihaveisekasvatuse arengut alates eelmise sajandi keskpaigast, mil alustati piimalehmade ristamiskatseid lihatõugu pullidega, kuni tänapäeval eluõiguse võitnud lihaveisekasvatuseeni välja.

Mõte hakata kirjutama meie lihaveisekasvatuse ajalugu tulenes sellest, et olin peaaegu algusest peale, alates 1969. aastast seotud meie vabariigi veiseliha tootmisega ja veidi hiljem ka lihaveisekasvatusega.

Et taust selgem oleks, kirjutan natuke endast. Pärast tollase Eesti Põllumajanduse Akadeemia lõpetamist 1957. aastal töötasin 12 aastat tegelikus põllumajanduses. 1969. aastal asusin tööle Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi (ELVI) aretusosakonna juures vastselt loodud veiseliha uurimise laboris nooremteadurina. Minu uurimisteemaks sai meie piimaveiste ristamine šarolee tõuga ning uurimistulemused vormistasin kandidaadiväitekirjaks 1973. aastal. Olin seega Eestis esimene, kes hakkas uurima lihaveiste kasvatust. 1978. aastal pöördus tähelepanu herefordi veistele, et kindlaks teha nende sobivus kasvatamiseks Eesti tingimustes. Tuli korraldada katseid siinsetes majandites ning sellega seoses palju ringi liikuda. Rööbiti lihaveistega uurisin ka meie eesti punast ja mustakirjut tõugu pullide lihajõudluspärilikkust. Tegime kõigis tollastes Eesti Lihakombinaatides arvukalt veiste tapmiskatseid selgitamiseks noorpullide lihaomadusi.

Järgnevail aastail uurisime labori töötajatega mitmete lihatõugude ja eesti piimatõugude ristandite nuuma- ja lihaomadusi. Asutati Eesti Herefordi Kasvatajate Klubi, mille president olin klubi likvideerimiseni 1998. aastal. Eesti Lihaveisekasvatajate Seltsi juhatuse liige olen olnud alates selle asutamisest (2000. a.). Seoses klubi ja seltsi tööga, olen osalenud kaheksal Euroopa herefordi

konverentsil ja tutvunud lihatõugu veiste kasvatamisega mitmes Euroopa riigis. Nende riikide lihaveisekasvatusest on lühidalt juttu ka käesolevas raamatus, sest igas riigis on ka väikesi erisusi, mis väärivad esiletoomist.

Kuna olen palju uurinud nii meie kui ka naaberriikide lihaveisekasvatust, tahaksin jagada raamatu lehekülgedel oma tähelepanekuid, miks, millal ja kuidas Eestis tekkis huvi lihaveisekasvatuse vastu ja kuidas see tasapisi arenes ning võitis veisekasvatajate poolehoidu. Nõukogude ajal, mil loomakasvatuses valitses suur söödapuudus, ei olnud paljude aretusjuhtide arvates Eestis otstarbekas lihaveiseid üldse kasvatada.

Lihaveisekasvatuse võib Eestis tinglikult jaotada kahte perioodi: nõukogude ajal ja pärast Eesti taasiseseisvumist. Peatükid ongi kirjutatudki sellest lähtudes, kuigi mõnikord on sündmusi kirjeldatud seostatult mõlema perioodi jooksul.

Ma ei seadnud eesmärgiks raamatus valgustada meie lihaveisekasvatuse arengut ainult kuiva kronoloogilise materjalina, vaid püüdsin mitmelgi korral esile tuua ka naljakaid ja bürokraatlikke olukordi, mis tollel ajal meil võimust olid võtnud. Uskusin algusest peale, et Eestis hakkab lihaveisekasvatus arenema niisama kiiresti nagu meie naaberriikideski. See aeg ongi nüüd kätte jõudnud. Olles ise olnud Eestis algusest peale üks lihaveisekasvatuse organiseerijaid ja kogenud selle arengut ligi 40 aasta jooksul oli mul huvitav ja lihtne kogu seda perioodi iseloomustada.

Ühtlasi tänan Leino Vessartit ja Reet Toid, kes osutasid abi ajaloolise materjali hankimisel ning Eesti Lihaveisekasvatajate Seltsi, Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistut ja Alltechi abi eest raamatu ilmumisel. Samuti suur tänu Jõudluskontrolli Keskuse IT arendussektori töötajatele, kelle abi oli teretulnud kirjutamisel esilekerkinud tehniliste raskuste puhul.

Autor

Sisukord

Eessõna.....	2
Piimatootmine – Eesti veisekasvatuse põhisuund läbi aegade....	6
Esimesi piimalehmade ristamiskatseid lihatõugu pullidega.....	9
Šarolee tõugu veised Eestis.....	12
Miks Eestisse toodi herefordid.....	15
Herefordide levik Eestis.....	17
Iga-astased herefordipäevad.....	29
Eesti Herefordikasvatajate Klubi asutamine.....	35
ELVI osa lihaveisekasvatuse arendamisel.....	38
Teadusliku uurimistöö alustamine lihaveisekasvatuses.....	43
Esimesed kontaktid lähemate põhjanaabritest lihaveise- kasvatajatega.....	50
Lihaveiste aretuslaste andmete töötlemine arvuti abil,,,,,,	58
Väljaspool Eestit tõuloomi ostmas.....	60
Euroopa herefordi konverentsid.....	68
Lihaveisekasvatus peale Eesti taasiseseisvumis.....	78
Lihaveiste arvuline kasv ja nende import.....	83
Ühistu Harama tulevikuplaanid ebaõnnestusid.....	87
Karitsu Õppetalu huvi limusiinikasvatuse vastu.....	89
Elav huvi ka teiste lihaveisetõugude vastu.....	93
Eesti Lihaveisekasvatajate Seltsi asutamine.....	97
Seltsi tegevusest.....	100
Toimus esimene lihapullide oksjon.....	104
Seltsi suhted välisriikide lihaveisekasvatajatega.....	112
Asutused ja organisatsioonid, kes on lihaveisekasvatuse arendamisele kaasa aidanud.....	129
Aktiivsetest inimestest, kes olid ja on seotud lihaveise- Kasvatusega.....	133
Kasutatud kirjandus.....	147

Piimatootmine – Eesti veisekasvatuse põhisuund läbi aegade

Eesti veisekasvatuse põhisuund on kogu aeg olnud piimatootmine, veiseliha on olnud piimatootmise kõrvalsaadus, peamiselt praagitud lehmade ja vasikate ning hiljem ka noorveiste, peamiselt pullide tapmisel.

Meie kliimavöötmes ei ole liiga kuum, siin on parajalt sademeid, mis soodustab rohu kasvu ja sobib igati loomade tervisele ning võimaldab saada neilt head toodangut. Seepärast on siinses põllumajanduses peamise majandusloomana kõige kohasem veis, kelle põhisöödaks on haljas rohi ja hein, millele hiljem lisandus silo, peale nende omalt põllult ka teravili ja põhk.

Mõisates hakkas veisekasvatus üha enam arenema 18. sajandi lõpul, sest teravilja kõrge hind õhutas suurendama sõnnikukogust ja laienev viinapõletamine andis praaga näol head loomasööta veiste (härgade) nuumamiseks. 19. sajandi keskel aga hakkasid mõisad vähetasuvale teraviljale ja linale eelistama piimakarja kasvatamist. Mõisnikud hakkasid peamõisale lisaks rajama abimõisaid, nn. karjamõisaid. Neis hakati ka valmistama võid ja juustu, mis läksid hästi ekspordiks. Heaks näiteks oli kuulus Saaremaa juust. Juba esimesel maailmanäitusel Londonis (1851) olid välja pandud mõisnik Dellingshauseni mõisas valmistatud tooted. Hiljem valmistati Laugu mõisas eedami, chesteri, rasvast, poolrasvast ja postijuustu.

Seoses 1919. aasta maareformiga rajati 48 288 asundustalu suurusega vähemalt 1 ha. 1939. aastal oli Eestis kokku 139 984 talu.

20. sajandi algul hakkasid talupidajad asutama ühistegelikke piimatalitusi, nii asutati näiteks 1908...1910ndatel aastatel Imavere, Aravete, Põltsamaa, Suure-Jaani ja teisi Ühispiimatalitusi. Kokku oli Eestis 1914. aastaks juba 135 piimaühistut. Selline ühistegevus soodustas põllumajanduse arengut, põhieesmärk oli talunike majandusseisundi parandamine ja tugevdamine. Jõudsalt arenes

piimakarjakasvatus, kusjuures tingimused piimatoodete müümiseks olid soodsad, sest arenes laevavahendus välisriikidega ja raudteeühendus Peterburiga. Nii kujuneski Eesti põllumajanduse põhitootmisharuks piimakarjakasvatus ning jäigi selleks läbi aegade.

Tabel 1. Andmeid veiste arvu ja piimatoodangu kohta (veiste arv tuhandetes, piimatoodang kg)

Aasta	Veiseid kokku	Neist lehmi	Keskmine toodang
1914	478,0	248,0	–
1920	465,0	250,0	1286
1930	627,2	415,9	1897
1935	725,4	402,6	2103
1939	706,1	480,4	1976
1945	411,0	235,0	1706
1950	462,0	283,6	1754
1960	493,8	295,9	2844
1970	691,6	310,3	3304
1980	817,7	314,1	3658
1990	757,8	280,7	4170
2000	252,8	131,0	4660
2005	249,5	113,8	5886
2006	245,0	108,9	6225

Tabelist nähtub, et Eesti esimese iseseisvusaja lõpuks oli lehmade arv läbi aegade suurim – 480 tuhat lehma. Nõukogude aja lõpuks suurenes küll veiste üldarv, kuid kehvade tootmistingimuste tõttu lehmade osatähtsus vähenes tunduvalt. Taasiseseisvumisel vähenes lehmade arv kolm korda, kuid piimatoodang ühe lehma kohta tõusis märgatavalt. Veiste üldarvu languse tõttu jäi aga hulk rohumaid piimakarja söötmiseks kasutamata ning see on nüüd lihaveiste söödaga varustamiseks ka piisav.

Eestis on veistega tehtud pikaajalist aretustööd ja siin on välja kujunenud hea tõutüübiga karjad. Veiste aretusväärtust

tõstetakse pidevalt välismaalt hea tõumaterjali sisseostmise abil. Praegu on meie piimatootmise tase teiste riikidega täiesti konkurentsivõimeline.

Nõukogude perioodil said majandid põhisissetuleku piima müügist ja neid hinnatigi piimatootmise järgi. Ka oli piima aastatoodang ühe lehma kohta Eestis suurem kui teistes liiduvabariikides. Seetõttu eraldati liidu fondidest meile rohkesti odavat jõusööta, mis omakorda soodustas piimakarja arengut.

Eelnevat kokku võttes tuleb märkida, et Eesti veisekasvatuses on piimatootmine olnud kauane traditsioon, nii nagu Inglismaal ja Prantsusmaal on olnud lihaveisekasvatust, kus sellega on tegeldud juba ümmarguselt umbes 200 aastat ja kauemgi.

Sellega seoses Eestis välja kujunenud piimatootmise suuna tõttu oli nagu mõnes mõttes isegi mõistusevastane hakata arendama uut mittetraditsioonilist loomakasvatust – lihaveisekasvatust, milles meil kogemused puudusid. Sellepärast oli ka algul sellele vastuseis üsna tugev. Kui eelmise sajandi keskpaiku toodi Eestisse esimesed lihaveised, siis oli neid pikka aega raske omaks võtta, sest inimestesse juurdunud traditsiooni ja harjumusi on ju raske murda. Samasugune tendents ilmnis ka mõnes teises riigis, kus alustati lihaveiste kasvatamist. Näiteks Soomes ja Šveitsis oli lihaveiste kasvatamise algul üldine pahameel suur, sest kardeti piimatootmisele konkurentsi ning seepärast nõuti selle loomakasvatustaruga tegelemise kiiret lõpetamist.

Riikide majanduslik areng aga kestab pidevalt, ka põllumajandusse tuleb uus tehnika ja sellega seoses muutub tootmise tehnoloogia. Inimesed soovivad järjest lühemat tööpäeva ja seepärast toodetakse seda, mis nõuab kõige väiksemat ja kõige lihtsamat töökorraldust. Seega võime mõista, miks meil algul nii visalt vastu võetud lihaveised lõpuks jäid ja miks nende arvukus viimastel aastatel koguni kiiresti suurenema hakkas.

Esimesi piimalehmade ristamiskatseid lihatõugu pullidega

Esimesi katseid piimalehmade ristamises lihatõugu pullidega hakati Eestis tegema eelmise sajandi keskpaiku. Kuna Eesti oli tollal NSV Liidu koosseisus, siis sõltus igasuguste uute katsete tegemine loomakasvatases suuresti Moskva ülemuste tahtmistest.

Herefordi tõugu veiste massiline sissevedu NSV Liitu oli alanud 1929...1932. a. Uruguaist toodi 851 noorpulli ja 44 tiinet mullikat ning Inglismaalt 389 noorpulli ja 233 tiinet mullikat. 1974. a. alguseks oli NSV Liidus juba 260 300 herefordi tõugu veist ning 1980. aastal oli riigis esindatud kokku 13 lihaveisetõugu. Seetõttu saabus Moskvast käsk teha Eestiski algust lihaveisekasvatusega.

Lihatõugu pulle imporditi Eestisse esmakordselt 1959. a., mil Rakvere Kunstliku Seemenduse Jaama (KSJ) toodi üks kasahhi valgepealist tõugu pull Irtõš 108 ja 1 aberdiin-anguse tõugu pull Osav 4989. Nende pullide spermaga seemendati samal aastal üle 500 eesti punast ja eesti mustakirjut tõugu lehma, et saada ristandeid, kes sobiksid lihatootmiseks paremini kui Eestis aretatavad piimatõugu veised.

Lisaks nimetatud pullidele toodi meie vabariiki veel 1 aberdiin-anguse, üks šorthorni ja kaks herefordi tõugu pulli. Kõigi nende pullide spermat kasutati ainult ristamiseks.

Leo Vaheri andmetel olid kasahhi valgepealise ja eesti mustakirju tõu ristandid Kūti sovhoosis 1960. aastal väga hea isuga ja suurepärased karjamaa kasutajad. Tolleaegse mõõduka söötmise korral jäi ristandite kehamass enamasti väiksemaks kui meie piimatõugude võrdlusrühma loomadel (tabel 2).

Tabel 2. Lihaveiste ristandite ja meil aretatavate veiste mõningad näitajad

Tõug	Kehamass enne tapmist kg	Ööpäevane Massi-iive g	Tapasaagis %
Eesti mustakirju	249	434	49,9
Eesti punane	235	407	50,7
Ab x EMK	201	325	52,2
Kas. vp. x EMK	230	400	48,3
Ab x EP	254	444	50,7
Kas. vp.x EMK	213	363	50,2

Eesti punase tõu ning aberdiin-anguse ja herefordi tõugu ristandnoorveiste lihaks kasvatamist sõltuvalt söötmise intensiivsusest uuris Heino Piirsalu 1960...1964. a. (tabel 3).

Tabel 3. Ristandite ööpäevane juurdekasv ja rümba saagis sõltuvalt söötmise intensiivsusest.

Näitajad	Intensiivne		Poolintensiivne			Ekstensiivne	
Tõug	EP	Hf x EP	EP	Hf x EP	Ab x EP	EP	Ab x EP
Kehamass kg	339	334	319	322	308	221	208
Vanus kuudes	13	13	14	14	14	15	15
Massi-iive g	854	869	788	819	717	590	529
Sü l kg massi-iibele	4,8	4,5	4,7	4,6	5,3	–	–
Rümba saagis %	50,3	49,2	50,3	52,0	50,3	50,2	48,5

Tema andmetel oli intensiivse nuuma korral eesti punast tõugu noorveiste kehamass ristandite omast veidi suurem, mistõttu müügist saadav sissetulek oli mõnevõrra puhtatõuliste kasuks. Herefordi ristandite eelised võrreldes eesti punase tõuga ilmsid poolintensiivse nuuma korral. Ekstensiivse üleskasvatamise puhul jäi ristandite kehamass ja realiseerimisest saadav sissetulek eesti punase karja noorveiste vastavatest näitajatest väiksemaks.

Varavalmivate lihatõugude ristandid reageerisid söötmise intensiivsusele tundlikumalt kui eesti punast tõugu noorveised. Parema söötmise perioodil ületas nende massi-iive, eriti herefordide ristanditel, eesti punast tõugu noorveiste oma. Tagasihoidlikuma

söötmise puhul jäi aga ristandite massi-iive kontrollrühma (EP) loomade omast maha.

Toodud pullide spermaga seemendati küll üle 500 lehma, kuid peale katsegruppide ristandeid palju järele ei jäänud, sest needki realiseeriti ruttu lihaks. Paari aasta jooksul pullid likvideeriti KSJ-st ning järjekordne kampaania — meie piimakarja ristamine lihatõugu pullidega oli jällegi vaikselt lõppenud.

Šarolee tõugu veised Eestis

Eelmise sajandi 60ndate aastate lõpul tuli Moskvast kõva käsk: Eestis tuleb ristata 40 000 piimalehma šarolee tõugu lihavecistega. *Vahemärkusena tahaksin mainida, et šarolee tõug pärineb Prantsusmaalt, loomad on suure kasvuga, kuid liha maitseomadustelt jäävad teistele tõugudele alla. Nad on värvuselt kreemjad, mõned päris valged. Pikka aega oli tõu miinuspooleks vasikate suur sünnimass, mistõttu poegimine oli raske. Praeguseks on aretustööga see puudus kõikjal likvideeritud.* Kuna meil oli kauane traditsioon aretada ainult piimaveiseid, siis ei olnud see Moskva korraldus meie tõuaretajatele eriti meeltemööda. Tollel ajal ksvatati kõik lehmvasikad üles ja need jäeti karja remondiks, et siis pärast esimest laktatsiooni otsustada, milline lehm jätta põhikarja. Olime siis piima tootmise poolest ühe lehma kohta aastas teiste liiduvabariikide hulgas esikohal ning sellise korralduse täitmine oleks meie piimaveiste tõuaretusele andnud suure tagasilöögi. Võib-olla oli see üks põhjus, miks jõudsimoskvavaga kompromissile ja saime ristamise endi kaelast ära veeretada. Arvata võib, et see kohustus jagati mõnede teiste liiduvabariikide vahel ära, sest ega sellal plaan ei tohtinud täitmata jääda. Pidime siiski katsetama vähesel määral šarolee puhtatõuliste veiste kasvatamist ning piimaveiste ristamist.

Nii toodigi 1968. aasta algul Eesti Loomakasvatuse Instituudi katsemajandisse Valga rajooni Orumäe sovhoosi 2 šarolee tõugu noorpulli ja 10 tiinet mullikat, hiljem toodi neid veel juurde. Loomade poegimine oli raske, mitmed vasikad hukkusid suure sünnimassi tõttu, ka olid toodud tiined mullikad alaarenenud ning neid ei jõutud poegimisajaks viia õigesse konditsiooni. Tollel ajal oli šarolee tõugu lehmadele, eriti mullikatele, võrreldes teiste tõugudega iseloomulik suhteliselt raske poegimine.

Mõned andmed Orumäe sovhoosi šarolee tõugu noorveiste kohta on toodud tabelis 4. Kui võõrutatud noorveiseid kasvatati

eraldi grupis intensiivsel söötmisel, oli pulljärglaste kehamass 12 kuu vanuselt 370...425 kg. Kui neid aga peeti suures grupis koos eesti punast tõugu noorveistega ning kehvemates söötmistingimustes, siis ei küündinud nende kehamass samas vanuses üle 400 kg. Täheledatai, et šarolee veised, eriti lehmad ja tiined mullikad kasutasid hästi söödapõhku. Üleskasvatatud noorpullid müüdi tõuloomadena teistesse liiduvabariikidesse.

Tabel 4. Mõningad andmed noorveiste kohta

Jrk .nr	Näitajad	Vasika sugu	Mass kg ja massi-iive g
1.	Keskm. sünnimass kg	Pullvasikad Lehmvasikad	42,5 38,0
2.	Kehamass 8 kuu vanuselt kg	Pullmullikad Lehmmullikad	291 250
3.	Kehamass 12 k vanuselt kg	Pullmullikad Lehmmullikad	390 310
4.	Keskm. ööp. massi-iive 0 ... 8 kuu vanuselt g	Pullmullikad Lehmmullikad	1022 897
5.	Keskm. ööp. massi-iive 8 ... 12 kuu vanuselt g	Pullmullikad Lehmmullikad	811 443
6.	Keskm. ööp. massi-iive 0 ... 12 kuu vanuselt g	Pullmullikad Lehmmullikad	952 745

Kuna puhtatõulisi šarolee veiseid oli sovhoosis vähe ja nende pidamine majanduslikult ei õigustanud end, likvideeriti nad 1974. aastal.

EPA teadlane Evi Kolk uuris paaris majandis šaroleede kasvatamist. Tema andmetel saavutasid eesti punase ja šarolee

ristandid 15 kuuga kuni 450 kg kehamassi, nende ööpäevane massi-iive oli 900...1000 g. Ühe kg massi-iibe kohta kulutasid ristandid 18% vähem sööta kui samavanused eesti punast tõugu noorveised. 14 kuu vanuselt tapetud ristanditel oli rümbas 2,5% tailiha rohkem.

Kuna kunstliku seemenduse jaamadel oli šarolee tõugu pullide spermat piisavalt, siis ristati veiseliha tootmise suurendamise ja selle kvaliteedi parandamise eesmärgil piimatõugu veiseid ligi paarikümnes majandis. Saadud ristandid kasvatati üles ühes grupis koos piimatõugu veistega, eraldi arvestust nende rentaabluuse kohta ei peetud. Selline ristandite kasvatamine meie majandites ei õigustanud end majanduslikult, sest intensiivse piimatootmise jaoks olid nad ainult segav faktor ja nendele suurema tähelepanu osutamine ei oleks seda lisainimtööjõukulu ära tasunud. Seetõttu likvideeriti nad vähehaaval kõigis majandites ning šaroleedega ristamine vaibus Eestis ruttu.

Miks Eestisse toodi herefordid ?

Kuuekümnendate aastate algul oli Moskvast lähtunud lihaveisekasvatuse kampaania Eestis lõppenud. Majandites ei olnud enam ühtki lihaveist – ei puhtatõulist, ega ristandit. Selliseid kampaaniaid oli meie põllumajanduses palju, näiteks päevalille-, samuti põldoasilo tegemine, kartulite ruutpesiti kasvatamine, lehmade kahetsükliline lüps, sigadele toore kartuli söötmine jne. Ka lihaveisekasvatus liigitati meil samanaoliste kampaaniate kilda.

Lihaveisekasvatus kogu Liidu ulatuses siiski ei vaibunud. Venemaal avaldatud kirjandusest oli lugeda lausa hämmastavaid lugusid piimaveiste ristamise edukusest lihatõugudega. Mitmel pool tegid nõukogude teadlased ristamiskatseid ja saavutasid väga suurt efekti. Olime palju kordi käinud mitmes liiduvabariigis tutvumas sealse loomakasvatusega. Olukord oli seal enamasti vilets: loomad nälginud, lehmade piimatoodang väga madal, noorveiste massi-iive peaaegu olematu. Kui mõnikord kohapeal küsisime, kuipalju on neil noorveiste juurdekasv (прирост), siis öeldi, et talvel on neil „отброс” (tähendab kaalu vähenemist), ainult suvel on juurdekasv. Seega suhtusime kirjeldatud katsetulemustesse skeptiliselt. Kui võib-olla oli katsete tegemiseks saadud suuri summasid, siis oli muidugi katseloomade söötmine ka hea, aga väga tihti võltsisid katsete korraldajad katsetulemusi, et pälvida suuremat tunnustust ja saada riigi preemia.

See oli aastal 1977, kui meie veiseliha tootmise uurimise sektori töötajad kutsuti Eesti Põllumajandusministeeriumisse, kus aseminister hakkas selgitama, et Eestis on ikkagi vaja alustada lihaveiste kasvatamist. Nimelt olid Moskva ülemused soovinud, et Eestis võetaks kasutusele kõik reservid loomakasvatussaaduste suuremas koguses tootmiseks. Need olid tollel ajal partei suunised, mille üle ei tohtinud vaielda. Eestis oli sel ajal umbes 200 000 ha väheviljakat võsastunud rohumaad, mis intensiivseks põllumajandustootmiseks ei sobinud. Meile tehti selgeks, et just sellised maa-alad kõlbavadki hästi lihaveistele. Ka selgitati, et lihaveistele sobib igasugune rohumaad, mille saagikus ei ole isegi

tähtis, sest lihavedel on vähenõudlikud ja kasutavad hästi igasugust sööta. Samuti öeldi, et neile ei ole vaja lautu ehitada, kõlbavad ka kergehitised, lautu soovitati ehitada ühekordsete silikaatkivist seintega, kohendada ümber viltuvajunud vanad heinaküünid, või teha loomadele ainult tuulevarjud. Meile anti pool aastat mõtlemisaega, et hakata lihavedekasvatuse eestvedajateks, kui loomad teistest liiduvabariikidest saavad. Kästi ainult välja selgitada, milline tõug oleks Eestis kasvatamiseks kõige sobilikum.

Šaroleesid meie ei tahtnud, sest loomade suure väljalangevuse tõttu olid nad eelmiste aastate vältel meil igalpoolt likvideeritud. Hakkasime kirjandusallikatest uurima lihavedetõugude andmeid. Tundus, et kõige sobivam oleks kasvatada hereforde, kelle kodumaa oli Inglismaa ja Kanada ning kus nende kasvatamine andis häid tulemusi. Selleks ajaks olid herefordid hakanud juba levima ka Soomes, Rootsis, Norras ja Taanis. Nad olid tollal enamlevinud lihavedel kogu maailmas. Kirjandusandmetest selgus, et herefordid olid kohanemisvõimelised peaaegu igasuguses kliimas. Herefordide kasuks rääkis asjaolu, et nad on rahulikud, heade sigimis- ja emaomadustega, head söödakasutajad ja samal ajal väga leplikud söötade suhtes.

Ometi ei olnud ühelgi majandil huvi hakata mässama vedekasvatuse uue tootmissuunaga, millises siin kogemused puudusid ja mille viljelemisel ei olnud mingisugust erilist kasu näha. Meie loomakasvatuse põhitootmisharud – piima- ja sealihatootmine – olid kõikjal pingelised ning nende jaoks jätkus majandites isegi vähe sööta. Enamik loomakasvatustoodangust viidi Venemaale, kus nõudmine selle järele oli väga suur.

Kuid ega sellel ajal majandijuhtide käest eriti millekski nõusolekut ei küsitudki. Kui oli partei ja valitsuse käsk, siis ei tohtinud keegi nendega konflikti minna: sellistel majanditel oleks kohe tunduvalt vähendatud jõusööda ja tehnika fondi või oleks keeratud koomale veel mõni muugi ventiil ning siis oleksid tootmistingimused majandites kujunenud üsna viletsaks.

Põllumajandusministeerium võttis meie soovitusi valitud tõu suhtes kuulda. Ministeeriumi esindajad hakkasid Moskva kaudu meile teistest liiduvabariikidest otsima herefordi tõugu vedelid.

Herefordide levik Eestis

Esimesed herefordi tõugu veised toodi Eestisse 1978. aasta sügisel. Kui veised rongiga Tallinnasse saabusid, otsustas Põllumajandusministeerium nad paigutada järgmiselt: Valgevenest ostetud 29 lehmullikat ja 1 pullmullikas paigutati Võru sovhoosi ja Mari ANSV-st ostetud 21 lehmullikat ja 3 pullmullikat Saaremaale Sõrve sovhoosi. Nende majandite esindajad läksid loomi ära tooma üsna vastutahtmist, sest peaaegu kõigis majandites oli viimase vindini üles kruvitud loomakasvatus ja plaanivälistele loomadele oli raske eraldada osa niigi nappidest söödavarudest. Saabunud loomadele oli vaja leida eluasemeks mingi vana laut ja seda ka kohendada. Tol ajal oli samuti raske leida karjatalitajat, kes nõustuks võõrapäraseid loomi talitama. Majandijuhtidele öeldi lohutuseks, et kui te kuidagi ei suuda nende kasvatamist organiseerida, eks siis leiame teised majandid, kes nad vastu võtavad. Loomad tuli aga kohe pärast rongi saabumist Tallinnast otse vagunitest ära viia.

Kuna ELVI veiseliha uurimise laborile oli tehtud ülesandeks juhendada saabunud lihaveiste kasvatamist majandites, ei julgenud me neid esimese 10 päeva jooksul küll külastada, sest kartsime kogeda majandijuhtide pahameelt. Kui me siis teise nädala lõpul läksime loomi vaatama ja küsisime loomakasvatuse spetsialistidelt, kas nad on juba väga ära tüüdanud ning pakkusime abi pidamaks ministeeriumiga läbirääkimisi nende paigutamiseks mõnda teise majandisse. Siis oli meie imestus suur, kui Sõrve sovhoosi peazootehnik Ilja Niit ütles, et ei taha loomi ära anda. Polevat neil häda midagi ja et küllap nende kasvatamisega hakkama saadakse. Kui lauta hereforde vaatama läksime, ütles ka talitaja, et ei tahaks neid küll ära anda, sest nad on nii armsad. Tuleb öelda, et herefordid erinesid palju meie piimatõugu veistest osalt ka sellepärast, et neil on kõrge karjainstinkt, mistõttu nad hoiavad kokku. Lihaveistel on karjas omad seaduspärasused, näiteks kui võõras inimene tuleb karja keskele ja teeb vasikale mingil moel valu, näit. sälkimise

(numbripanek kõrva), ning loom teeb valu tõttu häält, siis karja lehmad piiravad ringina inimese sisse ja lõpuks ründavad teda. Kui aga nende talitaja on loomade vastu olnud sõbralik, siis võtavad herefordid ta ruttu omaks, peavad teda nagu oma karja liikmeks. Loomad tulevad talitaja kutse peale, aga võõra inimese kutsele nad ei reageeri. See meeldib talitajale, kui ainult tema võib loomade keskel olla ilma neid häirimata. Nii oli hiljem ka teistes majandites, keegi ei tahtnud hereforde ära anda. Laimjala kolhoosi esimees Rein Jäe käis neid iga päev mitu korda karjamaal vaatamas ja võttis alati kaasa ka meelituseks veidike jõusööta. Tema auto mürina peale tulid loomad jooksuga ligi, kui mindi teise autoga, siis ei leitud kadakate vahelt loomi üles.

Algul oli meile harjumatu lasta loomi talvel laudast välja söötmissplatsile, sest kartsime nende külmetumist. Pidasime seda asjatuks söödaraiskamiseks, sest arvasime, et kogu sööt ei lähe ju massi-iibe moodustamiseks, vaid osa sellest kulub kindlasti ka keha soojendamiseks. Meie endi kogemused ja soomlaste juures nähtu kummutasid peagi sellise arvamuse.

Kuna meil kogemused herefordide pidamiseks puudusid, hakkasid loomi vaevama igasugused haigused: brutselloosikahtluse puhul hakkas vale ravi tõttu osa loomi aborteerima, mis omakorda suurendas brutselloosikahtlust. Loomadelt tuli sageli võtta verd, ruume desinfitseerida ja karantiinirežiimi jälgida, mis nõudis personalilt palju lisatööd ja suurt närvikulu. Suvel levis mõnel pool pastorelloos, mistõttu ka mõned loomad lõppesid. Kuna see haigus oli meile võõras, siis ei osatud loomadele täpset diagnoosi panna. Väga tihti tuli lehma ka poegimisel abistada. Valgelihastõve esinemise tõttu mõned vasikad lõppesid. Esines veel leptospiroosi (punakusesus) juhtumeid. Suvel karjamaal liigse kuumuse tõttu hukkus paar looma kuumarabanduse tõttu.

Oleme hiljem jõudnud järeldusele, et selliseid sagedasi haigusjuhtumeid esines herefordidel seoses kohanemiskustega, sest loomade transport raudteel kestis sageli üle nädala, tihti olid saabunud loomad transpordi ajal alasöödetud. Ka ei antud meie majandites herefordidele alati piisaval hulgal kvaliteetset sööta, sest see läks esmajoones lüpsikarjale, lihavedel said seda, mis teistest

loomadest üle jäi. Saabunud tõumaterjal oli samuti kehvapoolne. See kõik halvendas herefordide mainet. Kui juba algul oli mõne rajooni juhtivatel organitel kahtlusi herefordide kasvatamise edukuses, siis hiljem need aina süvenesid. Veelgi enam: mõni juhtfiguur hakkas isegi herefordide toomist Eestisse hukka mõistma ning paljudel kujunes arvamus, et herefordid ei ole midagi asi lihaveisetõug. Selle arvamise kummutamiseks kulus aga veel palju aastaid.

Järgmisel, 1979. aastal, toodi Omski oblastist Saaremaa Laimjala kolhoosi 5 lehm- ja 5 pullmullikat. Ka igal järgmisel aastal toodi hereforde juurde. Aastatel 1978...1984, mil oligi põhiline loomade ost väljaspoolt Eestit, toodi hereforde siia järgmiselt:

Valgevene NSV-st:

1978. a. 1. Võru sovhoosi – 29 lehmmullikat ja 1 pullmullikas,

1980. a. 2. Karuse kolhoosi (Haapsalu raj) – 22 lehmmullikat,

3. S. M. Kirovi nim. NKK – 20 lehmmullikat ja 1 pullmullikas,

1982. a. 4. Lenini nim. kolhoosi (Haapsalu rajoon) – 22 lehmmullikat ja 1 pullmullikas,

5. Haapsalu KEK – 15 lehmmullikat ja 1 pullmullikas,

6. Ministrite Nõukogu Automajandisse – 16 lehmmullikat,

Mari ANSV-st

1978. a. 7. Sõrve sovhoosi – 21 lehm- ja 3 pullmullikat,

8. K/k Lääne Kalur – 41 lehmmullikat ja 1 pullmullikas,

Omski oblastist

1979. a. 9. Laimjala kolhoosi – 55 lehmmullikat ja 1 pullmullikas,

Orenburgi oblastist

1979. a. 10. Karuse kolhoosi – 8 lehmmullikat ja 1 pullmullikas,

Rostovi oblastist

1981. a. 11. Tuudi kolhoosi – 39 lehmmullikat ja 1 pullmullikas,

12. K/k Oktoober – 45 lehmmullikat,

Altai kraist

1983. a. 13. Sõrve sovhoosi – 30 lehmmullikat,

Krasnodari kraist

1983. a. 14. Tallinna Masinatehasesse – 30 lehmmullikat,

Soomest

1983. a. 15. Sõrve sovhoosi – 40 lehmmullikat ja 1 pullmullikas,
16. Laimjala kolhoosi – 41 lehmmullikat ja 1 pullmullikas,
17. Karuse kolhoosi – 1 pullmullikas,
18. K/k Lääne Kalur – 10 lehmmullikat,
19. Ministrite Nõukogu Automajandisse – 20 lehmmullikat
ja 1 pullmullikas,
20. K/k Saare Kalur – 20 lehmmullikat ja 1 pullmullikas,
21. Kehtna KSJ – 2 pullmullikat,
1990. a. 22. Sõrve sovhoosi – 1 pullmullikas,
23. Laimjala kolhoosi – 1 pullmullikas,

Taanist

1984. a. 24. Sõrve sovhoosi – 25 lehmmullikat,
25. Laimjala kolhoosi – 28 lehmmullikat,
26. S. M. Kirovi nim. NKK – 25 lehmmullikat,
27. Kärla kolhoosi Saaremaal – 20 lehmmullikat,
28. Harju KEK – 23 lehmmullikat.

Herefordide toomine Eestisse kestiski põhiliselt kuni 1985. aastani. Selle aja jooksul toodi siia kokku 646 noorveist, sealhulgas teistest Nõukogude Liidu piirkondadest 383, Soomest 138 ja Taanist 125. Üldiselt olid NL-st toodud loomad viletsas toitumuses, paljud alaarenenud, nende tõuline väärtus oli madal, kõik loomad ei olnudki puhtatõulised. Ka Soomest ja Taanist Eestisse saabunud loomad ei olnud välimikult kõige paremad, sest meil ei olnud neid võimalik ise valida: saime need, kes teistesse liiduvabariikidesse saadetutest üle jäid.

Umbes aasta enne herefordide toomist Taanist, tehti mulle Põllumajandusministeeriumis ettepanek vormistada välismaale sõiduks vajalikud dokumendid (arstitõendid, vaksineerimised jm.), sest mind arvati koos teiste liiduvabariikide esindajatega meeskonda, kes läheb Taanist ostmiseks hereforde valima. Kuna keskkoolis õpitud inglise keel oli juba hakanud ununema, hakkasin selle meeldetuletamiseks võtma eratunde. Nädal enne sõitu aga õeldi, et minul pole vaja sõita, minu eest valivad loomi teised. Miks, seda ma ei saanudki teada. Sel ajal otsustati asju üle inimeste pea. Kuigi tollel ajal olid liiduvabariikidest ostetud tõuveised suhteliselt

odavad, olid Soomest ja Taanist ostetud loomad nendega võrreldes veel poole odavamad. Asi oli selles, et siis pidi nõukoguliku poliitika järgi maailmas kõige kõvem raha olema nõukogude rubla. Tegelikult see aga nii ei olnud. Kui Eesti turistid vahetasid välismaale sõiduks raha, siis oli vahetussumma igatühele üliväike ja vahetada tohtis ainult üks kord aastas. Tegelikult ei olnud riigil rohkem vahetada võimalik, sest iga vahetatud rubla eest maksis riik juurde. Rubla kõrge kurss oli ainult nn poliitiline. Sellepärast olidki välismaalt ostetud loomad odavad, kuigi ainult näiliselt.

Soomest ja Taanist toodud loomad olid küll ilus tütüüp, kuid nad kohanesid meil halvasti, umbes pooltelt loomadelt ei saadudki elusaid vasikaid: osa vasikaid hukkus sündimisel või ei olnud mullikad tiinestunud. Üleskasvanud vasikad aga kohanesid juba paremini.

Mõni aasta pärast esimeste herefordide Eestisse toomist ei tulnud enam kellelegi mõtet, et neid peaks hakkama varsti likvideerima, nagu oli eelnevate kampaaniate puhul. Herefordide arvukus aga suurenes: neid osteti pidevalt juurde ja nüüd ei olnud põllumajandusministeeriumil enam muret, kuhu loomad paigutada. Kellel herefordid olid, need tahtsid neid veel juurdegi osta. Eks oli tõi ju see, et suurte majandite ajal oli paarikümnepealine grupp liiga väike, et talitajale korralikku palka maksta. Arvati, et alla 100pealise grupi ei tasu nende pidamine majanduslikult ära.

Peagi saabus Moskvast Eestisse uus korraldus: kõik tööstusettevõtted peavad rajama abimajandid, kus kasvatakse põllumajandussaadusi oma ettevõtte tööliste jaoks. Hakati ehitama kasvuhooneid, isegi seafarme, populaarseks muutus ka herefordikasvatus. Et kiiresti täita partei ja valitsuse käsku, saatsid mitmed tööstusettevõtted oma äriliste kalduvustega juhtivtöötajad Venemaa sügavustesse sõlmima tehinguid herefordide ostuks. Tean mitut ettevõtet, kes andsid oma inimesele selleks aega nädala või rohkem ja ilma ostutehingut sõlmimata ei lubanud neil tagasi tulla. Kuna aga parajasti oli aastalõpp, siis tavaliselt ei õnnestunud noorveiseid saada, sest nende müügihooaeg on sügisel, pärast vasikate võõrutamist. Et ülemuse kõva käsku täita, osteti mitmel juhul praakloomi, keda keegi teine ei tahtnud. Nii sai mõni ettevõte

väga suure pea ja eriti väikese kehaga (kängunud) lehmullikad, kes meenutasid rohkem mereahvenaid kui veiseid. Aga ülemuse käsk oli täidetud ja loomad toodud. Kuna saabus külm talv, häid lautu aga kõigil ettevõtete abimajandeil ei olnud, siis tuli loomad paigutada varjualustesse või jätta päris välja metsa alla. Mõnelgi mullikal võttis kõva külm kõrvaotsad ära, kuid enamik mullikaid jäid siiski tiineks ja nad poegisid suvel või sügisel. Noorloomade massi-iive jäi küll viletsaks, kuid järgmisel põlvkonnal oli see juba märksa parem.

Ettevõtete abimajandites ei saanud herefordide kasvatamise rentaablustest üldse rääkida, sest seal tuli loomade jaoks suuri kulutusi teha: ehitada laut, muretseda söödad, mõnel pool talitajale maja ehitada, kui kohapeal polnud inimest, keda tööle võtta. Kui mõnel Tallinnas asuval ettevõttel oli abimajand näiteks 60 km kaugusel, siis tuli põllumajandustööde tegemiseks saata traktor hommikul Tallinnast farmi ja õhtul tagasi tuua. Farmi kulutused kattis tehas oma summadest, sest mis luges pisikese farmi rahavajadus suure põhitootmise kasumi kõrval. Tegelikult arvestuse järgi oli neis abimajandites 1 kg veiseliha omahind 4...5 korda kallim kui sovhoosis või kolhoosis toodetu, kuid niisugune oli tolleaegne partei ja valitsuse poliitika.

Herefordifarmi rajasid endale näiteks Harju KEK, Haapsalu KEK, Tallinna Masinatehas, Ministrite Nõukogu Automajand, Tartu Autode Remondi Katsetehas, Aruküla Metsamajand, Sillamäe tehased jt.

Lihaveisekasvatuse algusaastad olid küllalt valulised, sest lihaveisekasvatuse kogemusi saadi vaid kohapeal praktilise töö kaudu. Veiste sõbralik iseloom ja hea söödakasutus aitasid sellele tootmisharule ruttu poolehoidu võita. Kuid sotsialismi tingimustes ülepaisutatud tootmise juures (partei ja valitsuse käsul pidi loomade arv igal aastal suurenema) ei saavutatud märkimisväärselt edu, sest lihaveiseid oli võimalik kasvatada ainult ekstensiivselt söötes, st neile anti vaid seda, mis jäi üle piimakarja söötmisel. Pahatihti oli see ainult kõige viletsama kvaliteediga sööt. Noorveised võtsid ööpäevas juurde parimal juhul vaid 400...600 g. Liha kvaliteet ja maitseomadused osutusid aga herefordidel paremateks kui meie piimatõugu veistel.

Esimesel aastal oli söödapuudus eriti suur Võru sovhoosis, herefordid lahjusid ja kevadeks ei saanud nende massi-iibest üldse rääkidagi. Kuna noorveised jäid väikesteks, saadi rajooni juhtidelt peapesu. Sovhoosi direktor Guido Lõokene oli väga leidlik mees ja ta ütles tõsise häälega, et temale toodigi Venemaalt väikest tüüpi herefordid. Vahemärkusena tuleb mainida, et herefordi tõu aretamise algaastatel eristati välismaal tõesti kasvult kolme tüüpi hereforde: suur, keskmine ja väike. Kuid see, et Venemaalt saadi tüübi järgi loomi, oli tõsiselt kaheldav, sest ega seal tõuaretust tüüpide järgi ei tehtud ja paljudes kohtades ei teatud tõuaretusest üldse midagi. Kui Võru sovhoosis väga kõhnad herefordid kevadel karjamaale lasti, siis pooleteise kuu pärast ei tundnud keegi neid enam ära, loomad olid selle lühikese ajaga saavutanud väga hea toitumuse, ainult karvavahetus venis suve lõpuni. Siit saime kujuka näite, kui head söödakasutajad seda tõugu loomad on ja kui ruttu nad võivad kehva perioodi järel oma normaalkaalu taastada.

1982. a. avaldati ajakirjas Sotsialistlik Põllumajandus nr. 18, rubriigis „Herefordide poolt või vastu?” nelja asjatundja tähelepanekuid herefordide kasvatamisest. Kõik neli artiklit on järgnevalt lühendatult ära toodud.

Veterinaariakandidaat, Võru sovhoosi direktor Guido Lõokene kirjutas järgmist:

Hereford erineb suuresti meie veisetõugudest. Nende kasvatamisel oleme järginud mitut põhimõtet:

- *Kunstlik seemendus ei tule kõne alla, sest tõug on äärmiselt flegmaatiline, mistõttu looma hooldajal on inda avastada väga raske....veiste enamik on eranditult vabapidamisel. Olude sunnil pidasime esimesel aastal ka emasloomi lõastatult, kuid see oli viga. Lõaspeetud veiste vasikad haigestusid.*
- *Lehmad peaksid tingimata poegima eraldi väikestes sulgudes. Sinna paigutatakse lõpstiine lehm 1...2 nädalat enne poegimist ning ta viibib seal vasikaga veel 15 päeva.*
- *Herefordi tõugu veised kasutavad hästi ka madalama väärtusega söötasid. Neid saab väga hästi pidada suvel*

looduslikel karjamaadel ja talvel tagasihoidlikul ratsioonil. Talvel lahjunud loomad jõuavad kevadel looduslikel karjamaadel juba umbes ühe kuu jooksul kõrgema toitumiseni.

- Lähissuguluse vältimiseks peab zootehniline algarvestus olema täpne ning tuleb tagada loomade rühmitamine üksteisest eemal asuvatele karjamaadele, tõupullide sisseostmine teistest liiduvabariikidest ja hiljem tõupullide vahetumüük.
- Arusaadavalt on herefordide kasvatamisel tõsiseks takistuseks kogemuste vähesus, samuti asjaolu, et puudub ulatuslik ja objektiivne informatsioon välismaistest seisukohtadest.
- Peatudes herefordide kasvatamise majanduslikul küljel, peame otsekoheselt ütleva, et seni oleme kaubelnud kahjudega....Olen kindlalt veendunud, et erinevat tõugu veiste liha degusteerimisel saavad herefordilihast valmistatud road kvaliteedilt kindlalt esikoha. Kõigepealt peaks herefordide hind olema 25% kõrgem....On ju eesti punase karja nooruumveistel naha alla ladestunud veiserasvast tarbijale inimtoiduna vähe kasu.

Teise artikli kirjutas Kingissepa rajooni Laimjala kolhoosi peaökonomisti Viivi Jäe:

Laimjala kolhoosi ostsime herefordi tõugu veised 1979. a. sügisel Omski oblasti Jubileinõi sovhoosist. Kohandasime herefordide jaoks vana tühjana seisva lauda. Hoones on boksid, kus hoiame poeginud lehmi koos vasikatega 10...20 päeva. Sööta kasutavad herefordid hästi, silo maitseb neile isegi paremini kui hein, meelsasti söövad nad põhku. Loopealsete madalat rohtu oskavad nad kadakapõdsastestki kätte saada. Veterinaararstil oli vastsoetatud karjaga tööd õige kõvasti.

Üllatavalt suur oli vastuseis lihaveiste kasvatamisele. Loom, kes ei anna aastas midagi peale ühe vasika, ei väärivatki, et tema üle mõtlema hakata. Kas hereforde meie oludes pidada? Küllap neil siiski mõtet on. Karjatada saab neid ka seni kasutamata aladel,

mida harida pole mõtet või loodushoiu huvides ei tohi. Suure söögiisu ja rahuliku iseloomu tõttu võib karjamaasöödal hoida ka pulle. Noorpullid oleks mõttekas otse karjamaasöödalt oktoobrikuus realiseerida.

Töökulu herefordide pidamisel on väike, nad ei vaja kalleid hooneid ega farmiseadmeid.

Herefordi vastu? *Vastuseisu asemel tuleks teiste maade pikaajaliste kogemuste najal leida kiiremini meile sobiv selle tõu pidamisviisi. Ilmselt on vaja diferentseerida ka lihashindasid vastavalt liha kvaliteedile.*

Järgmisena kirjutas Haapsalu rajooni Karuse kolhoosi aseesimees Eduard Viipsi:

Meie kolhoosi herefordi tõugu veised pärinevad Orenburgi oblastist ja Valgevenest. Lihaveiseid tooma ahvatlesid siinsed rikkalikud looduslikud rohumaad, eeskätt rannakarjamaad. Nendel aladel me karjatasime varem lüpsikarja, kuid ilma lisahaljassööda ja jõusöödata lehm seal aastas üle 2000 kg piima ei andnud.

Ületalve peame herefordid põhu ja kuivsiloga, ilma jõusöödata. Kevadel kosuvad loomad meie karjamaadel kiiresti ning noorveiste massi-iibed ületavad kilogrammi piiri. Augustis ja septembris on noorveised võimalik realiseerida otse karjamaalt rammusana. Et meil on herefordidele sobivaid rannakarjamaid sadade hektarite viisi, siis näeb perspektiivplaani ette lihaveiste põhikarjas lehmi 200...300. Nende ostuvõimalusi oleme otsinud, aga tagajärjetult.

Leiame, et herefordide abil võime kõige ratsionaalsemalt ja kõige väiksemate kapitaalmahutustega suurendada veiseliha tootmist.

Rubriigi kohta kirjutas kokkuvõtte EKP Kingissepa Rajoonikomitee esimene sekretär Jüri Räim:

Hereford õigustab eeskätt tagasihoidlikes oludes. Saaremaal kasvatatakse herefordi tõugu lihaveiseid kahes majandis: Sõrve sovhoosis ja Laimjala kolhoosis. Pidamisviisi ja saadud tulemused on nendes majandites erinevad. Sõrve sovhoosi peazootehnik, vabariigi teeneline zootehnik Ilja Niit ei saanud kuidagi sellega rahul olla, et lihaveis peab leppima külma lauda

ning põhu ja siloga. Seepärast ehitati neile kapitaalne laut ning ega nad talvel päris ilma jõusöödata ka pole olnud. Loomad kasvavad seal hästi, kuid liha on nii siiski kallis toota.

Märksa lihtsamalt aetakse asja Laimjala kolhoosis ning sealne pidamisviis vastab Saaremaa oludele hästi. Meil on rikkalikult loopealseid ja rannakarjamaid, võsastunud alasid ja lehtmetsi, kus varem karjatati hulgaliselt lambaid ja ka vähenõudlikku eesti hobust. Hobuse ja lamba asendasid meie looduslikel karjamaadel esmalt noorveised, sest lüpsikarjale püüti rajada kultuurkarjamaad. Looduslikel karjamaadel oli noorveiseid kasulik kasvatada vaid üks karjatamisperiood ja realiseerida 170...180 kg raskustena otse karjamaalt. Nüüd kaaluvad aga lihaks realiseeritavad noorpullid 420...450 kg, seda ei saa aga loodusliku karjamaa söödal, vaid laudas lõaspidamisel. Seega viisime noorveise karjamaalt farmi ning karjamaa jäi kasutamata.

Herefordi me ei soovita näiteks Karja näidissovhoosile, kus suurem osa maast on kultuuristatud, vaid nendesse majanditesse, kus on rikkalikult seni kasutamata looduslikke rohumaid. Loodame, et herefordi tõugu veis aitab lihatoodangu suurendamise kõrval teha ära ka lammaste ja hobuste töö Saaremaa loopealsete endise ilme taastamisel. Peamine seisneb aga selles, et saadud liha toodetakse peamiselt looduslike rohumaade arvel.

Eeltoodust näeme, et majandijuhid ja loomakasvatajad on herefordi veiste kasvatamisse positiivselt suhtunud ning tahtnud seda loomakasvatusharu tunduvalt laiendada. Üks probleem on see, kust saada juurde loomi. Asja lubas küll lahkelt lahendada tollaegne Agrotööstuskoondis, kes pidi organiseerima 2000 herefordi ostmise teistest liiduvabariikidest, kuid hea mõte ei saanud teoks. Teiseks on mure herefordide madalate kokkuostu hindade pärast. Üleliiduline standard ei näinud ette väärtustada lihaveistelt saadud liha. Maksti ikkagi põhimõttel: mida rohkem oli loomal nahaalust rasva, seda kõrgem on hind.

Et herefordide arvukust tõsta, ristati mõnes majandis ka piimatõugu veiseid herefordi pulliga. Seda tehti näiteks Karuse kolhoosis, kus ristati eesti punast tõugu lehmi herefordiga. Välimuselt nad palju eesti punast tõugu veistest ei erinenud, küll aga

varieerusid loomad värvuselt: järglastel oli kas osaliselt või täielikult pea valge ning kerel valgeid laike.

Aasta-aastalt herefordide arv Eestis kasvas, seda nii mujalt sisseostmise kui oma karja paljunemise arvel. Kaks aastat pärast esimeste herefordide saabumist oli neid juba 181 (1. jaan. 1980. a.) ning nende arv suurenes pidevalt. 1982. aasta algul oli hereforde 433, 1984. a. algul aga juba 987. Suuremates karjades – Sõrve sovhoosis ja Laimjala kolhoosis, oli hereforde juba kummaski ligi 250 looma.

Kuni 1983. aastani kasvatati hereforde sovhoosides, kolhoosides ja kalurikolhoosides. Siis hakkasid neid muretsema ka tööstusettevõtete abimajandid ja juba 1. jaanuaril 1986. a. oli Eestis kokku 1353 herefordi, neist ammelehti 539. Kõigist herefordidest oli sovhoosides 19,1%, kolhoosides 37,6%, kalurikolhoosides 22,5% ja tööstusettevõtete abimajandites 20,8%. Sisuliselt olid ka kalurikolhooside herefordifarmid abiettevõtted, sest veiseid realiseeriti seal põhiliselt sööklate kaudu oma kolhoosi töötajatele. Seega kuulusid neisse kahte viimasesse abimajandi tüüpi 1986. aasta alguse seisuga peaaegu pooled vabariigi herefordi veised.

Kuna herefordi tõugu noorveiste massi-iive oli kõikjal madal, seda peamiselt talvise söödapuuduse ja kehva aretusmaterjali tõttu, otsustas valitsus seda loomakasvatust toetada. Eesti NSV Agrotööstuskoondise Presiidiumi määruse nr. 130, 13. dets. 1985 alusel hakati Eesti NSV Agrotööstuskomitee tootmise arendamise fondide arvelt alates 1. jaanuarist 1986. a. maksma sovhooside ja kolhooside poolt riigile müüdud herefordi tõugu veiste eest 50% hinnalisandit. Aeg herefordikasvatuse suurendamiseks oli seega soodne, kuid mõne aasta pärast see hinnalisand kaotati ilma suurema kärata.

Skaneerida dok. Nr. 1 Eesti NSV Agro..

Majandite eksisteerimise lõppaastatel valmis Sõrve sovhoosis Sõrve säärel, kus oli karja jaoks ümberringi ka palju rohumaid, suur laut paarisajale lihaveisele. Sovhoosil oli kavas suurendada lihaveiste arvu, kuigi selleks ajaks oli majandis neid juba ligi 250. Sovhoosi likvideerimisel aga jaotati see üldse

väikesteks üksusteks ning loomad müüdi talupidajatele ja osa lihakombinaati. Ehitatud laut jäigi tühjaks.

Herefordide arvukus aga vähehaaval kasvas, nii oli neid 1. jaanuaril 1989. aastal kokku 1739, sealhulgas 60 šaroleed. Ka paaril järgmisel aastal suurenes nende arv veidi ning kalkulaatiivselt oli lihaveiste tipparv ligikaudu kaks tuhat: mõnel pool oli registreerimata loomi ka kolhoosnike ja sovhoositöölise käes, samuti olid mõned abimajandid, kus oli alustatud herefordide kasvatamist, kuid täpsemaid andmeid meil nende kohta ei olnud. Mõnel järgneval aastal osteti sisse ka veel noorpulle. Olemasolevate karjade loomade arv suurenes juurdesündide ja osaliselt ka piimalehmade ristamise arvel. Lihaveised paiknesid kokku 2 sovhoosis, 10 kolhoosis ja 10 ettevõtte abimajandis.

Oleme lugenud lihaveiste kasvatamise algaastaks 1978, sest siis saabusid meile esimesed herefordid, kes jäid ka püsima ning nende hulk suurenes pidevalt, välja arvatud vahepealne langus meie taasiseseisvumise ajal, mil kõigi loomade arv vähenes mitu korda. Varem oli Eestisse toodud lihaveiseid nii üksikult, kui väikeste gruppidega, kuid peagi nad likvideeriti, sest loomad ei suutnud meil kanda kinnitada.

Pikemalt on herefordide kasvatamise küsimustest tollel ajal kirjutatud 1985. aastal ilmunud Aigar Suurmaa ja Virge Kangro raamatus „Herefordi tõugu lihaveis Eestis”. Raamatu tiraaž oli 4000 eksemplari.

Raamat valmis peamiselt ELVI veiseliha tootmise uurimise sektoris tehtud lihaveisekasvatuse alase uurimistöö materjalide ja majandite külastamisel saadud tähelepanekute põhjal. Tollal toimus raamatu kirjutamine järgmiselt: pidime tegema lepingu kirjastusega „Valgus”, kus pidi olema täpselt kirjas kavandatava raamatu lehekülgede koguarv, samuti lehekülgede arv peatükkide viisi. Kirjutamise ajal kujunes aga mõni peatükk lühemaks, aga teine jällegi pikemaks. Nii ei tohtinud olla. Siis tuli lühema peatüki teksti kunstlikult venitada, teist jällegi kahandada. Selline tegevus oli vaevaline ja tundus üsnagi totrana.

Igaastased herefordipäevad

Esimeseks jaanuariks 1981. aastal oli Eestis kokku 286 herefordi, kes paiknesid kuues majandis. Et need asusid erinevates rajoonides, vajas tõuressursside arvestus keskset juhtimist, mis pandi Eesti Punase Karja Riiklikule Tõulavale.

Esimese õppepäeva lihavesikasvatajatele korraldas ELVI piima- ja veiselihatootmise uurimise sektor sama aasta suvel Haapsalu rajooni Karuse kolhoosis. Sellel nn boniteerimise õppepäeval hinnati veiste välimikku ja peatuti mitmel muulgi murettekitaval küsimusel. Juba järgmisel, 1982. aastal korraldasime Saaremaal Laimjala kolhoosis vabariikliku õppepäeva, mis pani aluse iga-aastasele traditsioonilisele õppepäevale ning me hakkasime seda päeva nimetama herefordipäevaks. Koosviibimine oli kahepäevane. Kokku tuli selle tõu kasvatajaid 9 majandist või organisatsioonist. Neile lisandusid Eesti Loomakasvatuse Instituudi teadurid ja Eesti Punase Karja Riikliku Tõulava spetsialistid ning mitme rajooni agrotööstuskoondiste tõuaretuszootehnikud. Jagati lihavesikasvatuse kogemusi, vaadati Laimjala ja Sõrve majandis olevaid loomi ning õhtul korraldati pidulik koosviibimine. Kõik üritusega seoses olevad kulud maksis päeva korraldav majand. Teisel päeval tutvuti kohalike vaatamisväärsustega.

1983. aastal toimus herefordipäev Võru sovhoosis. Ameti poolest tähtsamate isikutena võtsid sellest osa ka Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Arnold Rüütel koos abikaasaga, Agrotööstuskoondise esimehe asetäitja Jüri Kulbin ja Võru Rajooni

oo-- Skaneerida kutse nr. 2 Võru 1983-----oooooo

Agrotööstuskoondise esimees E. Saar. Peaagu kõigi herefordipäevade sündmusi kajastas Eesti televisioon, kelle võttegrupp edastas sündmused kohapealt sama õhtu Aktuaalses Kaameras. Kohal oli ka raadiomees Felix Leet, kes mitu korda päevas andis uudised edasi raadiosse.

Mitmelgi loomakasvatuse juhtival tegelasel läks hari punaseks, et nii väikesele ja näiliselt tähtsusetule üritusele kutsuti meie kõige suuremad ülemused, nn raskekahurvägi ja selle eest noomiti mind ka EKP Keskkomitees. Felix Leet aga ütles, et sellisele uuele asjale tulebki palju propagandat teha, muidu see ei edene.

Võru herefordipäev oli sovhoosis hästi korraldatud. Osavõtjaid oli 70 ringis, nad tutvusid majandi karjaga ning sovhoosi lähedal olevate huviväärsustega. Päev lõppes piduliku õhtusöögiga suures saalis ühislauas ja jalga keerutati varahommikuni.

1984. aastal korraldati herefordipäev S. M. Kirovi nim. Näidiskalurikolhoosis. See kolhoos oli Eestis üks rikkamaid, ta oli nagu riik riigis. Esimees Oskar Kuul oli üks võimukamaid, kuid väga heade organisaatorlike võimetega majandijuht. Kolhoosis oli peale polikliiniku isegi karusnaha parkimise vabrik. Kuigi selline tegevus oli siis eranditult ainult riigi monopol, tehti Oskar Kuulile erand. Kolhoosis oli ehitatud herefordidele omaette farm Rutjasse, põhjarannikule mere äärde. Kui me oma autokolonniga sinna keelutsooni loomi vaatama sõitsime, siis piirivalve ei tülitanud meid. Nii suur võim oli kolhoosiesimehel Oskar Kuulil. Õhtu pidulik osa oli Võsu restoranis, kus meile muuhulgas esitati ka varieteeprogramm.

oo---Skaneerida dol. nr.3 kutse Kirov 1984-----oo

Üks päev enne üritust ilmus kalurikolhoosi ajalehes Randlane nr. 11, 14. juuni 1984. a. kolhoosi põllumajandusosakonna juhataja Arno Annamaa juhtkiri, kus ta märkis:

...Homme on meie majandis vabariiklik herefordi tõugu lihaveiste kasvatamisalane seminar-nõupidamine. Mullu sai Rutjal valmis vabariigis esimene spetsiaalselt herefordidele ehitatud laut. Palju aitas siin oma nõuannetega ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Arnold Rüütel, kes ise Kanadas herefordide sünnimaal nende pidamist uurimas käinud. Väga suur tänu!

Kahjuks on meie 200 looma mahutavas laudas neid ainult 69 tükki, neistki (veelkord ainult) 25 põhikarja lehma. Loodame väga vabariigi ATK, eriti just Jüri Kulbini abile uute loomade

ostmisel, et farm saaks täie võimsusega tööle hakata ja maitsev herefordi pullikese liha igapäevase lauale jõuaks.

Kolhoosi juhatus, parteikomitee ja põllumajandusosakond tervitavad herefordipäevast osavõtjaid meie majandis. Edu teile herefordide kasvatamisel ja kõiges muus!

Järgmise herefordipäeva korraldas 1985. aastal Haapsalu KEK, ka siin oli ehitatud korralik herefordifarm. Juhatuse esimees Armin Niinemäe oli üks herefordikasvatuse tõelisi entusiaste. Suvel viibis kari väikesel saarekesel – Hobulaiul, kuhu loomad veeti selleks otstarbeks ehitatud väikese parvega.

Suurejoonelise ürituse korraldas järgmisel, 1986. aastal Toilas asuv kalurikolhoos Oktoober oma puhkebaasis. Jõel tehti osavõtjatele mootorpaadisõit, et minna loomi vaatama. Pidulauas olid kõik lihatoidud valmistatud herefordi lihast.

Skaneerida dok. nr. 4 ja 5 Sõrve 88 ja Harju 89 ---

Järgmise herefordipäeva korraldas 1987. aastal Tuudi kolhoos oma uues vastvalminud kontorihoones. 1988. aastal organiseeris juubelipäeva (10 aastat) Sõrve sovhoos, 1989. aastal Harju KEK, 1990. aastal Kärla kolhoos Saaremaal. Siia tulid külalistena ka soomlased, kes võtsid koosolekul sõna ja tutvustasid oma lihaveisekasvatust. Kõik osavõtjad ööbisid Karu järve ääres kämpingus. Öhtu sisustati seasel lauluväljakul kontserdiga.

Kohalikus ajalehes Kärla teataja 10, 1990 (see jagati kõigile osavõtjatele) kirjutas kolhoosi peazootehnik Liilia Juhandi järgmist: *Herefordid – rõõm ja mure. Rõõmu on niipalju, et vaatamiseks on nad tõesti toredad loomad, aeglased, rahulikud, toidu suhtes vähenõudlikud. Aga ikka nagu looduslapsed, nende käitumine on teistsugune kui harilikul veisel, aiast nad eriti ei hooli.*

Meie kolhoosis on hereforde praegu 140, nendest 40 vasikat...Juunis oli Kandla karjamaa paljaks söödud, loomad hakkasid ohustama ümberkaudseid majapidamisi. Võeti ette karjamaa laiendamine ranniku arvelt, sealt tuli juurde üle 20 ha karjamaad, põhiliselt võsa, kuid süüa küll.

Muresid on teisigi. Hoolt ikka nendega omajagu. Otsest kasu ja kasumit me nendest loomadest saanud veel ei ole, kuigi neile

maksti hinnalisa 100%. Ka tõumüüki oleme mõned müüa saanud. Praegusel momendil on aga tulevik tume, sest siiani pole riik liha kvaliteedist huvitunud, aga ehk hakkab välismaa meilt kunagi kvaliteetset liha ostma.

Juunis külastas Kärla kolhoosi ELVI aretussektori juhataja herefordikasvatuse entusiast Aigar Suurmaa. Ta avaldas arvamust, et vaatamata kõigele herefordikasvatus ei tohi hääbuda, sest tulevikus on herefordide marmorkoeline liha võibolla ainuke artikkel, millega välisturule minna. Elame ja loodame!

ooo---Skaneerida dok. nr. 6 Kärla 90 -----oooooo

Paar nädalat hiljem kirjutas Ülo Metsmaaker Saaremaa Maavalitsuse väljaandes Meie Maa 31. aug. 1990 herefordi päeva kohta järgmist (lühendatult):

Herefordi päev Kärlal. Osa saarlasi on kindlasti näinud meie karjamaadel rahulikke lopsaka lihastikuga punase kehaga valgepäiseid mullikaid või lehma koos vasikatega rohtu söömas. Need ongi herefordid. Herefordi tõu lihajõudlus on väga hea. Liha on marmorjas, tapasaagis 60...65 protsenti.

10. augustil kogunesid Kärlale hereforde kasvatavate majandite töötajad kogu vabariigist, kokku üle 60 inimese. Osavõtjate hulgas oli ka kaks delegatsiooni Lätist ja Soome herefordide kasvatuse spetsialist Thorsvik Herefordi talu peremees Antti Herlin. Seega päris rahvusvahelise hõnguga nõupidamine.

Herefordipäeva initsiaator ja organiseerija oli Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi teaduslik töötaja Aigar Suurmaa. Külalistel oli võimalus tutvuda ka majandis kasvatatavate herefordidega.

Eriti tähelepanelikult kuulati Antti Herlini esinemist. Talu on spetsialiseerunud tõuherefordide kasvatamisele. Kogu karjakasvatus on ratsionaalne, võimalikult intensiivne. Karja suuruseks on 190 veist, neist 70 lehma. Loomad poegivad märtsist poole maini. Seemendatakse lehmad ja mullikad juunis, USA-st ja mujalt imporditud kõrgeväärtusliku spermaga. Noorloomade kaaluüve ulatub 1500 grammini ööpäevas.

Oleme väga tänulikud Antti Herlinile asjalike seletuste ja nõuannete eest. Loodan, et tulevikus arenevad sidemed sügavuti, et ka Thorsvik Herefordi talust on võimalus osta kõrgeväärtuslikke tõuloomi meie karjadesse.

Meie tootmise liigne kontsentreerumine on loonud mitmes piirkonnas ökoloogiliselt ohtlikke olukordi. Üks tee tootmise hajutamiseks on lihaveiste kasvatamine, mis praegu on meil praktiliselt katsejärgus ja on rajatud üksikute entusiastide meelegindlusele. Need inimesed on teinud tänuväärset tööd. Ei ole nende süü, et meie vaeses ühiskonnas ei ole osatud (või tahetud) kvaliteeti hinnata.

Kogemused näitavad, et lihtsustatud suhtumine herefordide kasvatamisse tasus end kurjalt. Metsa lahti lastud looduslasteks kuulutatud loomadest ei saa tulu.

Herefordi päev Kärلال täitis oma ülesande. Seda kinnitab kaubaleping, mille tulemusel hulk mullikaid Kärllalt saab uue peremehe Läti Vabariigi Madona rajoonis.

ooo---Skaneerida dok. nr. 7 Laimjala 91-----ooooo

1991. aastal peeti herefordipäev jälle Laimjala kolhoosis, kust võtsid osa ka külalised Soomest, Norrast, Iirimaalt ja Lätist. Järgmine herefordipäev peeti 1992. aastal Karuse kolhoosis. Seega oli ring täis saanud. Külalisi oli tulnud ka Soomest, kohtumine kestis peaaegu varahommikuni.

Soomlased kiitsid alati meie herefordipäevi, sest need olid ju kõigile osavõtjatele tasuta, välismaal on sellistel puhkudel alati vajalik igäühe osamaks. Neil päevadel andis korraldav majand igale osavõtjale kaasa ka mingi majandi suveniiri, enamasti selleks päevaks tehtud spetsiaalse suveniirklaasi. Enamikul kolhoosidel oli ka oma ajaleht, kus neid sündmusi kajastati. Herefordipäevadel oli osavõtjaid tavaliselt 60...100 inimest.

Pärast majandite likvideerimist neid populaarseid päevi sellisel kujul enam ei organiseeritud. 1995. aastal toimus herefordipäevade eeskujul Rapla lähedal Rebasmäe talus vabariiklik lihaveisekasvatuspäev. Talu peremees Tõnu Kriisa ostis Sõrve sovhoosi likvideerimisel osa loomi ära ja nüüd oli tal siin umbes 60-

pealine kari. Osavõtjaid kogunes ligi 40 inimest, igahelilt võeti ka toitlustuskulude katteks väike osavõtumaks. Ettekannetest oli kaalukam Rapla loomaarsti Vahur Tarkmehe oma, kus saadi teavet lihavede haigustest ja nende ennetamisest. Endiste päevade haare ja vägevus oli siiski kadunud.

Kahjuks ei ole nende herefordipäevade kõiki kutseid koos päevakordadega enam alles, kõik olemasolevad aga on lugejateni selles peatükis ära toodud.

Herefordikasvatajate klubi asutamine

Pärast herefordide Eestisse toomist 1978. aastal, tegi meie põllumajandusministeerium nende kasvatamise ja aretustöö juhendamise loomakasvatusinstituudi veiseliha uurimise sektori ülesandeks. Mõni aasta hiljem anti tõuaretustöö juhtimise ning tõutunnistuste väljaandmise kohustuse jm Eesti Punase Karja Riiklikule Tõulavale.

1990. aastal külastas meid Soome Herefordikasvatajate Klubi president Antti Herlin. Sellest ajast algasid meie palju aastaid kestnud tööalased suhted.

Kuna meil oli selleks ajaks juba üle 1500 herefordi tõugu veise, keda kasvatati 17 sovhoosis, kolhoosis, kalurikolhoosis ja ettevõtte abimajandis, tahtsime ka Eestis moodustada soomlaste eeskujul taolise klubi.

1991. aastal, Laimjala ühismajandis toimunud järjekordsel herefordipäeval moodustatigi Eesti Herefordi Kasvatajate Klubi, mille juhtkonda valiti järgmised isikud:

- president – Aigar Suurmaa, ELVI Aretuskeskuse juhataja,
- asepresident – Jaanus Reede, Sõrve sovhoosi direktor,
- sekretär – Jelena Bžitskaja, ELVI andmetöötlusosakonna programmeerija ja
- revident – Virge Kangro, ELVI veiseliha tootmise uurimise sektori vanemteadur.

Klubi asutati kui mittetulundusorganisatsioon. Tolle aja seaduste järgi võisid klubisse kuuluda ainult juriidilised liikmed, mitte üksikisikud. ELVI rahalise abiga muretseti pitsat ning klubi tegevusega seotud kulude katteks kehtestati juriidilistele liikmetele liikmemaks. Klubi arve avati Tartu Kommertspangas. Kas ka klubi arvele liikmete poolt raha kanti, jäi teadmatuks, sest pangale

kuulutati varsti peale klubi moodustamist pankrott. Ministeerium ei eraldanud klubi tegevuseks mitte mingisuguseid rahalisi vahendeid.

Järgnevalt on ära toodud klubi asutamise koosoleku protokoll ja klubi registreerimistunnistus. Vastavalt Eesti Vabariigi Valitsuse määrusele toimus klubi ümberregistreerimine 20. aprillil 1995. aastal.

OOOOO Skaneerida dok 8. ja 9 -- OOOOO

Põhikirja järgi oli klubi tegevuse eesmärgiks Eestis olevad herefordikasvatajad ja sellest loomakasvatusest huvitatud isikud koondada ühte organisatsiooni, et ühiste kogemuste varal parandada ja laiendada, st populariseerida herefordi tõugu lihaveiste kasvatamist Eestis. Klubi tegevuse ülesandeks oli ka abi osutamine aretusorganisatsioonidele herefordi tõugu lihaveiste tõu täiustamisega seotud aretusküsimuste lahendamisel. Klubi ülesanded olid seega:

- organiseerida õppepäevi, näitusi, suguloomade valikut ja nende ostu,
- levitada teadmisi tänapäeva lihaveisekasvatuse kohta loengute, nõuannete ja publikatsioonide näol,
- organiseerida klubi liikmetele erialaseid õppereise välisriikidesse,
- organiseerida sõprussidemeid välisriikide herefordikasvatajate organisatsioonidega.

Kõiki seatud eesmäärke asuski klubi täitma. Loodi sõprussidemed Soome, Norra, Rootsi, Inglismaa, Iirimaa, Hollandi, Ungari ja Saksamaa herefordikasvatajatega. 1990. aastal võeti klubi Helsingis toimunud Euroopa herefordi konverentsil vastu Euroopa Herefordi Kasvatajate Assotsiatsiooni liikmeks. Aastal 2000 võeti Argentiinas Herefordi Maailmakonverentsil likvideeritud klubi järglane, Eesti Lihaveisekasvatajate Seltsi herefordi sektsioon vastu Maailma Herefordikasvatajate Assotsiatsiooni liikmeks.

Kui pärast taasiseseisvumist likvideeriti Eestis kõik sovhoosid ja kolhoosid, kahanes herefordide arv 2000-lt 700-le, sest paljud loomad viidi lihakombinaatidesse. Huvi lihaveisekasvatuse vastu kadus, kuna järsk elukalliduse tõus muutis lihaveiste

kasvatamise kahjumit andvaks loomakasvatusharuks. Kuna loomakasvatuse mõneaege soikeperioodi järel hakati huvi tundma ka teiste lihavesetõugude vastu, kaotas herefordi klubi eksisteerimine oma mõtte. Klubi tegevus peaaegu puudus, kuigi see vireles veel mõned aastad edasi. Kuid kuna seaduse järgi pidime klubi uuesti ümber registreerima, millega pidi kaasnema ka kopsaka summa ülekandmine riigile, otsustasime 1998. aastal klubi likvideerida. Kavas oli luua uus organisatsioon, kuhu kuuluksid ka teiste lihavesetõugude esindajad.

ELVI osa lihaveisekasvatuse arendamisel

Kõige uue katsetamine Eesti loomakasvatuses toimus NSV Liidu eksisteerimise ajal Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi (ELVI) organiseerimisel ja osavõtul.

1962. aastal loodi instituudi koosseisu veisekasvatuse osakond. Kuna sel ajal kasvatati NSV Liidus juba lihaveiseid, tuli meile, nagu juba eespool mainitud, kõrgemalt poolt käsk hakata ka Eestis piimatõugu lehma ristama lihatõugu pullidega.

Et uurida püstitatud eesmärgi teostamise võimalusi, loodi 1969. a. ELVI aretusosakonna juurde veiseliha uurimise labor, mille juhatajaks määrati mõni aasta tagasi veiste nuumamise alal kandidaadikraadi kaitsnud energiline Maiu Kuresoo. Kuna ma olin 3 aastat enne seda olnud EPA juures mittestatsionaarses aspirantuuris (töötasin siis Kohtla-Järve Lüganuse kolhoosis peazootehnikuna) ja sooritanud selle ajaga kõik kandidaadimiinimumi eksamid, tekkis mul huvi minna ELVI-sse tööle ning hakata seal tegelema päris uue veisekasvatusharuga – lihaveisekasvatusega.

Laboris hakkasid koos laborijuhatajaga veiseliha tootmise ja selle uurimisega tegelema 5 teaduslikku töötajat, lisaks oli veel laborant ja zootehnik. Alates 1981. aastast nimetati labor ümber piima ja veiseliha tootmise uurimise sektoriks. Piima meist küll keegi ei uurinud, kõik tegelesime veiselihaga. Tollel ajal tuli üksuse nime tihti muuta vaid sellepärast, et saada selle koosseisu rohkem inimesi ja sellega seoses riigilt suuremat palgafondi.

Meie esimeseks tööks oligi uurida Orumäe sovhoosi toodud šarolee tõugu veiste sobivust meie tingimustesse. Paariaastase uurimistöö järel sovhoos likvideeris šaroleed, samuti toimisid peagi ka teised majandid, kus olid kasvamas ristandid.

Seejärel uurisime veel eesti punase ja eesti mustakirjut tõugu pullide hindamist järglaste järgi nende lihatoodangu alusel. Selleks võrreldi ühe pulli pulljärglaste massi-iibe ja söödaväärinduse andmeid mõne teise sama tõu pulli järglaste samade näitajatega.

Analoogselt võrreldi järglaste tapa- ja lihaomadusi. Nii tegime paljude aastate jooksul peaaegu iga kahe nädala järel mõnes lihakombinaadis veiste kontrolltapmisi.

1987. aastal nimetati piima ja veiseliha tootmise uurimise sektor ümber veisekasvatuseks. Sektori töötajate kvalifikatsioon oli kõrge, meil töötas 6 teaduskraadiga inimest, mis oli instituudi üksuste parim näitaja. Käisime sektori töötajatega mitu korda Soomes tutvumas lihaveisekasvatusega, esinesin isegi korra Tampere Soome lihaveisekasvatavate päeval ettekandega, mis käsitles Eesti lihaveisekasvatuse tollast olukorda. Korraldasime majandite zootehnikutele ja karjabrigadiridele tutvumisreise Soome, vaatamaks sealset lihaveisekasvatust. Meil olid sõbrussidemed ka Läti Madona rajooniga, kus käisime neile nõu andmas, kuidas alustada lihaveisekasvatust, mida neil veel ei olnud. Nemad ostsid esimesed herefordid meie Karuse kolhoosist ja olid Lätis ühed esimesed, kes hakkasid lihaveiseid kasvatama. Korraldasime Eestis lihaveisepäevi, kus osalesid ka soomlased ja norralased. Võtsime osa mitmes liiduvabariigis teaduslikest konverentsidest, kus tutvustasime veiste lihatootmise ja lihaveisekasvatuse alase uurimistöö tulemusi.

Käisime Omski oblasti Jubileinõi sovhoosist Eestisse noorpulle ostmas. Aitasime Soomest osta kaks noorpulli Sõrve sovhoosile ja Laimjala kolhoosile. Läksime Soome abiks valima ja ära tooma limusiini tõugu noorveiseid Karitsu õppetallule. Alates 1990. a. osalesime kõigil Euroopa herefordikasvatavate konverentsidel.

1967. aastal tegi meie põllumajandusministeerium instituudile ülesandeks hakata jällegi lihaveiseid kasvatama, nüüd oli meie ülesanne leida selleks sobiv tõug. Uurisime kogu talve maailmakirjandust ning otsustasime herefordi tõu kasuks, mis oli oma rahuliku iseloomu, suurepärase söödakasutusvõime ja hea sigivuse poolest tollal kogu maailmas küllaltki populaarne. Kui hereforde hakati meile teistest liiduvabariikidest sisse tooma, oli meie sektori ülesanne jälgida nende loomade kohanemisvõimet meie majandites. Tegime selle kohta 8 aasta vältel 2 teaduslikku uurimistööd.

Herefordide aretustöö jätkamise tõttu tuli meil sageli viibida neid kasvatavates sovhoosides, kolhoosides ja ettevõtete abimajandites. Oli vaja nõu ja jõuga abiks olla kõikjal, kus lihaveiseid kasvatati. Lisaks tuli meil teha iga poole aasta tagant lihaveiste loomade liikumise (karjakäibe) aruanne ning esitada selle koond põllumajandusministeeriumile. Nii oli meil kõigi neid kasvatavate majanditega tihe side.

Kui loodi herefordi klubi, oli see jällegi meie juhendada, sest klubi presidendiks valiti mind. Organiseerisime koos veiseliha uurimise sektoriga lihaveiste kasvatamise õppepäevi, mis hiljem muutusid iga-aastasteks traditsioonilisteks herefordipäevadeks.

Abistasime nõuannetega mitmeid organisatsioone, kes olid huvitatud lihaveiste kasvatamisest. Nii oli meil sidemed Harju- ja Raplamaa majandite poolt asutatud ühistu Haramaga, kellel oli plaan luua suuri lihaveisefarme. Tutvustasime lihaveisekasvatusküsimusi mitmes artiklis, mis ilmusid nende ajalehes Harama. Organiseerisime Harama juhtkonnale õppereisi Soome, et tutvuda paari farmiga, kus kasvatati limusiini tõugu lihaveiseid. Korraldasime Karitsu õppetalu tapapunktis mitmeid võrdluskatseid selgitamaks limusiini ja eesti holsteini ristandite nuuma- ja lihaomadusi, eesmärgiga hakata populariseerima limusiini tõugu veiste kasvatamist.

2002. aasta novembris organiseerisime Linnamäel Arne Tamme farmis herefordi x holsteini ja puhtatõulise holsteini noorpulli liha degusteerimise. Sellest kirjutas Tarmo Õuema ajalehes Lääne Elu 31. detsembril 2002 järgmist (lühendatult): *Talunik Arne Tamm – Tõuaretaja. Ühel novembriõhtul kogunes Linnamäele 12 auväärt meest ja naist. Oma ala asjatundjail seisis ees pretsedendi loomine – võrrelda esimese põlvkonna noore herefordi pulli liha niisama vana piimalehma omaga. Degusteerijad vaatasid, nuusutasid ja mekkisid. Tulemus rõõmustas talupidajat Arne Tamme – tema aretustöö vili oli spetsialistide arvates üle ootuste hea....Tamme laudas on peale herefordide veel eesti holsteini, aberdiin-anguse ja limusiini tõugu lihaveiseid. Ausalt öeldes keerab Arne Tamme jutt minu ettekujutuse Läänemaa lehmapidajast pea peale. Peaks ju olema nii, et pead lehma, kes piima annavad, kirud*

piima kokkuostuhindu ja kombinääte, rüüad varavalgest hilisööni ja proovid ots otsaga kokku tulla.

Olgu peale, lihavis on natuke teine tera, aga ka neid saaks pidada vaid lihatootmise eesmärgil, mitte tegelda aretusega – milleks kõik need tõupullid välismaalt ja... Ega aretamisest otsest tulu mõne aastaga tule, nendib taluperemees, aga muud moodi ei saa. Eestis praegu sugupulle ei jätku... Päästab ikkagi see, et ostad välismaalt sisse puhtatõulisi loomi Eestis karja edasiaretamiseks.

Herefordi ristani liha võitis degusteerimise nii keedetud kui ka küpsetatud liha kategoorias. Tuleb arvestada sedagi, et tapetud herefordi noorpull oli alles esimese põlvkonna ristan, teise ja kolmanda põlvkonna puhul paranevad nii lihakeha kvaliteet kui ka liha maitseomadused veelgi ja veel parem on see puhtatõulise ehk neljanda põlvkonna puhul. Karjakasvataja seisukohast ei ole vähetahtis ka see, et herefordi ristan saavutas 610 kilose kehamassi 518 päevaga, holsteini pull aga 575 kilose kehamassi 638 päevaga. Nüüd on asjatundlikud degusteerijad Arne Tamme aretustöö heaks kiitnud. Kulub veel mitu head aastat, enne kui täitub taluniku unistus – 300 pealine lihloomakari, praegu on neid 80. Siin on rõõmustav märkida, et käesoleva raamatu kirjutamise lõpetamise ajal, 2007. a. maikuus oli Arne Tamme talus peaaegu 200 lihavisit.

Pärast ELVI ja EPA ühinemist 1994. aastal vähendati tunduvalt ELVI endiste töötajate arvu ning aretusosakonna koosseisus kaotati ka veiseliha uurimise sektor. Väike veiseliha uurimise laboriruum ja sisseseaded jäid siiski alles. Aastail 1995...97. oli meil peamiselt koos osakonna teaduri Peeter Järve ja veel kahe vanemteaduriga lahendada teema “Veiseliha kvaliteedi parandamine uute hindamismeetodite ja aretuskomponentide kasutamisega”. 2002. aastal täitsime teemat “Lihaveisekasvatuse ja lihavisite liha kvaliteedi uurimine”. Tegime palju võrdluskatseid meie piimatõu ja mitme lihatõu ristanidega, uurimaks nende nuuma- ja tapaomadusi ning liha kvaliteeti, samuti korraldasime veiseliha degusteerimisi. Need katsed lõppesid alles mõned aastad tagasi. Lihaveisekasvatus levib meil praegu kiiresti ja oleks väga vaja uurida mitmeidki küsimusi selles, kuid väikesearvulise kaadri tõttu

pole see enam võimalik. Tundub, et Eestis on praegu suund igati vähendada teaduslikku uurimistööd põllumajanduses.

Uuringute tulemused näitasid, et peale lihaveiste tõulisuse mõjutas lihajõudlust väga palju ka looma tõug. Nii klassifitseeriti suuremakasvuliste tõugude, nagu šarolee, akviteeni heleda ja limusiini tõugu veiste rümbad nii R- kui U- lihaklassi. Keskmise suurusega tõugude, nagu herefordide ja aberdiin-anguste rümbad klassifitseeriti rohkem O- lihaklassi.

Seega kõik, mis oli seotud veiste liha tootmise, veiseliha kvaliteedi ja lihaveisekasvatusega, oli tihedalt seotud meie sektori tööga. Paljut, millele selles peatükis viidatud, selgitatakse üksikasjalikumalt veel järgmisteski peatükkides.

Teadusliku uurimistöö alustamine lihaseiskasvatases

Teaduslikku uurimistööd lihaseiskasvatases alustati ELVIS 1969. aastal. Alustasin seda tööd esimesena ja minu uurimisteemaks oli **Eesti punast ja eesti mustakirjut tõugu veiste ristamise tulemusi šarolee tõuga.**

Moodustasin kolmes majandis ristanditest katserühmad ning võrdluseks analoogide põhimõttel eesti punast ja eesti mustakirjut tõugu noorveiste rühmad. Sööta said katserühma loomad hästi. Üks katse toimus ka Pärnu rajooni Sauga sovhoosis, kus ma olin varem töötanud üle nelja aasta peazootehnikuna. Nelja aasta jooksul lõpetasin selle uurimistöö ja mulle omistati peale töö kaitsmist põllumajanduskandidaadi teaduslik kraad. Lühidalt töö tulemustest:

- kuna šarolee tõugu veistel oli sellel ajal tihti raskeid poegimisi, tuli pooltele katserühma lehmadele poegimise ajal anda veterinaarabi;
- ristandite eksterjäär oli lihaseistele iseloomulikku tüüpi, mis oli hästi väljendunud eesti punase tõu ristamise puhul;
- söödaväärindus oli ristanditel parem, võrdlusandmed noorveiste kohta, keda kasvatati 440 kg-se kehamassi saavutamiseni, on esitatud tabelis 5;
- ristandite liha sisaldas rohkem proteiini ja vähem rasva kui puhtatõulistel võrdlusühma loomadel.

Tabel 5. Eesti punast ja eesti mustakirjut tõugu veiste ning nende šarolee ristandite mõningad näitajad

Näitajad	Eesti punane (EP)	Šarolee x EP	Eesti mustakirju (EMK)	Šarolee x EMK
Ööp. massi-iive g	752	803	978	991
Kehamass 12 kuud kg	310	358	393	406
Tapasaagis	56,1	58,3	58,5	60,1

%				
Kasum 1 looma kohta rbl	367.70	500.76	458.14	541.52

Tabelist nähtub, et kõik näitajad on ristanditel paremad, kui meie piimatõugu kontrollgrupi omadel. Küllaldase söötmise tagajärjel kasvasid ristandid hästi, nad kulutasid vähem sööta ja 440 kg kehamassi saavutasid nad keskmiselt 50 päeva varem kui eesti punast ja eesti mustakirjut tõugu võrdlusrühma loomad.

Rümbasaagis oli ristanditel keskmiselt 1,5% võrra suurem ja pindmist rasva oli rümbas tunduvalt vähem. Rümba morfoloogilise koostise uurimine näitas, et ristanditel oli tailiha suhteline hulk 4,5% võrra suurem kui kontrollrühma veistel. Degusteerimisel olid ristandite liha maitseomadused aga mõnevõrra tagasihoidlikumad.

Järeldusena võis märkida, et ristandite baasil liha tootmine oli küll rentaablim, kuid meie piimatõugu lehmade massiline šaroleega ristamine olemasoleva veiste tootmissuuna juures ei olnud otstarbekas.

Pärast herefordi tõugu veiste sisseostu võeti ELVI-s kohe teadustööde plaani uurimistöö: **Lihatõugu veiste sobivuse selgitamine veiste lihatoodangu suurendamisel ja selle kvaliteedi parandamisel**. Töö täitjaks olin jälle mina koos kolleeg Virge Kangroga.

Töös märgiti, et üks ratsionaalne võimalus veiselihatoodangu suurendamisel on lihaveiste kasvatamine aladel, kus taimekasvatuse arendamine on raskendatud. Selliste aladena tulevad Eestis arvesse Kagu-Eesti kuppelalad ja Lääne-Eestis ning saartel asuvad looduslikud rohumaad, eeskätt rannakarjamaad. Kuna siin lihaveiste kasvatamise kogemused peaaegu puudusid, anti uurimistööga hinnang herefordi tõugu lihaveiste kasvatamisele Eestis.

Katsematerjaliks olid Saaremaa Sõrve sovhoosis ja Laimjala kolhoosis ning Haapsalu rajooni Karuse kolhoosis olevad herefordid. Töös uuriti katseloomade tervislikku seisundit, nende käitumist, kasvu, arengut, söötmist, karja taastootmist, karjast

väljalangemise põhjuseid, loomade tapaandmeid ning nende liha kvaliteedi näitajaid, liha maitseomadusi ja lõpuks ka lihaveisekasvatuse majanduslikku tasuvust. Katseandmete kogumine, läbitöötamine ja 67 leheküljelise teadusliku tulemuse vormistamine võttis aega kolm aastat. Töö kaitsti ELVI teaduslikus nõukogus aastal 1982.

Töö põhjal tehti järgmised järeldused:

- herefordi veiste pidamiseks ei ole vaja kapitaalset hooneid, vaid neid võib kasvatada ka vanades kohandatud lautades või kergetistetes,
- kõikide veiserühmade puhul tuleks rakendada vabapidamist suurtes sulgudes, võimaldades loomadel igasuguse ilmaga viibida jalutusaias;
- suvisel karjatamisel on otstarbekas rakendada ainult ööpäevast karjatamist, mis vältaks hilissügiseni, loomade pidamiseks sobivad järgmised rühmad:
  - 1 – lehmad koos vasikatega,
  - 2 – tiined mullikad,
  - 3 – lehmnoorkari,
  - 4 – nuumpullid,
  - 5 – sugupullid;
- minimaalseks põhikarja suuruseks tuleb pidada 100 veist, sest siis on tootmine ökonoomsem, kui väikeste rühmade puhul;
- lehmade soovitatav poegimisaeg oleks detsembrist kuni veebruarini, mil sündinud vasikad saavad alates karjatamisperioodi algusest maksimaalselt kasutada karjamaarohu;
- pullmullikate nõrgema söötmise korral on nende kehamass tunduvalt väiksem ja rümba kvaliteet palju madalam,
- herefordi liha kvaliteet oli kontrollrühmade omast parem kõigi näitajate osas,
- herefordi tõugu veiste nõrk söötmine ei ole otstarbekas, sest sel juhul ei kasutata ära nende lihatootmise geneetilist potentsiaali.

ELVI majanduskandidaat Hugo Narusberg tegi lihaveisekasvatuse alal uurimistöö **Kogemusi ja esialgseid soovitusi lihatõugu veiste pidamise tehnoloogia kavandamiseks Eesti NSV tingimustes**. Uuringud tehti kõigis majandites, kus hereforde kasvatati Töö lõpetati 1981. aastal ja vormistati 64 leheküljel. Alljärgnevalt esitatakse osa tehtud järeldustest:

- valides majandeid lihaveiste kasvatamiseks orienteeruda looduslikele rohumaadele, esmajoones Lääne- ja Kagu-Eestile,
- töös esitatud esialgsed soovitusel lihatõugu veiste pidamiseks sobivate vanade hoonete kohandamise ja rekonstrueerimise kohta tuginevad siinsele tootmispraktikale ja erialakirjandusele,
- kergehitis, kus esineb miinuskraade, ei ole sobiv talvekorter lihatõugu veistele, kapitaalsed söötmissväljakud jalutusõuel ei ole vajalikud, sest laudas peavad kindlasti olema sõimed või söödalava;
- farmi asukohaks valida kinnine maastik, mis vähendab tuulte halba mõju loomade jalutusaedikutes;
- kuna tegemist on ulatuslikuma katsega hakata tegelema lihaveiste kasvatamisega meie vabariigi kliima ja söödabaasi tingimustes, siis tõepäraste järelduste tegemiseks pean vajalikuks uurimist jätkata.

Aastatel 1982...1986 oli mul jällegi plaaniline uurimistöö **Herefordi tõugu veiste aretusperspektiivi uurimine Eestis**. Töö üks ülesanne oli teha konkreetseid ettepanekud kuidas suurendada veiseliha tootmist lihaveiste pidamisel väheviljakatel rohumaadel, mida majandid kasutavad väga harva või ei kasuta üldse. Nende alade võsastumise vältimiseks oleks pärast täiendavaid kulutusi sobiv arendada lihaveisekasvatust.

Eelmine samalaadne uurimistöö, kus selgitati lihatõugu veiste sobivust meie vabariigis, jäi materjali vähesuse ja ebahütlikkuse tõttu herefordide kasvatamise ja aretusega seotud küsimuste lahendamisel ebapiisavaks. Uues uurimistöös täpsustatakse neid probleeme juba suurema materjali ja mõningates

majandites ligilähedaselt täistsüklilise tootmise tingimustes. Uurimistöös on kasutatud kogu vabariigi herefordi tõugu veiste kohta 1983...1985 aastate andmeid, kuid üksikasjalikumalt on analüüsitud Sõrve sovhoosi ja Laimjala kolhoosi lihaveisekasvatust.

Uurimistöös oli vormistatud 40-l leheküljel. Katseandmete põhjal esitasin tähtsamad järeldused:

- Sõrve sovhoosis ja Laimjala kolhoosis toimus herefordide poegimine aastaringelt, ülekaal oli veidi esimesel poolaastal,
- Sõrve sovhoosis olid 1984. aastal Soomest imporditud tiinetel mullikatel sündinud vasikad 0,4...2,1 kg võrra kergemad kui teistel samas majandis sündinutel,
- veiste hukkumine oli suur: 1985. aastal hukkus Sõrve sovhoosis 25 veist, neist oli jooksva aastal sündinud vasikaid 20, Laimjala kolhoosis hukkus samal aastal 9 veist, üldse hukkus sellel aastal kogu vabariigis 80 lihaveist, sünde oli 555;
- vaatlusalustes majandites kasutati sugupulle vabapaarituseks, kusjuures lehma oli rühmas 30...50; kasutatud pullid kuulusid kõik eliitrekordklassi;
- 1985. aastal realiseeriti Laimjala kolhoosis lihakombinaati 103 herefordi kogumassiga 38 112 kg, neist moodustasid pullmullikaid 27,9%, kokku realiseeriti kõrgemas toitumuses 84,6% veistest;
- vasikate saamine tuleks planeerida sesoonselt aasta algusse, et tagada karjamaa parem kasutamine noorveiste poolt;
- parandada tiinete lehmade söötmist eesmärgiga saada tugevamad ja elujõulisemad vasikad,
- rakendada ka edaspidi herefordide kasvatamisel puhasaretust.

Nende teaduslike tööde kaitsmine ELVI teadusnõukogus ei olnud kerge, sest herefordi tõugu lihaveiste kasvatamise vastu olid mitmedki nõukogu liikmed. Üks põhjus seejuures oli ajalooline tava, Eesti veisepidamise süsteem on traditsiooniliselt olnud piimatootmine. Kuna liha kvaliteet ei olnud tollal tähtis, siis väideti,

et veiseliha saab toota ka lüpsikarja kasvatades. Üks huvitavamaid vastuargumente herefordi kasvatamisel oli see, et piimatootmisel on karjamaarohust saadav valguväärinduse kasutegur 20%, veiseliha tootmise puhul aga poole väiksem. Polevat mõtet nii väikese kasuteguriga liha toota. Ise mõtlesin, et auruveduri kasutegur oli veel väiksem, kuid kogu maailm kasutas pikka aega auruvedureid.

Järgmist uurimistööd lihaveisekasvatuse alal alustati 2000. aastal, see oli **Ammlehmade kasvatamise perspektiiv Eestis, turustamine ning Euroopa Liiduga ühinemisel kaasnevate mõjutuste analüüs**. Uurimistööd hakati tegema vastavalt välisministeeriumi ning Jäneda Õppe- ja Nõuandekeskuse vahelisele töövõtulepingule nr 59/ 06. 06. 2000.

Töö täitjateks olid:

- Krista Lepik, Jäneda Õppe- ja Nõuandekeskuse raamatupidamise ja ökonoomika osakonna vanemkonsulent,
- Aigar Suurmaa, Eesti Põllumajandusülikooli Loomakasvatuse instituudi aretusosakonna vanemteadur, põllumajanduskandidaat;
- Krista Kõiv, Jäneda Õppe- ja Nõuandekeskuse põllumajandusraamatupidamise andmebaasi projekti juht.

Töö käigus külastati paljusid vabariigi lihaveisefarme, et tutvuda tõumaterjaliga ning loomade pidamistingimustega. Käidi isegi Soomes mõningates farmides, et võrrelda nende lihaveiste kasvatust meie omaga. 1. jaanuari 2000. a. seisuga oli meil Eestis üldse 76 lihaveisekasvatajat ja peeti kokku 1220 veist. Töös toodi ära lihaveiste paiknemine maakonniti, karjade suurus, nende struktuur ja tõuline koostis. Analüüsiti tootmise tasuvust ja turustamise võimalusi.

Uurimistulemuste põhjal tehti järgmised järeldused (toon ära neist tähtsamad):

- lihaveisekasvatust on hakatud arendama 14 maakonnas, levinumad piirkonnad on Hiiu-, Saare- ja Läänemaa, kuhu on koondunud üle 50% karjadest;

- karjade suurused on suhteliselt väikesed, üle 50% karjadest kuuluvad kuni kümnepealisse suurusgruppi.

Uuringus oli välja toodud kolm erinevat stsenaariumi lihaveiste arvukuse prognoosimiseks. Iga stsenaariumis arvatati tulem ammlehma kohta,

1. stsenaarium – kasutati tegelikke andmeid ning kahjumi suurus ammlehma kohta kujunes 2268 krooni.

2. stsenaarium – arvestati kõrgemat veiseliha realiseerimise hinda, suuremat tapamassi ja kogu lehmnoorkarja jätmist oma karja täienduseks. Arvestati juurde ammlehma otsetoetus 400 krooni looma kohta. Sellise arvutuse alusel kujunes kahjumiks ammlehma kohta ainult 199 krooni.

3. stsenaarium – arvestati kõrgemat veiseliha realiseerimise hinda, suuremat tapamassi ja kogu lehmnoorkarja jätmist oma karja täienduseks. Lisati ammlehma otsetoetus 2000 krooni looma kohta. Sellise arvutuse alusel kujunes ammlehma kohta kasumiks 1401 krooni.

Järeldati ka, et lihaveisekasvatus on Eestis perspektiivne loomakasvatusharu kvaliteetse veiseliha vähesuse tõttu kodumaisel turul, looduslike karjamaade rohkuse tõttu, samuti võimalusena pakkuda alternatiivi traditsioonilisele põllumajandustegevusele, kusjuures tööjõu- ja investeringute vajadus on väiksem kui lüpsikarjakasvatuses.

Eespool mainitud teaduslikele uurimistöödele lisaks on loomakasvatusinstituudi teadlased uurinud lihakombinaatides puhtatõuliste herefordide tapaandmeid ja liha kvaliteeti. Arvukalt on tehtud noorpullide katsetapmisi meie piimatõugu veiste ristamisel limusiini, šarolee, aberdiin-anguse ja piemondi tõuga. Uuriti veiste tapaandmeid ning liha kvaliteeti ja liha maitseomadusi. Saadud tulemused näitasid alati ristandite eeliseid piimatõugu veistega võrreldes. Ristandeil oli tunduvalt suurem rümbasaagis, väiksem luude suhteline hulk rümbas, parem liha sordilisus ning paremad liha maitseomadused.

Esimesed kontaktid lähemate põhjanaabritest lihavesikasvatajatega

Nagu eelmistest peatükkidest lugeda, tekkis meil esimene kontakt Soome Herefordikasvatajate Klubi presidendi Antti Herliniga. Ta oli eestlaste vastu väga sõbralik ning oli igal ajal nõus vastu võtma meie herefordikasvatajaid, et saaksime tutvuda nii tema kui ka mõne teise talu lihavesikasvatusega. Nõukogude ajal oli raske minna Soome, vaja oli saada välispass ja viisa, polnud võimalik vahetada soovitud hulgal raha, selleks oli riigi poolt igale inimesele määratud vaid väga väike kogus. Antti Herlin saatis soovijatele ametlikud kutsed, mille alusel saime välispassid ja viisad taotleda, ka oli ta nõus katma kõik meie Soomes viibimise kulud. Käisin paljudel kordadel majandite zootehnikute ning karjabrigadiridega Soomes õppereisidel lihavesi kasvatamiseks kogemusi omandamas. Korra läksime Soome isegi koos Läti loomakasvatajatega, kes tahtsid ka endile lihavesiseid muretseda, aga enne seda oli neil soov tutvuda vastava loomakasvatusega Soomes. Õige mitmel korral käisid soomlased meil vastukülastuskäikudel.

Kirjutan siinkohal ka mõne huvitavama artikli minu poolt ajakirjanduses avaldatud õppereiside kohta. Ajalehes Tartumaa ilmus 22. augustil 1991. aastal artikkel **Külas Soome herefordikasvatajatel**”, esitan selle sõna-sõnalt:

Meie herefordikasvatajate tutvus Soome kolleegidega algas eelmise aasta suvel, kui Saaremaal Kärla kolhoosis korraldatud herefordipäevale tuli külalisena Soome herefordikasvatajate klubi president Antti Herlin.

Selle aasta juulikuus käisime 10-liikmelise õppegrupiga Soomes tutvumas Soome herefordikasvatajatega. Et välispasside saamisega oli suuri raskusi, komplekteeriti grupp nendest, kellel välispass juba olemas. Sõit Helsingisse läks sujuvalt. Soomes oli meil vastas Antti Herlin, kes sõidutas meid lihtsasse hotelli. Järgmisel hommikul algas tutvumisreis.

Antti Herlini talu

See on suur majapidamine, õigemini mõis kogupindalaga 630 ha, kus kasvatatakse ligi 200 herefordi tõugu veist. Spetsialiseeritud on ainult herefordi tõugu veiste kasvatamisele, igal aastal müüakse 50...60 veist vaid tõuloomadena teistele taludele karja parandamiseks. See mõis on Soomes üks parimatest ja suurimatest lihaveisekasvatamise majandest. Selle üksikasjaline kirjeldus on toodud käesoleva aasta aprillikuu "Tartumaas", mistõttu ei ole seda käesolevas kirjutises mõtet korrata.

Peale lõunat sõitsime edasi 500 km põhja poole.

Eeva-Maija Kivelü farm asub Viitasaarel. Proua Kivelü majapidamine koosneb kolmest eraldi asuvast talust, mille ta sai sugulastelt päranduseks. Talud asuvad mitte väga kaugel Kuopiost, kuid neid ühte massiivi viia ei saa nende erineva paiknemise tõttu. Taludes kasvatatakse herefordi tõugu veiseid ja lambaid. Suurt tulu saadakse veel metsast, mida on taludes kokku 1000 ha ümber. Tema valdused olevat üks neljast kõige suuremast metsa omavatest taludest Soomes. Kuna talud asuvad kõik eraldi, on igas neist üks inimene "mõisavalitseja" osas, kes organiseerib tootmistegevust koos vähese abipersonaliga.

Õhtu veetsime ühes neist talude keskuses. See oli hästikorrastatud vanaaegsete hoonete ja mööbli, jättes talumuuseumi mulje, isegi vaibad seintel olid vanavanemate kätetöö. Vastuvõtt oli lihne, kuid väga südamlük. Vanas talumajas kostitati meid põdralihasupiga ja hea koduveiniga.

Kuopio põllumajandusnäitus

Järgmisel hommikul oli meie bussil uus juht, lõbus noormees, ühe talu sulane. Sõit läks 70 km kaugusel asuvasse Kuopio linna. Linna servas, lennuvälja tagavaramaa-alale oli rajatud põllumajandusnäitus. Kuigi näitus oli planeeritud ainult kolmeks päevaks, oli ettevalmistustöö olnud siin suur. Selleks puhuks oli ehitatud hulk suuri ja väikesi paviljone, milles eksponaatide hulk oli rikkalik: kõik põllumajandusloomad, alustades veistest ja lõpetades hõberebastega. Suures valikus oli põllumajandustehnikat. Esindatud olid ka ehitusfirmad. Endastmõistetavalt oli kõikvõimalike kaupade müük.

Näitusel toimus loomade konkurss ja tšempionide esitlemine. Peeti lüpsivõistlus, kus esines ka Läti Loomakasvatuse Instituudi esindaja.

Rabbelugn'i talu peavad Henrik ja Catarina Standerskiöld-Nordenstamid. Siin kasvatatakse nudisid hereforde, aga ka araabia tõugu ratsahobuseid ja jahikoeri, sest peremees ise on innukas jahimees. Peremees tegeleb veistele ja hobustele söötade tootmisega, perenaise hobi on loomad. Mõned aastad tagasi oli pererahvas selle talu muretsenud, enne seda oli pereisa olnud tööl lähedalasuvas paberivabrikus. Firma esindajana oli tal tulnud läbi käia umbes 60 välisriiki. Nii tema kui ta mannekeenist abikaasa ihkasid aga rahulikumat elu ja nii nad asusidki talu majandama. Loomakasvatus on neil hästi edenenu, nende herefordide kari oli heade tõuomadustega. Hiljuti oli sündinud nende herefordil vasikas, kes kaalus sündides rekordiliselt palju – 70 kg. Karjakoplid olid hästi hooldatud, neis oli piisavalt rohtu. Majapidamises tehakse hoolega tõuaretustööd, rakendatakse kunstlikku seemendust, kasutatakse ainult kõige paremat pullide spermat, mille 1 doosi maksumus on 400 FIM + seemendustasu 70 FIM (väljaspool tööaega on tasu 50% kõrgem). Loomadel oli perenaisega väga hea kontakt. Teineteisemõistmine olevat perenaise sõnutsi saavutatud loomade hea ja sõbraliku kohtlemisega. Talvel loomi laudas söötes pidi ta neile isegi laulma.

Talu masinapark oli eeskujulik, imestust äratas tohutu suur külvimasin, mis pidi peale võtma korraga 3 tonni vilja, lisaks veel üle tonni vedelväetist paakidesse. 70 ha põldu pidi kevadel külvatama vähem kui nädalaga. Töö on siin organiseeritud nii, et põllul liiguvad koos kolm agregaati: kultivaator, külvik ja rull. Heade ilmade korral pidavat külvatama ka öösel, sest külv tuleb teha optimaalsel ajal, mis kindlustab hea saagi. Ka heinatöö kulgeb siin pisut teisiti kui meil. Esimene niit tehakse kuivsiloks, sügisepoole niidetakse ädalad ning pannakse kohe vastava agregaadiga hermeetilisse kilerulli, mille pikkus sõltub haljasmassi hulgast (150...200 m). Heina kuivatamisega ei hakata vaeva nägema, kuna Kesk-Soomes ei olevat suvel kuigi palju kuivi ilmu. Üldse sai sellel sõidul selgeks, et soome talumees on küllaltki

ratsionaalne, ei taha kusagil kaua aega viita ja hooajatööl on ta eriti nobe, et vajalikku tööd kiirelt ja õigeaegselt lõpetada. Venitamist heinatööl ja viljakoristamisel polnud kusagil näha.

Vahemärkusena tahaks mainida, et kui suvel soomlased meil nägid põldudel niidetud ja kuiva heina ning mitte ühtki kokkupanijat, siis olid nad väga imestunud ja ei saanud kuidagi aru, miks kuiva heina põllult ära ei viida. Soomes on talud spetsialiseerunud teatud taimikasvatuse- või loomakasvatuseharule. Nokitsemistöid, nagu meil paljudel on kartuli- ja juurviljamaal ning marjaaias, seal ei taheta teha, isegi lillepeenraid on väga minimaalselt, kuna need võtavad ära palju tööaega. Kui aga seda üle jääb, siis võib põhitootmist suurendada ning selle müügist saadud rahaga osta poest kogu vajamineva kartuli, juurvilja ja moosivaru talveks.

Suur mõisa elumaja küttesüsteem oli lahendatud huvitavalt. Kogu vajaminev soojus saadakse maapinnast. Umbes meetri sügavusele, kogupikkusega 200 m on paigutatud toru, ühendatud radiaatoritega. Soojust saadakse tagurpidi töötava külmkapi põhimõttel, on vaja vaid vedelikku ja pumpa. Saadava sooja vee temperatuur on 50...60 °C. süsteem läks maksma umbes 200 000 FIM-I, see aga on töökindel, ei vaja kütust, vaid veidike hooldamist.

Kaks peretütart viibisid parajasti koolijärgsel täiendusel, üks Saksamaal, teine Hollandis. Talutööd aitasid teha 2 abilist.

Peaaegu nädala jooksul olime me saanud näha nii Soome loomakasvatust, loodust ja kui mitmeid linnu. Järgmisel hommikul alustasime sõitu Helsingist Tallinna poole.

Tänu Antti Herlinile sain tuttavaks ka Soome Aretuskeskusega, mis asus Helsingi lähedal Vantaa linnas. Sealse lihavesikasvatuse suurima spetsialisti Esko Vehmaan-Kreula õlul oli kogu Soome lihavesikasvatuse koordineerimine. Huvitav oli see, et ta oli minust täpselt aasta vanem ja sünnipäev oli meil ühel päeval. Sõitsin temaga palju Soomes ringi, mitmesugustes farmides ja Humppila noorpullide kontrolljaamas. Mõnus mees oli ka keskuse juhataja Jouko Suvjärvi, kes oli Eesti lihavesikasvatuse olukorrast väga huvitatud. Ta käis ka mitmel korral Eestis tutvumas meie loomakasvatusega.

Kui meil hakkas huvi tekkima mõne teiste lihaveisetõu vastu, tahtsid nii mõnedki huvilised minna nende kasvatamist välismaale vaatama. Kuna kõige ligem koht oli Soome, võeti tihti minuga kontakti, kuna mul oli Soome Aretuskeskuse ja herefordikasvatajatega hea kontakt ning selja taga 2 aastat soome keele õpinguid Tartu Keeltekoolis. Ühistu “Harama” juhatus oli eriti huvitatud limusiinikasvatusest ja seepärast organiseerisin neile tutvumisreisi Soome lihaveisekasvatajate juurde. Toon järgnevalt ära selle reisi kohta minu poolt kirjutatud artikli “**Tutvumas Soome lihaveisekasvatusega**” (lühendatud kujul), mis ilmus Harama infolehes 5/6 (17/18) 1994. aastal, toimetus lisas loo algusesse juurde veel järgmise lõigu:

“Aprillikuus käisid Soome lihaveisekasvatusega tutvumas Harama ühistu juhatuse esimees Kaarel Pajumägi, tegevdirektor Andres Ottis, juhatuse liige Harry Smitt, A/S Haljava tegevdirektor Aavo Mooste ja Enno Praats Kaiu Põllumajandusühistust. Abiks reisi korraldamisel oli Aigar Suurmaa. Bussirooli hoidis Jaan Alliksaar. Soomepoolseks vastuvõtjaks oli sealne limusiini tõugu veiste kasvatajate ühistu.”

Esimene peatus teel Turusse oli Kirkonummi lähedal Thorsviki mõisas, kus on Soome üks paremaid lihatõugu veiste farme. Loomadele söödetakse põhiliselt kvaliteetset ammoniseeritud põhku ja kuivsilu, lisaks kuivatatud õlleraba. Pullnoorkarja keskmine ööpäevane kaaluiive on siin aastas 1,5 kg piires. Lehmullikaid söödetakse ainult põhisoõtadega ja nii, et nende ööpäevane juurdekasv ei ületaks 800 g. Jõusööta ei tohi anda, siis ei areneks noorloomal põhisoõda tarbimiseks vajalikud seedeelundid ega saaks head lehma.

Järgnevalt kohtuti limusiini kasvatajate ühistu juhatuse liikme Qvidja mõisa omaniku Anders af Heurliniga. Paarkümmend aastat tagasi kasvatati mõisas vaid lüpsikarja. 1981. aastal hakati siin esimesena Soomes kasvatama limusiini tõugu lihaveiseid. Tõuloomad osteti sisse Prantsusmaalt. Teisi loomi peale limusiinide – neid on siin ligi 200 – ei kasvatata. Lehmadel on sündinud üldiselt väikesed vasikad, mistõttu on poegimine kerge. Lehmi söödetakse talveperioodil põhiliselt põhuga, jõusööta lisatakse

harva. Suvel on piisavalt karjamaad. Pullmullikatele antakse kuivsilu ja põhku vabalt ning jõusööta olenevalt kasvust kuni 5 kg. Pullmullikate juurdekasv on hea, üle 1,5 kg ööpäevas, ja nende rümbasaagis 16...18 kuuselt on 65%. Rumba iga kg eest makstakse lihatööstuses 36 marka, sellest 6 marka maksab riik, kusjuures põhja pool on toetus veel suurem. Kogu vajamineva jõusööda saab peremees teraviljamüügist. Koresööda toodab ta ise.

Hiljuti osteti Taanist tõupull, mis maksis 40 000 marka (tavaline tõupull maksab Soomes 18 000...20 000 marka).

Tutvuti ka läheduses asuva Paddaisten mõisaga, mille omanik on Fredrik von Rosenlew. 10 aastat tagasi toodeti siin ainult teravilja. Seejärel hakkas peremees kasvatama limusiini tõugu lihaveiseid. Tuli ehitada vastavad hooned. Neli kuud kulus planeerimiseks ja projekti tegemiseks ning järgneva kuue kuuga ehitati farm valmis. See maksis kokku 4,5 miljonit marka.

Laut on moodne, siia juurde kuulub söödahoidla, isolaator ja teisel korrusel väike dispetšerituba, kust saab jälgida kogu tööd. Laudas on elektronkaal, samuti personaalarvuti. Sisetranspordiks on kaks mikrotraktor-tõstukit. Lauda lähedal on noorveiste laager kergehitisega. Kompleksis peetakse üle 200 veise. Neid hooldab vaid tütarlaps, kellel on abiks praktikant.

Noorpullide juurdekasvu määratakse kaks korda kuus, ühes rühmasulus oli keskmine ööpäevane juurdekasv 1800 g.

Veel mõnikümmend kilomeetrit edasi asub Salmensuu farm, mille omanik Timo Toivonen kasvatab lihaveiseid ja nuumab sigu. Seafarm on üks moodsamaid. Söötmine on täielikult automatiseeritud, seda juhivad vastavate programmidega arvuti. Kahjuks ei lastud meid Eestis esinenud sigade haiguse tõttu sinna sisse.

Talus on veidi üle 250 herefordi, šarolee ja simmentali tõugu veise ning nende ristandid. Tegeldakse veel veiste embrüosiirdamisega. Kõrgeim kasvuintenstiivsus oli siin simmentali tõugu noorpullidel. Lisaks oma lautadele on üüritud naabritelt moodne laut, samuti renditud 100 ha maad. Kõik söödad kasvatatakse ise, lisaks turustamiseks suhkrupeeti ja -hernest. Talus

töötavad peale peremehe ka pereema ja nende kaks peaaegu täiskasvanud last ning sulane ja tüdruk.

Lihaveisekasvatusega tutvumine täitis oma eesmärgi – saadi juurde palju kogemusi ja positiivseid muljeid. Viimasel reisiõhtul hakati pidama plaani, kuidas saaks ka Eestisse muretseda limusiini tõukarja. Soome-poolne toetus on nüüd juhtivatelt limusiinikasvatajatelt olemas. Tuleb leida ka kohalike põllumeeste ja valitsuse toetus.

Harama ühistul olid suured plaanid lihaveiste kasvatamisel, seepärast käis juhtkond ka Rootsis selle loomakasvatusharuga tutvumas. Järgnevalt toon ära Leino Vessarti kirjutatud artikli (veidi lühendatult), mis ilmus Harama infolehes nr. 8 1993. a.:

“Üks päev Rootsimaal” Meile oli vastu tulnud lihaihistu “Farmek” esindaja (Farmeki taoliseks ettevõtteks peaks kujunema meie Harama). Tee leidmisega muret polnud ja varsti olime esimeses, härra Johanson talus. Selle keskealise energilise mehe talu on 245 ha suur, sellest 126 ha metsa, 105 ha põldu, 9 ha karjamaad ja 5 ha muud maad. Külvatud on kaera, otra, loomulikult on ka rohumaad.

Talus on kolm elumaja, nendest kaks suvitajate tarvis. Talu toodab 40...50 tonni veiseliha aastas, mis annab üldisest sissetulekust 80...85 protsenti. Ülejäänud tulu saadakse metsa müügist ja masinate rentimisest teistele maakasutajatele. “Farmeki” abiga ostetakse kokku pullvasikaid ja kasvatatakse need 1,5 aastaseks, mil nad 600 kg raskustena realiseeritakse. Vasikate ostukaal on 45...125 kg. Osaliselt on võimalik osta ka ristandeid: piimalehmad on seemendatud lihatõugu (simmental, hereford, šarolee, limusiin) pullide spermaga.

Kui piimalehma vasika hind on keskmiselt 1300 Rootsi krooni, siis ristandite eest tuleb maksta 2000. Vaatamata sellele soovis peremees rohkem ristandeid. Realiseerimisel saab ristandpulli eest 10 000...14 000, teiste eest ainult 8 000 Rootsi krooni. Kasu on ilmne. Härra Johanson kinnitas, et ristandpull kasvab kiiremini, kulutab vähem sööta ja annab suurema sissetuleku. Ristandvasikate vähesuse üks põhjusi on see, et Rootsi kohalik veisetõug on piima-lihatõug.

Lautadest. Üks laut oli restpõrandaga – pullid aedades; teine laut oli katusealune koos nn. magamistoaga. Peremees ütles, et mõni pull magab talvel ka katusealuses. Selgusetuks jäi, kas see oli pulli harjumus või kõiki lihtsalt magamisruumi ei lastud.

Edasi sõites oli tee ääres näha, et taludes peetakse ka herefordi tõugu veiseid, mis meil eriti heas kuulsuses pole. Arvata võib, et tõumaterjal on teine. Teel nägime lähemalt ka šarolee tõugu veisekarja. Pilt oli ilus, veiseid kasvatati tõuloomade müügiks.

Enne õhtut jõudsime Uppsalasse. Uppsala Ülikool on üks maaomanikke, kes rendib maad talunikele. Talunik, keda külastasime, kasutab 380 ha põldu ning nuumab aastas 300 pulli. Selles talus anti pullidele jõusööta automaatsöötjatest, st nii palju, kui nad tahavad. Jõusööda kvaliteedi ja koguse küsimused jäid kahjuks lõplikult selgitamata.

Selles talus nägime ka midagi väga toredat. Ühes aias oli kaks pulli: üks oli piimalehma ja šarolee tõu ristand, teine piimalehma ja limusiini tõu ristand. Nende kasvu andmed ja välimik jätsid vaimustava mulje.

Mis jäi reisist sõelale?

- 1. Pullide söötmine jahvatatud teraviljaseguga vabalt, st söödaautomaatidest.*
- 2. Jootmine luttjootjatega, mida kasutati ka vasikate puhul, nii said loomad vett vabalt.*
- 3. Pullide varjualuses pidamine talvetingimustes.*
- 4. Lihahühistu “Farmek” teenused tootjatele.*
- 5. Ristandpullide ilmne paremus karja hulgas.*

Lihaveiste aretuslaste andmete töötlemine arvuti abil

Kuna lihaveisekasvatuse algaastail juba innukalt töödeldi piimakarja aretuslaseid andmeid ELVI andmetöötlusosakonnas, siis tuli neilt initsiatiiv hakata sama tegema ka lihaveisekasvatuse andmetega (tollal öeldi, et andmeid töödeldakse masinarvutiga). Tuli kõigepealt selgitada, milliseid andmeid lihaveiste puhul vajatakse arvutisse sisestamisel ja mida tahetakse töödeldud kujul saada. Tollal olid arvutil töötlemise võimalused veel piiratud, arvuteid oli osakonnal esialgu vaid mõni üksik. Võimsaim neist võttis enda kasutusse kogu saali. Andmete sisestamiseks arvutisse oli tarvis veel eraldi seadmeid, perforaatoreid.

Arvutiga lihaveiste aretusealaste andmete töötlemist nõudis aga elu ise, sest veiste arvu jätkuva kasvu tõttu ei olnud võimalik enam nende andmetes orienteeruda. Kätsiti andmebaasi loomine oli liiga suur töö ning sellepärast nähtigi väljapääsu arvuti kasutamisel.

Et selline töö käima läheks, tuli sõita kõik lihaveisekasvatuse farmid läbi (neid oli siis üle 20), otsida üles loomade põlvnemisandmed, leppida majandite spetsialistidega kokku andmete edastamise viisis ja saatmise sageduses. Andmetöötlusosakonna poolt määrati selle käivitamise vastutavaks isikuks programmeerija Jelena Bžitskaja. Tööd alustati 80ndate aastate algul ning selle juurutamine võttis aasta või rohkem, aga süsteem käivitus lõpuks ladusalt.

Töödeldud andmed saadi andmetöötlusosakonna arvutist väljatrükina, mis olid pikkadel paberrullidel. Me nimetasime tollal neid tapeedirullideks, kust andmeid vaadata oli tülikas, kuid kõik vajalikud arvud olid olemas. Välja olid toodud iga veise põlvnemisandmed, noorveiste massi-iive ja muud sündmused, ühesõnaga paberil oli kajastatud kogu looma eluprotsess. Andmed summeeriti nii majandite kui tõugude viisi ja ka kõik kokku.

Nii oli ka kergem saada ülevaadet lihaveiste levikust Eestis ning näha tegelikku olukorda karjades. Kuna seal toimus pidev muutumine – loomi osteti tihti juurde ja sündis uusi vasikaid, kuid veiseid viidi ka karjast lihakombinaati, siis tuli hakata ka tegelema karja käibe registreerimisega. Selleks töötati välja vastavad loomade liikumise tabelid. Kõik lihaveiseid kasvatavad majandid olid lahkelt valmis saatma kaks korda aastas ELVI-sse poolaastate viisi loomade liikumise aruanded, sest siis Statistikalitsus nõudis neid iga kuu igast majandist kõigi loomade kohta. Seega oli ka farmidel kerge teha koopia lihaveiste aruannete kohta ja need meile saata. Summeerides andmed sovhooside, kolhooside, kalurikolhooside ja ettevõtete abimajandite viisi, sain igal poolaastal täpsed koondandmed loomade liikumise kohta ka tõugude viisi (vähesel määral kasvatati ju ka šaroleesid). Sellised koondandmed huvitasid väga ka põllumajandusministeeriumi, seega pidin saatma hiljem iga poolaasta järel oma koondtabelid ka sinna. Seega kujunes ELVI veiseliha tootmise uurimise sektor mingil määral nagu lihaveiste aretamise keskuseks.

Eesti taasiseseisvumise järel hakati varsti ühismajandeid likvideerima, need erastati ja jagati väiksemateks üksusteks või taludeks. Lihaveiste arv vähenes ruttu umbes kaks ja pool korda. Sellega seoses ei tahtnud kasvatajad enam lihaveiste algandmeid andmetöötlusosakonda saata ja nii lõppeski nende andmete töötlemine arvutil. Muutus põllumajanduse juhtimissüsteem ja aruandlus loomade kohta. Talupidajad ei olnud enam huvitatud oma lihaveiste andmete töötlemisest arvutil, sest taluloomade arv ei olnud kuigi suur. Kadus ka lihaveiste algarvestuse järjepidevus ning paljude puhtatõulistena sündinud vasikate tõulisus muutus seetõttu hiljem peaaegu olematuks.

Pärast seda, kui loodi Põllumajanduse Registrate ja Informatsiooni Amet (PRIA), hakkasime eraldi järelepärimise peale saama lihaveiste arvu tõugude viisi juba sealt. Loomade põlvnemise ja jõudluse kohta saime andmed Jõudluskontrolli Keskuselt, kuid kõik loomad ei olnud seal arvel. Need mõlemad üksused on välja kasvanud endisest ELVI andmetöötlusosakonnast.

Väljaspool Eestit tõuloomi ostmas

Pärast esimeste herefordide Eestisse toomist möödusid mitmed aastad ja nagu loomade aretuses ikka, on kõigisse karjadesse iga paari aasta järel vaja tuua uus sugupull, et vältida sugulusaretust. Algul vahetati pulle majandite vahel, kuid aastaks 1987 oli asi nii kaugel, et pidime mujalt hakkama vähesel määral pulle juurde muretsema. Võtsime Moskvaga ühendust, et saada teada, kuskohalt oleks neid võimalik tuua. Meile juhutati lahkelt koht, kust on võimalik häid pulle saada.

Läksingi siis sama aasta kesksuvel koos Sõrve sovhoosi peaveterinaararsti Paul Alasi ja S. M. Kirovi nim. Näidiskalurikolhoosi seleksionäärzootehniku Taimi Suurega Smolenski oblasti Lenini nimelisse kolhoosi noorpulle hankima. Kui kohale saabusime, tundus kolhoos meile jõukana, keskuses oli suur puhkepark, keset väljakut asus grandioosne Lenini kuju. Kolhoosil oli oma hotell. Nagu Venemaal ikka, oli rahvas sõbralik ja võttis meid hästi vastu. Tutvusime kahe päeva jooksul kolhoosiga ja lõpuks tahtsime näha ka herefordi tõugu noorpulle, et neist sobivad välja valida ja siis kaup ära teha. Küsisime aasta- või pooleteisevanuseid. Varsti ilmusid neli-viis ratsanikku ning nad läksid eemalt karjamaalt pulle meie juurde ajama. Kui pulle nägime, ei osanud enam kaht kättki kokku lüüa, sest noorpullid olid äärmiselt viletsad: välimuselt kolme-nelja aastased, suurte peade ja väikeste keredega, kaalult umbes 250 kilogrammised. Öeldi, et olevat pooleteiseaastased. Kirjutasime mõnede loomade kõrvanumbrid üles ja läksime kontoris seleksionääri juurde numbrite põhjal pullide andmeid kontrollima. Noorkarjaraamatusse olid nad märgitud tõesti vanusega alla kahe aasta. Sünnidokumentides olid aga samad pullid 3...4 aastased. Küsisime seleksionäärilt selgitust, nooruke tütarlaps punastas sügavalt ja ütles, et asi on tõesti täiesti segamini. Ta oli alles poolteist kuud tagasi võetud kolhoosi selle ameti peale tööle.

Me ei ostnud seal ühtki pulli. Selline oli meie kogemus jõuka kolhoosi karjaaretest.

Järgmisel aastal läksin uuesti pullide otsingule. Seekord koos oma sektori teaduri Saima Viluga. Otsustasime sõita Omski oblasti Jubileinõi nimelisse sovhoosi. Laimjala rahvas oli käinud seal tutvumas herefordikasvatusega ja kiitis väga sealset aretustaset. Saime lennupiletid läbi Moskva Omskisse, kuid tagasisõidupileteid Tallinnast ei saanud. Omski oblasti Loomvarukontori juhataja võttis meid lahkelt vastu. Esimene asi oli muretseda tagasisõidupiletid, kuid lennukassast öeldi, et piletid on kõik välja müüdnud ja sõiduvõimalus tekib alles paari nädala pärast. Vaid oblasti parteikomitee abiga saime tagasisõidu piletid endile sobival ajal.

Jubileinõi sovhoos oli tollal lihaveiskasvatuse alal üks Liidu parimaid. Sovhoosi direktor oli kaks aastat stažeerinud Kanadas lihaveisekasvatusfarmides ja pärast tagasitulekut organiseerinud kohapeal väga heal tasemel herefordikasvatuse. Noorveiste ööpäevane juurdekasv oli 1000 g piires. Sovhoosi loomakasvatavad pandi töö vastu huvi tundma sellega, et iga eri tööprotsessi eest oli mingisugune eritasu. See ei olnud küll tollal seaduspärane, kuna aga sovhoosis asjad hästi läksid, andestati direktorile kõik. Kuu lõpul tulid loomade kaalumist kontrollima ka naaberbrigaadide töötajad, et sohki ei tehtaks. Sotsialistliku võistluse võitnud brigaad sai iga kord kopsaka preemia. Taoliste meetoditega äratati töölises huvi töö vastu.

Meie valisime välja 6 noorpulli, kes kuu möödudes saabusid raudteetranspordiga Eestisse.

Omskist kojusaamisega tekkis aga probleem: lennukiga saime küll Moskvasse, aga Moskva – Tallinna õhtusele rongile jõudsime alles pool tundi enne rongi väljumist. Tollele ajale oli iseloomulik inimeste suur reisimishimu (kõik piletid olid siis transpordivahenditel suhteliselt odavad) ja seetõttu olid kõik rongipiletid enamasti välja müüdnud, kuigi seekord oli rongi koosseisus 17 reisivagunit. Läksime rongi brigadiri juurde, kuid tema keeldus meid peale võtmast, öeldes, et absoluutselt ühtki vaba kohta ei ole. Tuli kavalus mängu panna. Juhuslikult tuli rongile metsameeste laulukoor ja Saima Vilu tundis seal paari meest. Nad

olid nõus meid oma vagunisse võtma. Saimegi teiste vahel vagunisse minna, kuigi ukseks luges vagunisaatja inimesed grupipileti arvu kindlakstegemiseks üle. Varsti saime aga rongist osta piletid, meile võimaldati ka magamiskohad ning tühje kohti jäi veel ülegi.

Ka kolmandas pullide ostmise loos on tagantjärele vaadatuna piisavalt halenaljakat huumorit.

Nõukogude aja lõpul tahtsime osta Soomest 2 herefordi tõugu noorpulli ja pika asjaajamise tulemusena saigi ost teoks. Sellel ajal oli loomade ost seoses väga suure bürokraatiaga, ka puudusid meil sellealased kogemused, mistõttu oli loomade toomisel seiklusi palju. Miks meil oli neid vaja osta ja kuidas see kõik toimus, sellest kirjutasin artikli, mis ilmus Postimehes 20. märtsil 1991. aastal. Kirjutan selle ajalehest sõna-sõnalt ümber:

Kaks herefordi Eestisse

Eelmisel oktoobris osalesin Helsingis üleeuroopalisel herefordi tõugu lihavesike aretajate konverentsil. Sel ajal tutvusin ka nende herefordiaretajate klubi presidendi Antti Herlini taluga, mis on spetsialiseerunud just herefordikasvatusele. 620-hektarilises talus peetakse kuni 200 looma, igal aastal müüakse neid keskmiselt 90. Talu aastakäive on 1,3 miljonit marka, karja kõrval müüakse ka vilja ja metsa. Põhieesmärk on saada kõrgeväärtuslikke tõuloomi, mida jõudlusomaduste täiustamiseks müüakse Soome ja teiste riikide lihavesikekasvatajatele. Igal aastal ostab talu ka oma karja täienduseks ja paranduseks tõuloomi Ameerikast, Kanadast jm. Herefordid on suure kasvuenergiaga ja hea lihaga, Antti Herlini parimatel noorveistel on aastaselt elusmassi üle 600 kg.

Eestis kasvatame hereforde (neid on umbes 2000) erilise eduta kaheteistkümnendat aastat, ei nende kasv ega liha kvaliteet ole oluliselt paranenud. Meie herefordid jäävad kasvukiiruses Soome omadele palju alla. Osalt on see nii seetõttu, et riiklik hinnapoliitika ei soodusta parema veiseliha tootmist, teisalt seepärast, et läänest head aretusmaterjali hankida on üliiraske. Hereforde oleme saanud põhiliselt Nõukogude Liidust, sageli on tulnud kahelda tõulooma dokumentide tõesuses ja loomad seepärast ostmata jätnud. Nüüd avanes võimalus osta Soome herefordi kõrgaretuskarjast kaks noorpulli, nende lihaomaduste

parandamiseks on tehtud intensiivset aretustööd. Meie herefordide täiustamiseks on neid väga vaja.

Selles loos ei kiida ma Soome lihaveisekasvatust, tahan hoopis näidata meie võimalust midagi selletaolist korda saata, meie pisikesi võimalusi rahvusvahelisel turul ja kogemuste puudumisest tingitud oskamatust asjaajamisel. Olgu see teistele loomaostjatele õpetuseks.

Kummagi noorpulli eest küsiti 20 000 marka. Mõne aasta eest eraldati meile välismaalt tõuloomade ostuks Moskvast valuutat, nüüd seda võimalust enam pole. Raha tuli endal leida. Palusime toetust paarikümnele ettevõttel, kellel arvasime olevat valuutat. "Marati" peadirektor Ants Kapral (ainuke toetav vastus) mõistis Eesti loomakasvatuse vajadusi nii hästi, et saime loomade ostuks 50 000 marga kliiringraha kasutuse õiguse. Otsustasime anda ühe pulli Sõrve sovhoosi, teise Laimjala ühismajandisse: suurimaile herfordikasvatajaile. Et neil kummalgi pole rahvusvahelise kaubanduse õigusi, tuli leida vahendusfirma. Selleks hakkas "Estimpeks", neil paraku puudusid eluslooma ostu kogemused.

Asja ettevõtjana rõõmustasin: pullid nüüd justkui kodus. Selgitasin müüjale telefoni teel, kes ostu vahendab, palusin kutseid. Küsiti, kuidas rahaga on. Seda taskus muidugi kaasa ei vii, soomlane soovitas teeasumisega seni oodata, kuni raha tema pangaarvel. Nõukogude panku ei või ju usaldada.

Jäimegi ootama raha ülekandmist, detsembris sai "Estimpeks" Soome poolega ostu-müügi lepingu siiski sõlmitud, sõit võinuks alata. Tekkis uus takistus: "Estimpeks" transpordimuredega ei tegelenud, kuid nõustus kulud katma. Transpordidokumente vormistama leidsime rahvusvahelise transpordifirma "Meoni Parsek". Jõulude ajal me soomlasi eksitada ei tahtnud, palusime kutseid jaanuariks. Sealt tuli telefax: pulle võib osta vaid aasta lõpuni, sest uuel aastal Soome enam kauba ostmisel kliiringraha ei tunnista ja pullide väljaveoks ei anta litsentsi. Tuli tellida uued kutsed. Seda, kui raske on kiire asjaajamine meie oludes, näitab seegi, et isegi Saaremaale polnud kolm päeva võimalik helistada. Viisad enda ja Laimjala esimehe

(sõitsime nende veoautoga) passi sain Soome konsulaadist viimasel jõulueelsel tööpäeval.

Igaks juhuks võtsime veel tolliametist allkirja kirjale, kus taotlesime pullide toomist sisseveoviisata (elusloomade puhul polevat seda ka vaja). Sadamas uurisin, kas Moskvast on saabunud loomaarstide luba pullide ostmiseks. Meie enda veterinaariatalitus on heal järjel, ei saa tõesti aru, miks sellist luba peab Moskvast taotlema ja siis Minskis kinnitama. Luba oli kohal, kuid ühes sellega ka instruksioon, 2 lehekülge ainult haiguste nimekirja.

Loomade tervist kõigi nende haigusvariantide asjus peavad kinnitama Soomes tehtud uuringud. Järjekordselt tuli peale lootusetuse tunne.

Kaubalaevaga "TransEstonia" pidime välja sõitma 27. detsembril ja tagasi pöörduma juba järgmisel päeval. Et paberid siiski peaaegu kõik korras, tuli üritada pullid ära tuua – kliiringraha tehingud uuel aastal ju ei maksvat.

Laimjala ühismajandile tuli nii kiire asjaajamine ootamatult, sõiduks polnud võtta muud autot kui kapitaalremondist tulnud GAZ 52. Igaks juhuks (ei tea ju kas saab praamiga üle) sõitis esimees Tallinna päev varem. Teel hakkas mootor streikima, selle said ETKVL-i autobaasi remondimehed veel siiski korda, kuid sadamateel ütles üles pidur... Remondiaega polnud, lasime käsipiduriga edasi. Sellise autoga muidugi Soome sõitu ette võtta ei võiks, kuid silme ees seisis 40 000 loomade ostuks, mõned tuhanded piletite eest ja vahendajafirmale jne. Tollist saime läbi, passikontroll vaatas meile otsa ja sõnas: mehed, teie laeva ei lähe...ja surija tunne oli jälle käes, meeles kõik see vahendajate otsimine, telefonikõnede ootamise ja dokumentide muretsemise vaev ja kliiringraha peatne maksvusetus. Nagu teisest ilmast öelduks: "Teie võite minna". Minul oli sinine pass, kaaslasel punane ja talle eraldi väljasõiduvõisa hankimise peale ma lihtsalt ei tulnud, mul seda aga vaja polnud. Laimjala esimees tohtis ainult rikkis pidurisüsteemiga auto tagurpidi laeva ajada. Soomest pullide toomine võrdus minul nüüd juba kuningatütre (pullide puhul vahest printside) päästmisega lohe käest, kus võitmist vajavaid takistusi muudkui juurde tuleb, ja see andis julgust juurde. Õnneks olid mul

juhiload juhuslikult rahakotis. Soome tolli ei huvitanud muu kui see, kui palju mul viina kaasas on ja kas auto on kindlustatud. Maksin kindlustuseks 200 marka ja tee pullide juurde oli prii. Müüja — Antti Herlin — oli sadamas vastas, tema sõitis “Toyotaga” ees, mina nii hästi kui sain järel. Helsingist saime välja, vihma hakkas sadama ja kojamehi ei saanud ma muidu tööle, kui taskunoa tera sobitamisega lülitusvõlli lõhesse (kapitaalremondist tulnud autol ju enam ühtegi nappu küljes ei ole). Kiilasjää kiuste külavaheteedel jõudsimel keskööks pärrale. Pidurite parandamiseks aega ei jäänud, tuli Helsingis jälitada puuduvaid veterinaartõendeid, saatelehti ja muid sõidudokumente. Talumees helistas teel olles autost kõikjale ette ja need asjad said kohe korda. Laadisime pullid peale, õnneks hakkas pimenema ja nõnda polnud väga häbi oma ulguva-lipendava autoga Helsingisse tagasi sõita. Endagi üllatuseks sain ruttu ja õnnelikult (ikka ilma piduriteta) laeva. Hirm oli muidugi — igasugu pabereid oli mul lugematul hulgal, kuid ei teadnud ju, kas veterinaartunnistused Tallinna sadamas rahuldavad.

Uussadama toll teataski juba kaugelt, et mul pole mingit õigust pullidega Eestisse tulla, mul pole selleks luba — sissetoomislitsentsi (veel Eestis olles küsisin samast Uussadamast täpselt järele, milliseid dokumente pullide sisseveol tarvis on). Nüüd siis uus üllatus, ka tolliametilt võetud kiri ei aidanud midagi. Soome keelt vist mitteoskav näitsik uuris veterinaartõendeid, paberirohkus talle meeldis. Tekkis lootus, et vähemalt ses vallas takistust ei teki. Haiguse nimedest sai ta aru, kuid kõigest mitte: što takaja, bolezn joulukuu? (Mis haigus see jõulukuu on?) Mis minuga teha?

Ka kõik läbihelistatud tolliülemad väitsid: pullid ei tohi mingil tingimusel sadamast lahkuda. Moskvast peab enne tulema kolmes komisjonis kinnitatud litsents. Oli öö, pika kauplemise peale tehti mulle erand, sest sadamas pole ju pulle kuhugi panna, pole kes neid söödaks, pole millegagi sööta. Lõpuks olid pullid Eestis, parandasime pidurisüsteemi ja siis sõitsid herefordid Saaremaale. 29. detsembril Tartumaale jõudnult tahtsin Soome helistada, teatada pullide õnnelikust päralejõudmisest. Palusin keskjaamast veel sel aastal Soome kõnet saada. Nagu muinasjutus, kui lõpp lähedal, öeldi: ärge pange toru ära, ja anti kohe ühendus.

Kõigi kogetud asjaajamiskoleeduste kõrvalt tahaksin lõpetuseks abi ja meeldiva asjaajamise eest tänada “Estimpexit”, “Meoni Parsekit”, “Tallinki” kontorit ja “TransEstoniat”.

Suurem tõuloomade ostmine läks lahti praeguse sajandi algaastatel: põllumajandusministeeriumi toetus muutis selle lihaveisekasvatajatele jõukohasemaks. Igaüks võis nüüd ise ka otsustada, kuskohast ja kui palju ta loomi soovib, seda küll juhul kui ta ei taotletud riiklikku rahaabi. Muul juhul pidi farmer ostu kooskõlastama Eesti Lihaveisekasvatajate Seltsi ja Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistuga. Kes oskas mõnd võõrkeelt, sellel oli lihtsam välismaale loomi ostma minna. Näiteks Vallo Kruusimägi Lääne- Virumaalt, kellel oli rootsi keel suus, käis korduvalt Rootsist loomi toomas nii endale kui ka teistele. Ei olnud enam suuri probleeme piiril, vajalikke dokumente oli võimalik saada.

2004. aastal oli meie lihaveisekasvatajatel vaja 3 herefordi tõugu noorpulli ja paarkümmend lehmikut ning šarolee tõugu noorpulli ja kümmekond lehmikut. Otsustasime Reet Toiga, lihaveiste aretusspetsialistiga minna Soome loomi hankima, sest olen palju kordi Soomes käinud ja mul on sealsete lihaveisekasvatajate seas tekkinud palju tuttavaid. Soomes lubas meid ostu juures abistada soomlane Juhani Numminen, kes on ka meie lihaveisekasvatajaid külastanud. Juhani töötab ise härra Ruokatalo poolt juhivas loomade varumise ja nende liha töötlevas firmas. Loomi läksime ostma maikuus, kuigi see oli halb aeg, sest enamik lihaveised müüakse seal sügisel. Jussi, nagu soomlased teda kohapeal kutsuvad, oli äärmiselt lahke mees. Tema viis meid oma autoga farmidesse, kus pidime ise välja valima meile sobivad loomad. Kuna Jussi tööpõld oli väga lai ja ta ise populaarne mees, siis sõidu ajal ta pidas telefoniga väga palju ja pikki kõnesid, nii et temaga jutule saamine tekitas teatud raskusi. Külastasime Tammela noorpullide testimisjaama, kus pullid olid juurdekasvude võrdlemiseks liignumatud. Märkisime seal siiski sobivatena paar noorpullikandidaati ära. Urjalas leidsime ühe taluniku juures sobiva herefordi noorpulli. Oma 700 km-sel kahepäevasel ringil leidsime põhja poole liikudes koha, kust soovitati osta lehmikuid. Meie

arvates olid need loomad siiski viletsavõitu ja nii jäi meie kaup seal katki.

Külastasime Soome suurimat šaroleede kasvandust – Kiiala mõisa Porvoo linnast mitte väga kaugel. Koht oli suurepärane ja loomad ka väga toredad. Loomade omanik Gunnar Backmann ei tahtnud esialgu meile loomi müüa, sest ka eelmisel aastal olid käinud eestlased kaupa tegemas, kes hiljem loobusid ega tulnud loomadele järele. Umbes 15 minutit testis farmer, ega me pole sellel alal võhikud. Saime varsti heale jutujärjele ja meile tutvustati farmi ning soovitati ka ostmiseks sobilikke noorloomi.

Kui loomade eest oli Eestis raha üle kantud, läksin neid Soomest ära tooma. Meil oli renditud spetsiaalne loomaveoauto koos kogenud juhiga. Helsingi sadamas laadisime loomad ümber ja meil õnnestus tagasi sõita reisilaevaga Romantika. Koormas oli kokku 3 herefordi pulli, 1 šarolee pull ja 2 tiinet mullikat. Laevale sõites ütlesid autode paigutajad, et nad oma laevaga veavad lehma esmakordselt ning kutsusid oma töötajaid meie “kehmi” vaatama. Selline loomade ostmine Soomest oli lapsemäng selle kõrval, mida kirjeldasin eelmise Soome ostu puhul.

Euroopa herefordi konverentsid

Meie põhjapoolsete naabrite juures alustati lihaveiste kasvatamist paarkümmend aastat enne meid. Kogemuste vahetamiseks ja aretustöö paremaks korraldamiseks hakkasid lihaveisekasvatajad igas riigis koonduma klubidesse, seltsidesse või ühingutesse. Soomes moodustasid isegi iga lihaveisetõu kasvatajad oma klubi või seltsi.

Riikidevahelise parema koostöö eesmärgil otsustasid Skandinaaviamaade, Inglismaa ja Iirimaa herefordikasvatajad hakata organiseerima iga-aastasi Üleeuroopalisi herefordi konverentse. Esimene neist tuli kokku 1986. aastal Inglismaal. Edasi toimusid konverentsid peaaegu igal aastal eri riikides – Rootsis, Iirimaal ja Taanis.

Kuna Eesti herefordikasvatajatel tollel ajal veel oma organisatsiooni ei olnud ja meie herefordikasvatajatel sidemed väliskolleegeidega puudusid, ei teadnud me nende konverentside olemasolust mitte midagi. Eesti liitumine konverentsist osavõtjaks toimus päris juhuslikult:

Nõukogude ajal külastasid loomakasvatusinstituuti päris sageli teiste liiduvabariikide põllumajandusspetsialistid. Kord 1990. a. kevadel saabus meie instituuti grupp Soome loomakasvatajaid, nendega kaasas tõlgiks soome keelt kõnelev saatja meie põllumajandusministeeriumist. Nähes juhuslikult välisukse ees mind, küsis ta, kas meilt keegi ei tahaks minna Soome lihaveiste konverentsile, sest kellelegi teisele ei oskavat ta konverentsikutset edasi anda. Konverents pidi toimuma sama, 1990. aasta 18...21. oktoobril. Olin rõõmuga nõus, sest mul oli just selja taga üks aasta soome keele õpet Tartu Keeltekoolis ja muidugi huvi suur, et näha herefordikasvatust esmakordselt ka Soomes.

Arutasime asja tollal ametis olnud Agrotööstuskoondise aseesimehe Jüri Kulbiniga, kes soovitas enne konverentsi Eestisse

külla kutsuda Soome Herefordi Klubi presidendi, seal tuntud herefordikasvataja Antti Herlini. Ta võttis kutse vastu ja tutvus paari päeva jooksul põhjalikult Saaremaa majandites ja Haapsalu rajooni Karuse ja Tuudi kolhoosis meie herefordikasvatusega. Kogenud loomakasvatajana tahtis ta enne iga karja vaatamist näha kõigepealt sugupulli, sest pulli välimik pidi täielikult kajastama karja väärtust. Meil ei olnud aga talle ühtki eliitpulli näidata.

Sügisel läksingi Soome Euroopa herefordi konverentsile koos Jüri Kulbiniga, sest tema kui koondise esimehe asetäitja tahtis uue loomakasvatusharuga end kurssi viia. Tollal ei suhtunud ministeeriumis Eesti lihaveisekasvatusele eriti toetavalt, sest meil oli lihaveiste massi-iive kehva tõumaterjali ja puuduliku söötmise tõttu küllaltki tagasihoidlik. Soome herefordikasvatus aga jättis meile kohe sügava mulje: Antti Herlini farmis oli Soome herefordi tõutšempion – sugupull Thorsvik Hereford, kelle kehamass kahe aasta vanuses oli üle 1000 kg. Farmis olid kõik loomad ilusa välimikuga ja väga heas konditsioonis. Noorveiste massi-iive ööpäevas ületas kaugelt 1000 g. Olime huvitatud, kuidas ta sai nii häid tulemusi, millest meie unistadagi ei võinud. Tema jutu järgi pidi asi üsna lihtne olema, selleks on põhiliselt vaja täita ainult kahte tingimust:

- karjas tuleb kasutada sugupulli, kes on muretsetud USA, Kanada või Taani mõnest tippkarjast ja pulle tuleks vahetada iga kahe aasta järel;
- omatoodetud söödad olgu kõrge kvaliteediga ja neid tuleb anda loomadele mitte normeeritult, vaid isukohaselt.

Soomes konverentsil olles me tutvusime paljude teiste riikide herefordikasvatajatega, sest osavõtjaid oli kokku 8 riigist. Kõiki delegaate võttis ühel õhtul vastu ka Soome põllumajandusminister. Sellel konverentsil võeti Eesti Herefordikasvatajate Klubi vastu Euroopa herefordikasvatajate perre.

Kui tagasi Eestisse saabusime, oli Jüri Kulbini suhtumine meie lihaveisekasvatusele kardinaalselt muutunud ja ta hakkas pidama plaane, kuidas seda hoogsalt edasi arendada. Kuid jõudu ei

jätkunud tal kahjuks kauaks, äkiline terviserike viis ta ootamatult manalateele.

Plaanisime tingimata minna Norrasse konverentsile 1991. aastal, enne seda aga kutsusime mõned Norra herefordikasvatajad, sealhulgas ka nende seltsi presidendi Eestisse külla. Pärast Eesti küllastamist kutsusidid ka nemad meid 5 päeva enne konverentsi vastukülaskäigule. Norras ei ole talude karjad suured ning tundus, et herefordidest ei saadud majapidamistes põhisissetulekut, neid peeti rohkem hobikorras. Traditsiooniliselt tegeles peremees seal põllumajandusega ja taluperenaaine käis väljaspool talu riigitööl. Tutvusime mitme farmiga, kus herefordid olid väga tõutüübilise välimikuga. Sügava mulje jättis meile Norra ülimalt kaunis loodus. Sõitsime Oslost Lillehammerisse, kus peeti konverentsi teoreetiline osa.

Mul oli edaspidi võimalik osa võtta igast Euroopa herefordi konverentsist. Konverentsidel ei olnud osavõtjaid tavaliselt palju (60...100), enamik olid omavahel juba ammu tuttavad, Eestit kutsuti alati igale poole. Seega oli võimalik küllastada konverentse, mis toimusid edaspidi üle aasta Inglismaal, Ungaris, Hollandis, Saksamaal ja 2005. aastal jällegi Iirimaal. Need konverentsid kestsid tavaliselt 5 päeva, programmis oli alati paljude farmide ja loodusvaatamisväärsuste küllastamine. Lihaveiste kasvatamiseks pakkusid need konverentsid rikkalikult kogemusi.

1993. aasta oktoobris viibisin koos ELVI töötaja Virge Kangroga Inglismaal 7. Euroopa herefordi konverentsil. Esimesel päeval tutvusime Inglismaa Herefordi Assotsiatsiooni presidendi Graham Stratfordi farmiga, kus peeti 60 ammlehma ja tiinet mullikat ning lisaks noorkarja. Farmi suuruseks oli 48 ha rohumaad. Silo ja hein saadi oma farmist, teravili ja põhk osteti naabritelt. Herefordi tõugu veiseid kasvatati siin alates 1971. aastast. Lehmade poegimine algas neil märtsi keskel. Lehmad olid laudas detsembri algusest kuni aprilli keskpaigani. Kõik vasikad võõrutati detsembri algul. Lehmullikad paaritati umbes 2 aasta vanuses. Viimase 9 aasta jooksul on kasutatud Kanada pulle. Kõigi loomade kohta arvatati aretusväärtused, mida arvestati aretusplaanide koostamisel.

Farmist jäi väga hea mulje, eriti ühtlikust herefordi karjast. Üllatav oli oktoobrikuus vaadata herefordide karjakoplit, kus rohi oli tihe, kõrge ja roheline nagu meie kultuurkarjamaal jaanipäeval. Herefordid said karjatamisperioodil piisavalt karjamaarohtu, talveks (see on seal palju lühem) oli varutud silo, põhku ja heina. Jõusööta anti vähe. Külastasime veel paari suuremat farmi, kus ühes kartuleid kasvatavas majandis söödeti herefordidele ka kartuleid.

Kuna viibisime esmakordselt Inglismaal, siis oli kõik nähtu meile uudne. Peatusime paar päeva Herefordi linnas (sellenimeline maakoht andiski seal aretatud lihaveisetõule nime). Kõikjal hämmastas inglaste konservatiivsus: väikestes linnades olid sajad ühetaolised, välimuselt vanad ja luitunud värviga elamud. Enamikes majades oli ahju asemel kamin. Maastik aga oli vaheldusrikas, vooreline, iga põldu ja karjamaad ümbritses hekk. Peaaegu kõikjal võis karjamaadel näha suuri lambakarju. Lambaliha süüakse Inglismaal palju ja nagu meiegi kogesime, oli see väga maitsev. Kõikjal olid inimesed viisakad, abivalmis ja lahked. Konverentsil tunti suurt huvi Eesti vastu, huvituti muutustest meie igapäevaelus ja avaldati lootust, et elu Eestis muutub peagi paremaks.

Väga hea mulje järgmise konverentsi korraldajana 1995.a. jättis Ungari. Osalesin seal Eestist ainsana. Budapesti sõitsin Helsingist koos 8 liikmelise Soome grupiga. Oktoobri keskpaigas valitses Ungaris südasuvine soojus – oli +25°C, taevaskilvitu ja ilm tuulevaikne. Esimesena külastasime Budapestist umbes kahe tunni bussisõidu kaugusel olevat Mezőfalva farmi. See farm on üks 24st, mis olid pideva riikliku kontrolli all. Farmi üldpindala oli 11 000 ha, sellest haritavat maad 7000 ha, karjamaad 2400 ha ja metsa 900 ha. Farmi põhisuund oli looma- ja taimekasvatus. Farmis peeti 1000 holsteini lehma, 1450 lihatõugu lehma nende järglastega ja 2000 lammast. Kasvatati peamiselt herefordi tõugu lihaveiseid. Kvaliteetse liha tootmiseks ristati hereforde šarolee, aberdiin-anguse või simmentaliga, et saada Euroopa nõuetele vastavat liha. Ungaris kasvatati veel küllaltki levinud vana lihatõugu – halli ungari lihaveist. Nad olid silmatorkavad väga pikkade ja kõverate sarvede poolest.

Kolmandal päeval toimus Kapošvari linnas asuvas põllumajandusülikoolis konverents. 80 000 elanikuga linna peatänaval tervitasid mitmes kohas loosungid 8. Euroopa herefordi konverentsi. Konverentsile, mis toimus ülikooli aulas, lisasid pidulikkust juurde seinal ripuvad osavõtivate maade riigilipud. Selle konverentsiga tähistas Ungari oma herefordikasvatuse 25. aastapäeva. Ungaris oli tehtud tänuväärset tööd veiseliha kvaliteedi parandamisel, kasutades oskuslikult lihatõugu veiste kombineeritud ristamist ja heteroosiefekti toimet.

Meeldejääv oli konverentsi pidulik õhtu – Gala Dinner, kus delegatsioonid ütlesid häid sõnu väga külalislahkete ungarlaste aadressil, kes olid ürituse hästi ladusalt ja kõrgetasemeliselt organiseerinud. Õhtu lõppes võrratu ungari muusikaga.

Kõige meeldejäävam on olnud eurokonverentsi korraldamine 1997. aastal Soomes ja Eestis. Asi sai alguse sellest, et Ungaris toimunud konverentsil lõpetasin oma ettekande ettepanekuga korraldada järgmine konverents Eestis, mille peale oli üldine aplaus. Taheti ju tulla vaatama, mis on Eestist saanud pärast taasiseseisvumist. Soome esindaja aga tegi oma ettekande lõpul ettepaneku korraldada konverents kahes riigis, alustada ühes ja lõpetada teises. Ka selle ettepanekuga jäid kõik nõusse.

Oooo--Skaneerida dok. nr. 10 Dear fellow...oooo--

Konverentsi korraldamine oli üpris keeruline, sest kahe riigi rahad tuli kokku panna, aga riikide elatustase oli väga erinev. Soome palkas kohe firma, kellel oli kogemusi konverentside korraldamisega. Firma hoolitses kõige eest: tellis hotellid, transpordi, osavõtjatele viisad jne. Peaaegu pidevalt terve aasta jooksul oli vaja sõita Soome vahet, et kõiges täpselt kokku leppida ja samme kooskõlastada. Soome komisjoni liikmed käisid omakorda Eestis, et olla siinsete võimalustega kursis. Sain kohe algul korraliku peapesu põllumajandusministeeriumis ja mitmeltki meie aretusjuhilt sellise rahvusvahelise konverentsi Eestisse toomise mõtte eest. Konverentsi korraldamise tuline pooldaja oli aga kadunud Tõnis Soonets, kes töötas siis Aretusühistu Eesti Punane Kari juhina. Tal õnnestus muretseda selle ühiskonverentsi edukaks korraldamiseks

põllumajandusministeeriumist 40 000 krooni lisaraha ning ka tema ise võttis konverentsi ettevalmistamisest aktiivselt osa.

Konverentsile tuli 90 inimest 14 riigist. Kokkusaamine algas Soomes, kus viibisime 2 päeva, tutvusime paari farmiga, vaatasime loomade näitust ning siis sõitsid kõik konverentsi delegaadid tiiburlaevadega kui kõige kiiremate liiklusvahenditega, Tallinna. Konverentsi teoreetiline osa toimus Viru hotellis, karja vaadati Tõnu Kriisa farmis Raplamaal. Tutvuti ka Tallinna vanalinna vaatamisväärsustega. Rohkemaks ei jätkunud aega, sest konverentsi kestus oli ju kahe riigi vahel ära jagatud. Kõik sujus hästi, hiljem tulid Inglismaa, Iirimaa ja Rootsi külalistelt ladusa korraldamise eest tänukirjad.

Ooo—Skaneerida dok 11, 12 ja 13 –oooooooooooo

1999. aasta juuni algul toimus 10. herefordikasvatajate Euroopa konverents Hollandis. Ligi sada osavõtjat esindasid 11 riiki: Kanada, Taani, Eesti, Soome, Saksa, Ungari, Iiri, Norra, Rootsi, Inglismaa ja Holland. Hollandi Herefordi Selts moodustati alles 1993. aastal kolme liikme poolt, kuid konverentsi ajal oli seltsil juba 50 liiget 565 herefordi tõugu veisega. Üldse kasvatati seal hereforde vähe, valdav tõug oli akviteeni hele. Hollandlased ise ütlevad, et nende maa on väga kallis ja nad kasvatavad selliseid lihatõugu veiseid, kellest saadakse kõige rohkem tulu.

Eesti delegatsiooni kuulus peale minu veel Jõudluskontrolli Keskusest Jelena Bžitskaja. Iga riigi esindajal tuli anda lühiülevaade oma riigi herefordikasvatusest ja sellega seonduvatest probleemidest. Näiteks suhteliselt väikeses Taani riigis oli registreeritud 725 karja kokku 4500 ammlehmagaga ning kokku oli seal 11 500 herefordi tõugu veist. Karjad olid väikesed, igäühes keskmiselt 6...7 ammlehma. Probleemiks oli Taanis tollal SEUROP-klassifikatsiooni järgi loomadel suhteliselt madal liha kvaliteet. Norra herefordikasvatajad olid huvitatud noorveiste suurema massi-iibe saamisest. Neil loodi moodne uurimiskeskus, selgitamaks välja kui palju toitaineid vajab loom 1 kg massi-iibeks tootmiseks. Uurimisjaamas oli nelja tõugu veiste keskmine ööpäevane massi-iibe 1539 g, kõrgeim oli 1738, madalaim 1293 g.

Külastasime mitut lihaveisefarmi. Herefordide kasvatamisel oli silmnähtavalt suurt rõhku pandud aretusele, sest veiste tüüp oli hea ja välimik laitmatu. Seltsi sekretäri farmis korraldati meile pärast herefordidega tutvumist ja nende hindamist pidulik vastuvõtt. Kuigi sadas vihma, tuli teed mööda meile meeoleolu looma 22-liikmeline naispuhkpilliorkester. Nende esinemine jättis unustamatu mulje. Eelmisel konverentsil Eestist saadud teatepulk anti edasi saksalastele järgmise konverentsi korraldamiseks.

Kavandatud Euroopa herefordi konverents Saksamaal lükkus ühe aasta võrra edasi sesoses hullulehmatõve levikuga Euroopas ja nii peeti see alles 2002. aastal. Eestist oli kaks esindajat: peale minu veel seltsi esimees Leino Vessart.

Konverents toimus septembris, delegaadid kogunesid Hannoveri. Lisaks ettekannete kuulamisele oli kavas farmide külastamine ja Berliiniga tutvumine. Kõik see kestis kokku 5 päeva. Esimesena külastasime Dorfmarki lähedal olevat farmi, mille peremees oli Saksa herefordiliidu ekspresident Karl Lumpe. Farmi külastas umbes 100 osavõtjat 11 riigist, tervituseks mängis puhkpilliorkester. Farmis oli 40 ammlahma, seal tähtsustati eriliselt tõuaretustööd. Herefordid osteti sinna 10 aastat tagasi Ungarist ja Taanist. Peale selle külastasime veel 5 farmi. Veidi suuremas, Bieseni põllumajandusühistu farmis oli 240 ammlahma, kokku ligi 600 veist. Loomad olid suurepärase välimikuga ja hea jõudlusega, neist 95 ammlahma oli kantud tõuraamatusse. Keskmine noorveiste (nii lehm- kui pullmullikate) ööpäevane massi-iive oli 1087 g. Loomi peeti kogu aasta karjamaal, sügisest alates anti lisaöödaks närvutatud rohust valmistatud närbsilo ja maisisilo. Jõusöödakogused olid väga väikesed. Realiseeritud 20 kuu vanuste noorveiste rümp kaalus keskmiselt 392 kg, millest 89% oli hinnatud U- ja R- klassi. Lehmikutest läks karja uuendamiseks vaid 15%.

Suurimas, Münchehofe põllumajanduskooperatiivi farmis oli kokku 500 ammlahma. Neid karjatati jõeäärsetel rohumaadel, mida oli 780 ha. Aastaringisel karjatamisel oli noorpullide ööpäevane massi-iive 1200 g, lehmikutel 900 g. Kõik lihaks kasvatatavad pullvasikad kastreeriti 3...5 kuu vanuses nn. Burdizzo meetodil: midagi ära ei lõigatud, kastreerimine tähendas vaid

eritangidega teatud koha pigistamist 10 sekundi jooksul, mis muudab looma suguvõimetuks. Kastraadid müüdi umbes 22 kuu vanuselt ligikaudu 400 kg lihakeha massiga.

Mõnel pool oli hereforde ristatud ka mõne teise lihatõugu pulliga. Silmatorkavalt hea tulemuse saadi, nagu me ühes farmis võisime veenduda, ristamisel akviteeni heledakarvalist tõugu pulliga. Saadud pulljärglasel oli erakordselt hea lihastus, mis ületas kaugelt šarolee ja limusiini ristandite oma.

Saksamaal hakati lihaveiseid kasvatama eelmise sajandi 50ndate aastate algul. Meie külaskäigu ajal oli seal kokku umbes 750 000 ammlahma. Kõige rohkem neist kuulus simmentali tõugu – 21%, järgnesid limusiin (14%) ja aberdiin-angus (14%). Herefordid olid arvukuselt 7. kohal, nende osakaal oli 3,9%. Saksamaa idaosas, kus konverents toimus, hakati lihaveiseid kasvatama alles 10 aasta eest. Herefordi tiinete mullikate keskmine vanus poegimisel oli 30 kuud, lehmade poegimisvahemik 382 päeva. Saksamaal peeti tähtsaks herefordide head paljunemisvõimet, suurepärasest söödakasutusest ja seda, et neid võib aasta ringi karjamaal pidada.

Meil Eestis ei ole herefordide kasvatamisel eriti häid tulemusi saadud, sest olemasolevad veised on küllaltki tagasihoidliku aretusväärtusega ja head aretusmaterjali on saadud sisse tuua vähevõitu. Seega on ka herefordidesse suhtumine olnud leigevõitu. Arvan aga, et näinud Saksamaal herefordide kasvatamise häid tulemusi, muutus seltsi esimehe Leino Vessarti kui andunud limusiinikasvataja suhtumine herefordidesse märksa positiivsemaks.

Järgmine Euroopa konverents toimus jällegi 3 aasta möödudes, 2005. aastal Irimaal. Koos kohalike lihaveisekasvatajatega oli siin üle 200 osavõtja 13 riigist. Saksamaalt, Rootsist, Inglismaalt, Ungarist ja Taanist oli igaühel 20...30 osavõtjat, aga külalisi oli ka Austraaliast ja Lõuna-Aafrikas Vabariigist. Eestist osalesin mina ainukesena.

Irimaal viidi meid Dublini lennujaamast bussidega Mullingari linna, kus tegutses Iiri Herefordi Selts. Mitmetunnise sõidu jooksul saime läbi bussiakna piisavalt Iirimaa loodust näha. Torkas silma põllumajandusloomade suur hulk karjamaadel. Keskmisel iiri talunikul oli korraga ühes koplis 5...10 mustakirjut

piimalehma, sama palju või rohkem lihaveiseid, kes enamasti olid šarolee, simmentali, limusiini või aberdiin-anguse tõugu, aga oli ka nende kõikvõimalikke ristandeid. Seega ei ole hereford seal valdav tõug. Eraldi koplites peeti lihatõugu lambaid, keda oli väga palju. Suur osa lihatoodangust pidi müüdama Inglismaale ja teistesse Euroopa riikidesse.

Järgmisel päeval külastasime Tullamore'is korraldatavat iga-aastast põllumajandusnäitust, üht suuremat Iirimaal. Igal aastal osaleb sel ühepäevasel üritusel umbes 45 000 inimest. Näitusele oli toodud arvukalt loomi, ainuüksi hereforde oli ligi 50. Iirimaal kasvatatakse 20 tõugu lihaveiseid.

Järgmisel päeval peetud ettekannetest selgus, et veiseliha tootmine Euroopas on suurenenud, seda eriti Ungaris. Lihaveiste osatähtsus kogu veiste üldarvust on riigiti väga erinev. Näiteks Hollandis on lihaveiseid ainult 2,5%, sest maa on kallid ja sellelt lihaveisekasvatusega tulu saada ei ole kuigi otstarbekas. Saksamaal on lihaveiste osakaal umbes 10, Ungaris ligi 20, Rootsis 30 ja Iirimaal 50%.

Iiri herefordid on Euroopas hinnatud ning neid müüakse tõuloomadena ka paljudesse teistesse riikidesse. Ehkki populaarseks on muutunud ka sellised tõud nagu limusiin, simmental, šarolee ja aberdiin-angus, ei ole herefordide tähtsus siin vähenenud – seda just nende rahuliku iseloomu, hea viljakuse ja söödakasutuse, aga ka muude väärt omaduste tõttu. Pidevalt püütakse aretustööga parandada nende liha kvaliteeti.

Iiri Herefordi Kasvatajate Seltsi kuulus 2005. aastal 545 liiget. Kokku oli Iirimaal ligi 533 000 herefordi veist. Seltsi liikmed tegelevad innukalt oma loomade hindamise ja jõudluskontrolliga, sest iirlaste arvates kuulub aretustöö lahutamatuks rahvusvahelise äritegevuse juurde.

Käisime ka mitmes suures herefordifarmis riigi lõunaosas, kus loomade aretustase tundus väga hea olevat. Lehmad poegisid esimest korda enamasti 24...26 vanuses, aastavanuste noorpullide kehamass oli 550...600 kg. Lehmad ei poeginud sugugi igal pool sesoonselt, vasikaid sündis aasta ringi. Söötmingimused olid väga

head, sest kogu aasta jooksul sajab palju ja rohi kasvab hästi. Ainult detsembris ja jaanuaris tuli loomadele talvesööta anda.

Viimane õhtu oli pidulik, iga riigi delegatsioon andis Iirimaale kui konverentsi korraldajale väikese kingituse. Minul tuli seda teha üksinda, kingituseks oli meie seltsi juubeliks tehtud lihapiltidega kann. Mulle tegid iirlased ülesandeks edasi anda Iirimaal olnud Eestis tehtud pullipeaga teatepulk, mis läks käiku siis, kui Euroopa konverents peeti Soomes ja Eestis. Andsin selle üle Inglismaa esindajale, kes korraldab järgmise konverentsi 2009. aastal.

Lihaveisekasvatuse pärast Eesti taasiseseisvumist

Pärast seda, kui 1991. aastal taastati Eesti iseseisvus, hakkasid meie põllumajanduses kohe toimuma suured muudatused. Kuna Venemaaga muutusid suhted halvaks, ei olnud sovhoosidel ja kolhoosidel oma loomakasvatustoodangut enam kusagil realiseerida, sest enne läks see ju peamiselt teistesse liiduvabariikidesse. Peagi hakati likvideerima sovhoose ja kolhoose, kuid seda tehti kiirustades ja läbimõtlematult. Nii hakkas loomade arv järsult vähenema: veiste arv langes kümne aasta jooksul ümmarguselt kolm korda, lehmade arv üle kahe korra.

Peagi alustati talude ja põllumajandusühistute loomist. Lihaveisekasvatuse säilitamine oli raske, sest madalate kokkuostuhindade tõttu ei saadud sellest mingit tulu, vaid töötati hoopis kahjumiga. Riigipoolset toetust, nagu oli teistes riikides, meil ei olnud. Sel ajal tavatsesid lihaveisekasvatajad üelda: kasvatan lihaveiseid nii kaua, kuni raha jätkub. Lihaveiste arv langes mõne aastaga 2000lt pealt umbes 700le.

Lihatoodang vähenes pärast taasiseseisvumist 10 aasta jooksul 3,6 korda, sealhulgas veiselihatoodang 4,4 korda. Tollel ajal vajati Eestis aastas umbes 100 tuhat tonni liha, ise toodeti aga vajalikust kogusest ainult pool. Puudujääv osa osteti välismaalt. Veiseliha toodang vähenes pidevalt igal aastal, sest seda toodeti kahjumiga. Kujuka pildi veiselihatoodangust Eestis aastate lõikes annab tabel nr. 6.

Osa lihaveiseid viidi lihakombinaatidesse, osa müüdi talunikele. Aretustöö jäi soiku, sest kasvatajatel puudus huvi ja ka raha väheste loomade jaoks välismaalt kallist tõupulli soetada. Statistika ei andnud enam täpset ülevaadet lihaveiste arvust ja paiknemisest. Ka lihaveiste algandmete arvutiga töötlemise süsteem katkes.

Tabel 6. Lihatoodang Eestis aastate lõikes

Aasta	Lihatoodang tapakaalus tuhandetes tonnides	
	Kokku	sellest veiseliha
1930	62,6	19,3
1935	63,3	21,3
1939	58,6	17,8
1990	182,5	63,0
1991	151,8	52,1
1992	107,9	45,4
1993	83,7	42,6
1994	69,4	31,0
1995	62,7	25,8
1996	58,6	22,1
1997	53,4	19,0
1998	60,0	19,3
1999	61,1	21,7
2000	51,0	14,4
2001	56,5	13,9
2002	68,3	16,5
2003	67,3	13,1
2004	71,2	15,2
2005	67,0	13,4
2006	64,0	12,2

Soikeperiood lihaveisekasvatases kestis umbes 3...4 aastat. Sellele aitas elu veidi sisse puhuda asjaolu, et piima madalate kokkuostuhindade tõttu hakkasid paljud piima tootvad väiketalud konkurentsist välja langema, sest neil polnud raha tootmisele esitatud euronõuete täitmiseks. Piima kokkuostuhind oli liiga madal, ega võimaldanud teha investeringuid. Piimatootmise nõuete järkjärguline karmistumine põhjustas kuni paarikümne lehma suuruste talukarjade likvideerimise, sest tööstused ei nõustunud neilt enam piima vastu võtta. Kuna piimakarjakasvatavad ei tahtnud

maaelust loobuda ja et rohumaid oli maal igalpool piisavalt, hakati huvi tundma lihaveisekasvatuse vastu. Sellest ei saadud küll suurt kasumit, kuid tööjõukulu oli märksa väiksem. Sellel ajal hakkas lihaveiste kasvatamisega alustajate hulgas levima piimalehmade ristamine lihatõugu pullidega. See oli küll kõige odavam, kuid ühtlasi kõige aeglasem (minimaalselt 7 aastat) viis puhtatõulisele lihaveisekasvatusele üleminekuks. Teine põhjus lihaveiste kasvatamiseks oli see, et suuremat rõhku hakati panema liha kvaliteedile, sest lihaveistelt saadud liha oli märksa parema kvaliteediga. Lihaveis on tuntud ka hea rohumade „hooldajana”: paljud talunikud pidasidki neid sellepärast, et mitte lasta võssa kasvada oma talu ümber olevaid rohumaid.

Kuigi lihaveiste kasvatamisest tulu peaaegu ei saadud, peeti neid ikka edasi, võiks öelda, et isegi entusiasmist. Loodeti, et ehk hakkab see end kord ära tasuma. Loobujaid oli üpris vähe.

Miks ikkagi tollal lihaveiseid kasvatati, kuigi neist tulu ei saadud, on küsimus, millele ei osanudki kohe vastata. Kui hakkasime otsima põhjusi, leidsime neid olevat õige mitmeid:

1. Lihaveisekasvatus on alternatiiviks piimatootmisele eriti noorte loomakasvatajate hulgas.
2. Võimalik toota kvaliteetset veiseliha.
3. Rohumaade hooldamine lihaveiste abil.
4. Lihaveiste kasvatamiseks kulub vähe tööjõudu ning tarvis ei ole kapitaalset lautu, nii on väikesel perel võimalik ära elada.
5. Lihaveisekasvatus loob uusi võimalusi turismi arendamiseks.
6. Taludes, eriti väiketaludes, on loomadega tegelemine üks traditsiooniline, harjunud osa maaelust.
7. Lihaveiseid võib kasvatada ka lemmikloomadena.

Adavere põllumajandusühistu tegevdirektor Vello Kaselo kirjutas Harama infolehes 3 (15) 94, artikli pealkirjaga „Meie tänane ja homme päev”, kus ta märkis: *Oleme seisukohal, et lihaveiste kasvatamisega tuleb tõsiselt tegelda järgnevatel põhjustel:*

- *Ligikaudu 30 protsenti meie haritavast maast asub poolturvas- ja turvasmuldadel, kus saab kasvatada ainult*

heintaimi. Niites rohumaad 1,5...2 korda, jääb lüpsikarjal paratamatult rohtseid söötasid üle. Varem müüsimise ülejäägi teistele majanditele.

- *On vaja säilitada loomakasvatushooned, tühjaks jäädes nad rüüstatakse.*
- *Suure teraviljasaagi korral on suur ka põhusaak, mida saab kasutada laudas hea sõnniku tootmiseks. Kui arvestada väetiste hinda momendil ja perspektiivis, tuleb sõnniku tootmine ja kasutamine põllul väga tõsiselt läbi mõelda. Lihaveiselt saame väga head ja odavat sõnnikut.*
- *Lihaveis on Adaveres sanitari rollis. Kõik sööt, mis jääb piimakarjast üle, kasutatakse edukalt ära ning noorveiste keskmine juurdekasv on 650...700 g ööpäevas.*

Oleme Adaveresse toonud piemontese tõugu ristandvasikad ning umbes 15...20 protsenti olemasolevast lüpsikarjast seemendatakse limusiini tõugu pullide spermaga. Saadud ristandite söödakasutus ja liha kvaliteet on võrratult paremad kui meie omal tõul. On lootus saada ristandveise lihast kõrgemat hinda, nagu see on kõigis arenenud põllumajandusriikides.

Leino Vessart on pidevalt analüüsinud lihaveisekasvatuse olukorda ja 1994. aasta lõpuks ta jõudis järeldusele, millised on tema meelest peamised põhjused, miks peaksime Eestis häid lihaveiseid kasvatama:

1. Seoses turumajanduse rakendumisega ja energia kallinemisega on Eesti põllumajanduses vaja leida tooraine, mille tootmiseks kulutatakse vähem energiat, tööjõukulu ja kapitaalvahutusi (hooned, elektriliinid, alajaamad, teed).
2. Lüpsikarja pidamine peab jääma spetsialiseeritud suurtaludele, kus on 100 ja rohkem lehma.
3. Piimale esitatud kvaliteedinõuded ja transpordi kallinemine viivad tõenäoliselt selleni, et 1...2 lehma pidajad peavad sellest tööst loobuma. Lüpsilehmade arvu vähenemisega väheneb ka sellest saadav veiseliha kogus.

4. Lihatõugu veiseid saab kasvatada iga loomapidaja ja hobitalunik, kellel on maad, loomade arv ei ole siin nii tähtis.
5. Seni kasvatati paljudes kohtades lambaid, kuid kvaliteetsele veiselihale on turgu alati kergem leida kui lambalihale.
6. Lihatõugu veiste kasvatamine annab lisasissetulekut nendele peredele, kes ühel või teisel põhjusel ei saa rajada suurtalu.
7. Võimaldab kasutusele võtta metsatalusid, kus on säilinud põllud või heinamaa. Piima vedu väiksematest metsataludest on liiga kallis.
8. Annab võimaluse loomi pidada ka nendel, kes ei suuda või ei taha lüpsikarjaga tegeleda.
9. Euroopa lihaturule võib pääseda ainult puhtatõulisi lihaveiseid kasvatades. Ristanditega me sinna kindlasti ei mahu. Puhtatõulise karja olemasolul on võimalik astuda Euroopa Limusiinikasvatajate Seltsi, mis omakorda kergendab turu leidmist.

Loomapidajad hakkasid sellel perioodil huvi tundma ka lihaveisekasvatuse teooria vastu. Taheti saada selgust, millist looma nimetatakse lihaveiseks, mille poolest ta erineb piimaveisest, kes on ristandid jne. Tuli täpsustada ammlahma mõistet, sest iga lihatõugu emasloom ei ole veel ammlahm. Kõigist sellest on kirjutatud Lihaveisekasvatuse käsiraamatus, mis ilmus Aigar Suurmaa poolt kirjutatuna 2001. aastal.

Lihaveiste arvuline kasv ja nende import

Pärast taasiseseisvumist oli lihaveiste arv kahanenud umbes 700ni. Mõne aja pärast hakkas nende hulk siiski vähesel määral kasvama, kuigi selleks soodsad tingimused puudusid. Polnud riiklikku toetusüsteemi ja loomade kokkuostuhinnad olid madalad. Kuna talupidamine hakkas alles hoogu võtma, ei leitud loomade välismaalt ostuks raha ja nii suurenes loomade arv ainult oma karjade käibe alusel. Mõnel lihaveisekasvatajal oli siiski võimalik osta välismaalt üksikuid sugupulle. Näiteks muretses perekond Lotta mõned herefordi tõugu lehmad Saaremaalt ja 1997. aastal ostsid nad nende paaritamiseks Taanist heade põlvnemisandmetega herefordi tõugu noorpulli. Vallo Kruusimägi jällegi ostis Rootsist šarolee tõugu noorpulli. Lisaks osteti mõned noorpullid ka kunstliku seemenduse jaamadesse.

Tollal ei olnudki võimalik lihaveiste täpset arvu kindlaks teha, sest loomade aruandlussüsteem peaaegu puudus. Teatud ebatäpsusega oli seda siiski võimalik kalkulaatiivselt kindlaks teha. Koos Jäneda Öppe- ja Nõuandekeskuse spetsialistidega tehtud uurimistöös „Ammlehmade kasvatamise perspektiiv Eestis, turustamine ning Euroopa Liiduga ühinemisel kaasnevate mõjutuste analüüs” selgitasime välja, et Eestis oli 1. detsembril 2000. aastal kokku 1220 lihatõugu veist, neist 424 ammlehma. Kasvatati kokku 5 tõugu: hereford (71,1%), aberdiin-angus (10,1%), limusiin (8,9%), šoti mägiveis (7,0%) ja šarolee (2,9%).

Lihaveistest ligi pooled paiknesid Läänemaal, Saaremaal ja Hiiumaal, ainuke maakond, kus lihaveised täielikult puudusid, oli Jõgevamaa.

Esmakordselt hakati massilisemalt loomi ostma alates 2002. aastast. Kui Ivari Padar oli põllumajandusminister, saadi lihaveiste ostmiseks 2,25 miljonit krooni. Hiljem toetas nende ostu ka Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu. Sellest ajast alates hakkaski lihaveiste arv Eestis kiiresti suurenema.

Tabel 7. Lihaveiste arv tõugude viisi

Tõug	Aastad							
	01.08 03.	17.03. 04.	30.06. 04	01.01. 05.	01.05. 05.	28.11. 05.	22.08. 06.	14.02 07.
Hf	3053	3418	3946	3878	4362	4709	5573	5238
Li	2364	2849	3566	3603	3944	4224	5192	5087
Ab	2343	2880	3456	3629	4107	3991	4228	5215
Ch	192	262	324	301	326	412	531	607
Hc	121	131	160	171	198	269	431	474
Pi	100	106	104	108	129	204	274	292
Ba	3	9	67	123	162	201	258	299
Bb	1	2	3	15	55	122	245	344
Si	–	14	19	38	51	129	232	284
De	–	–	2	6	6	8	4	5
Ga	–	–	–	–	–	–	–	4
Kokku	8174	9671	11649	11872	13330	14271	17988	17849
+ –		+1497	+1974	+227	+1458	+941	+3717	–139

Nagu tabelist selgub, oli 2007. aastani meil herefordi tõugu veiseid kõige rohkem. Järgnesid limusiini tõugu lihaveised, aga ainult 2004. aasta teise poolaasta alguseni. Siis hakati eelistama aberdiin-anguse tõugu veiseid, kes edaspidi püsisid kindlalt teisel kohal. Tundub, et 2007. aasta jooksul, selleks ajaks, kui käesolev raamat on ilmunud, saavutavad nad arvu poolest esimese koha. Need kolm tõugu ongi meil leidnud laialdasema leviku. Ka šarolee ja šoti mägiveiste arv suureneb pidevalt ning kõik ülejäänud tõud levivad meil kasvavas tempos, ainult dexteri ja gallovei tõugu lihaveised on rohkem lemmikloomade staatuses.

Tabel 8. Ammlehmade arv tõugude viisi

Tõug	Aasta			
	17.03.04	06.06.06	02.08.06	14.02.07
Hf	641	1609	1781	1773
Ab	361	1069	1188	1400
Li	279	980	1090	1255
Ch	262	136	154	163
Hc	131	121	132	149

Pi	106	42	49	54
Si	14	35	36	37
Ba	2	11	17	22
Bb	2	4	5	6
De	–	–	–	2
Ga	–	–	–	2
Kokku	1798	4007	4452	4863

Tabel 9. Lihaveiste arv maakondade viisi

Maakond	Aasta				Muutu- mise %
	01.08.03.	28.11.05.	23.08.06.	14.02.06.	
Saare	1211	1711	1696	2000	+ 40
Lääne	1023	2280	2238	2668	+ 62
Rapla	1015	1491	1455	1696	+ 40
Pärnu	879	1325	1285	1634	+ 46
Viljandi	642	1011	995	1176	+ 45
L-Viru	575	1200	1212	1576	+ 64
Hiiu	541	1133	1116	1633	+ 67
Harju	515	1013	953	1501	+ 66
Tartu	420	308	300	404	– 4
Võru	346	1035	976	1046	+ 67
Valga	332	727	738	812	+ 59
Jõgeva	222	178	396	452	+51
I-Viru	171	301	334	481	+ 65
Järva	153	224	230	313	+ 51
Põlva	129	334	339	457	+ 72
Kokku	8176	14271	14263	17849	+54

Kõige rohkem lihaveiseid peetakse Saaremaal ja Läänemaal. See on ka loomulik, sest lihaveiste meelispaigaks on rannaaärsed alad. Hästi on lihaveisekasvatuse edenemine ka Rapla-, Pärnu-, Hiiu- ja Harjumaal. Kõige vähem, 300...500 lihaveist kasvatatakse Ida-Viru-, Jõgeva-, Põlva-, Tartu- ja Järvamaal. Praegu on kõigis 15 Eesti maakonnas lihaveised olemas.

Tabel 10. Imporditud lihaveiste arv riikide ja aastate lõikes

Riik	Aasta								Kokku
	99	00	01	02	03	04	05	06	
Ungari	–	–	–	110	–	19	–	–	129
Rootsi	6	29	1	20	66	–	28	–	150
Soome	–	19	–	–	–	25	16	–	60
Šveits	–	–	–	–	–	57	20	46	123
Saksamaa	–	–	–	–	–	1	23	67	91
Taani	–	–	–	–	–	–	78	57	135
Läti	–	–	–	–	–	–	3	–	3
Šoti	–	–	–	–	–	–	–	80	80
Belgia	–	–	–	–	–	–	–	3	3
Kokku	6	48	1	130	66	102	168	253	774

Lihaveiste import hakkas järsult suurenema 2002. a., mil riik hakkas tõuloomade välismaalt sisseostu toetama. Sellel aastal osteti küll ainult Ungarist ja Rootsist, kuid 2004. a. alatest juba õige mitmest teisest riigistki.

Tabel 11. Imporditud lihaveiste arv tõugude ja aastate viisi

Tõug	Aasta								Kokku
	99	00	01	02	03	04	05	06	
Limusiin	–	–	–	33	3	25	16	7	84
Hereford	–	2	–	34	32	22	4	–	94
Aberd.-angus	–	21	–	37	12	36	61	181	348
Šarolee	–	1	1	23	8	3	7	1	44
Simmental	–	–	–	–	11	16	8	6	41
Akviteeni hele	–	–	–	3	–	–	–	3	6
Šoti mägiveis	6	24	–	–	–	–	72	46	148
Belgia sinine	–	–	–	–	–	–	–	6	6
Gallovei	–	–	–	–	–	–	–	3	3
Kokku	6	48	1	130	66	102	168	253	774

Tabelist nähtub, et lihaveisekasvatajate huvi on kõige suurem olnud aberdiin-anguse tõu vastu, keda võrreldes teistega on ostetud tunduvalt rohkem. Suurt huvi on pakkunud ka šoti mägiveised.

Ühistu Harama tulevikuplaanid ebaõnnestusid

Raplamaa ja Harjumaa mitmed põllumajandusühistud ja talupidajad asutasid 1993. aastal lihaühistu nimega Harama. Ühistu tegevuse eesmärk oli arendada lihamajandust ning kaotada vastuolud tootjate ja töötlejate vahel. Kavatseti luua süsteem, kus veiseliha tootmine ja töötlemine oleks ühe firma käes. Ühistu juhatuse esimeheks valiti Kaarel Pajumägi, aseesimeheks Leino Vessart ja tegevdirektoriks Andres Ottis. Ühistu kontor asus Tallinna Lihakombinaadi ruumides. Juba 1993. aasta keskel oli ühistul 41 kollektiiv- ja 48 üksikliiget. Ühistu andis iga kuu välja infolehe, kus nii ühistu inimesed kui ka põllumajandusteadlased kirjutasid lihatööstuse ning loomakasvatuse probleemidest. Harama initsiatiivil asutati koos nelja lihaühistuga Kesklihaühistu. Selle hoolde pidi jääma loomade tõuaretus, ekspordiprobleemid ja ühistute esindamine Põllutöökojas.

Andres Ottis kutsus mind mitu korda enda juurde Tallinna arutama lihaveisekasvatuse probleeme. Ta oli meil levima hakkavast lihaveisekasvatusest väga huvitatud. Kirjutasin ka ühistu ajalehes Harama mitmeid lihaveisekasvatust tutvustavaid artikleid.

Ühistu juhatuse on käinud uurimas lihaveisekasvatust Soomes ja Rootsis (reisimuljetest on pikemalt kirjutatud peatükis „Sõprussidemed lähemate põhjanaabritest lihaveisekasvatajatega”). Ühistul oli plaan luua paar suurt lihaveisefarmi, kus nuumata loomi ja siis realiseerida need Tallinna Lihakombinaati. Harama juhtidele meeldisid eriti limusiini tõugu lihaveised, keda Eestis küll veel ei olnud, kuid kelle levik maailmas viimasel ajal eriti hoogustus.

Kui Eestis hakati asutusi erastama, oli Haramal plaan osta Tallinna Lihakombinaat ühistule ja luua Soome eeskujul ettevõtte, mis ühendab nii loomakasvatajad kui ka lihakombinaadi, st et tootjale ja töötlejale kuuluks ettevõtte, kus saaks paindlikumalt ning ökonoomsemalt lahendada kõiki tootmiseiga seotud probleeme.

Riik aga ei soovinud Harama ühistule Tallinna Lihakombinaati müüa. Ühistu aseesimees Leino Vessart läks

Tallinna Mart Laari valitsusmeeste juurde asja selgitama ning kirjutas selle käigu tulemustest Harama infolehes nr. 5, 93 järgmist:

„Käik Toompeale” Mis see oli? Kas meie lihtsameelsus – ei tea. Või oli see hoopis valitsuse ebakompetentsus või tahe lahendada probleem teisiti?

Arvatavasti viimane, sest hiljem kritiseeris peaminister Põllumajandusministeeriumi, et see tahab anda 28 miljoni eest mingile nimetule organisatsioonile lihatooteid tasuta kasutamiseks (Maaleht nr. 17. 29. 01. 93).

Kõigepealt ei ole see 28 miljonit krooni õige – siin on hulgas ka võlad. Teiseks ei ole keegi taotlenud tasuta kasutamiseks lihatooteid, vaid lihakombinaati. Jutt oli selge sõnaga sellest, kuidas saaks riik garantii käibevahendite (lihatooted) müümisel, st et raha laekumine oleks kindlustatud. Olen kindel, et juristide abiga oleks siin leitud mõlemat pooli rahuldav lahendus.

Arvestasime ka alternatiivvariandiga: osta lihakombinaat ära pikaajalise järelmaksuga mõlemat poolt rahuldava reaalse hinnaga. See küsimus oli mitmel korral Harama ühistu juhatuses arutusel. Meie olime selleks aruteluks valmis, kuid alternatiivvarianti ei pakutud. Lühidalt öeldes, meiega üldse ei räägitudki.

Harama juhatus on valitud nii, et siin on esindatud kõik tootjad: talunikud, väike- ja suurtootjad, aktsiaseltsid, ühistud jt. Juhatus on küllalt kompetentne otsustamaks praeguse lihatootmise seisuga ja võimaluste üle. Pean Harama eestseisust piisavalt asjalikuks, tasakaalukaks ja energiliseks.

Mul on kahju, et meil tuli ette niisugune seisak. Kuid ühistu Harama ei viska püssi põõsasse, vaid ajab asju edasi õiges suunas. Tööstustööstus on vaja saada põllumeeste valdusse ja luua terviklik liha tootmise süsteem. Siia peaks kuuluma söödateravilja tootjad, jõusöödatehas, jõusööda laenu andmise süsteem tootjale, tõuaretus, loomakasvatavad, loomade transport, liha töötlemine nüüdisaegsel tasemel, turustamine, turu-uuringud jne.

Kahtlemata võtab sellise süsteemi väljaarendamine aega, aga selles suunas tegutsema hakata tuleb kohe. Sellest võidab nii tootja kui tarbija.

Tahaks loota, et neid inimesi, kes suhtuvad põllumajandusse eelarvamusega, jääb järjest vähemaks. Eesti põllumajandus liigub eraomanduse poole, kuid ta peab säilima, arenema ja jõudma maailmaturule.

Soovin kõigile kannatlikku meelt. Edu ei jää tulemata. Läheme uuele ringile.

Harama ühistu ei suutnud nimetatud plaane ellu viia, sest mitmel olulisel põhjusel ta lõpetas oma tegevuse.

Karitsu Õppetalu huvi limusiinikasvatuse vastu

Pärast taasiseseisvumist tekkis meie inimestel vaba võimalus reisida välisriikidesse. Seal nähti arenenud lihavesikasvatust ning tutvuti ka teiste lihavesitõugudega peale herefordi. Seepärast hakati ka meil huvi tundma teiste lihavesitõugude vastu. Nõukogude ajal ei andnud herefordikasvatus meil kuigi häid tulemusi, nüüd loodeti teiste tõugude kasvatamisega saada suuremat edu.

Suurt huvi lihavesikasvatuse arendamise vastu näitas Leino Vessart, tolleaegse Karitsu Õppetalu juhataja. See talu loodi Raplamaal endise küllaltki kuulsa Kaiu kolhoosi ühest osast. Leino Vessart eelistas millegipärast ainult limusiini tõugu. Tal oli soov muretseda oma majandisse limusiini kari.

Limusiini tõugu veised pärinevad Prantsusmaalt. Kuigi tõu ajalugu ulatub juba 17. sajandisse, ei olnud nad isegi veel möödunud sajandi keskpaikugi kuigi tuntud. Teistesse Euroopa riikidesse hakkasid nad hoogsalt levima alles eelmise sajandi 70ndate aastate järel. Veised on kehaehituselt hästi lihaselised ja sobivad ristamiseks nii piima- kui ka teiste lihatõugudega. Seepärast oli põhjust tuua neid ka Eestisse.

Karitus hakati holsteine ristama limusiini tõuga ja nii levis limusiinikasvatus seal üpris hoogsalt, sest poegimine oli kerge, järglased arenesid hästi ning olid heade lihavormidega. Pullnoorkari kasvatati üles, nuumati ning müüdi lihakombinaati. Tollal hukati paljudes farmides pullvasikad kohe pärast sündi, sest nende

üleskasvatamine oli kallis ja müügist saadi vähe raha. Ristandid kasvasid aga paremini, kui holsteini noorpullid ja nende realiseerimisel saadi suuremat tulu.

Ristandlehmikud kasvatati üles ning seemendati uuesti limusiini pullide spermaga, et sedaviisi vältava ristamisega saada puhtatõulisi limusiine. Piimakarja täienduseks osteti parematest majanditest lehmvasikaid.

Korraldasime koos aretusosakonna magistri Peeter Järvega Karitsu õppetalu limusiini ristandite katsetapmisi kohapeal asuvas tapapunktis. Võrdluseks kasutati sama vanu holsteini tõugu pulle. Nii ristandite nuuma- kui ka tapaomadused olid alati tunduvalt paremad. Kordasime hiljem tapmiskatseid ka pool- ja kolmveerandvereste ristanditega. Veresuse astme suurenemisega paranesid loomadel nii nuuma- kui ka tapatulemused.

See kõik innustas Leino Vessartit organiseerima limusiini tõugu veiste kasvatajate grupi loomist. 24. mail 1994. a. tulidki Tallinnas kokku kuus inimest, kes moodustasid limusiini tõugu veiste kasvatajate rühma.

oo----Skaneerida dok. nr. 14 Asut.protokoll-----

ooo

Eesti Põllumajandusministeeriumi kaudu oli tollal võimalik taotleda Soome – Eesti Välisabi Grupilt abiraha põllumajanduse arenguks Eestis. Leino Vessart tegi Eesti Lihaühistu ja AS Karitsu Õppetalu volitusel sinna taotluse 300 000 FIM-i saamiseks, et osta Soomest 20 puhtatõulist limusiini tõugu noorveist. Lisati majanduslik põhjendus, kus märgiti, et kavandatav programm on võimeline andma kasumit juba 1,5...2 aasta möödudes. Juurde lisati ka Eesti PMÜ veisekasvatuse uurimise grupi juhataja Aigar Suurmaa arvamus nimetatud projekti kohta. Arvamus lõppes järgmiselt: *...arvan, et ka Eestis oleks sobiv kasvatada limusiini tõugu veiseid nii liha tootmiseks ja selleks, et saada ristamiseks sugupulle. Puhtatõuliste limusiinide kasvatamine vajab suurt hoolt ja tähelepanu ja neid tuleks kasvatada ainult seal, kus on tugev söötmine ja huvi asja vastu.*

Eesti PMÜ Loomakasvatusteadusinstituudil on limusiini tõugu veiste ja nende ristandite kasvatamine lülitatud teadusliku töö programmi ja käesoleval ajal toimub vastavate katsegruppide komplekteerimine teaduslikuks uurimistööks.

Kuna sellel ajal ei olnud lihaveisekasvatust Eestis veel populaarseks muutunud ja selle otstarbekuses ning tulukuses kaheldi, siis ei tahtnud otsustajad (kantsler Nigul, hiljem ka kantsler Tupits) nii kergesti oma jah-sõna öelda. Nõuti veel PMÜ aretusosakonna juhataja prof Olev Saveli arvamust. Oma arvamuses ta kirjutas:...100 kg-st taimsest proteiinist saab 25 kg piima- või munavalku, 21 kg sea- või broileriliha valku ja 10 kg veiseliha valku...Lihaveiste pidamine on edukas lõunapoolsetes maades, kus veiseid saab karjamaal pidada vähemalt 9 kuud. Laudanuuma korral söödetakse neid põhiliselt maisisiloga. Meil tuleb arvestada, et korralikku silo ei jätku veel piimakarjalegi. Pooleks aastaks on lihaveistele vaja sööta laudas ikkagi. Puhtatõuliste lihaveiste pidamine õigustab ennast järgmistel juhtudel:

- kasvatajate ühistul on oma tapamaja, kust rümba väärtuslikumad osad realiseeritaks ekstrahinnaga restoranidele, kaubandusest saadav tulu kuulub loomakasvatajatele;
- kui leitakse võimalusi ekspordiks,
- riikliku toetuse saamise korral,
- lihaveised on talu või ühistu kõrvalharu, sissetulek tuleb näiteks teravilja tootmisest, millele aitab kaasa veisesõnnik.

Mitmekesisuse mõttes on Eestis vaja lihaveiseid pidada. Kui küsimuse all on riikliku toetuse andmine, tuleb kaaluda, kas on mõtet toetada üksnes veiseliha või veiseliha ja piima tootmist. Ainult soodsate hindadega on mõtet lihalehmikuid sisse osta.

Kuna antud arvamuse põhjal meil kõik eespoolnimetatud tingimused puudusid, siis abistamisfondilt raha limusiinide sisseostuks muidugi ei saadud.

Kaaluti mitmeid võimalusi limusiinide muretsemiseks tuge saada ka Itaalia abifondilt ning veel mõnelt teiseltki Euroopa fondilt,

samuti Prantsusmaalt, kuid kõik need lootused jooksid lõpuks tühja. Huvi aga puhtatõuliste limusiini tõugu veiste ostmiseks oli Karitsu juhtkonnal suur. Otsustasime minna limusiinikasvatust uurima mitmesse Soome farmi. Abiks oli meile selles Soome Aretuskeskus, kes andis meile oma töötaja teejuhiks. Lõpuks jõudsime Soome Limusiinikasvatajate Seltsi juhataja Sari Jantuneni farmi. Sealsed loomad meeldisid meile ja Leino Vessart tegi kauba 3 lehmiku ja ühe noorpulli ostmiseks. Kaius saadi Ühis pangast 100 000 krooni laenu ja sügisel tõime Ford-Transitiga loomad ära.

Soomest toodud lehmikute toel saadi puhtatõuliste limusiinide hulka suurendada, piimalehmi ristati aga jätkuvalt. Kuna huvi limusiinide vastu oli ka mujal Eestis suur, müüdi Karitsust mitmelegi soovijale ristandlehmikuid.

Elav huvi ka teiste lihavesetõugude vastu

Tasapisi hakati põllumajanduses nn. surnud seisust üle saama ja ka lihavesite arv hakkas vähehaaval suurenema. Peale **herefordide ja limusiinide** pakkusid loomakasvatajatele huvi ka **aberdiin-anguse** tõugu lihavesised, keda Soomes kasvatati päris suurel hulgal. Eestisse osteti 1994. aastal Taanist kaks aberdiin-anguse tõugu noorpulli, kes paigutati Tartu Kunstliku Seemenduse Jaama, kus neilt hakati spermat koguma meie piimatõugu lehmade ristamiseks. Neist pull Jokker oli suurt kasvu ja hea välimikuga, ta parandas oma häid omadusi ka järglastele. Meie piimatõugu lehmade ristamine aberdiin-angusega, mille eesmärk oli peamiselt saada vältava ristamisega puhtatõulisi anguseid, muutus küllaltki populaarseks. Aretusühistu Eesti Punane Kari tegevdirektori Tõnu Soonetsi initsiatiivil osteti Soomest 2000. aastal üks aberdiin-anguse tõugu pullmullikas ja 18 lehmmullikat.

Aberdiin-anguse tõugu veised pärinevad Šotimaalt. Kerge poegimise ja väga heade liha maitseomaduste poolest pakuvad nad suurt huvi Euroopa lihavesiearetajatele. Lisaks puhasaretusele hakati hiljem Eestisse toodud pulle intensiivselt kasutama nii eesti punase kui ka holsteinide ristamiseks. Millegipärast on meie loomakasvatajate hulgas suur huvi aberdiin-anguse vastu püsinud seniajani.

90ndate aastate algul osteti kunstliku seemenduse jaamadesse meie piimatõugu lehmade ristamiseks muuhulgas ka **piemondi** tõugu pullide spermat. Piemondi tõug pärineb Põhja-Itaaliast. See on saadud kohaliku tõu ja seebu baasil. Suuruselt peetakse seda keskmiseks tõuks. Tõu eripära on see, et peaaegu kõigil loomadil on reie kaksiklihas, mis areneb vasikatel juba mõne nädala vanuselt. Lehmadel ei esine poegimisraskusi. Eestis korraldatud katsete põhjal võib väita, et piemondi ja piimatõugu veiste poolverestel ristanditel on rohkem tailiha ja vähem rasva kui teistel lihatõugu ristanditel. Samuti on nende rümbas luude

osatahtsus väike. Meie farmides on vältava ristamisega jõutud juba nii kaugemale, et oma karjast on saadud puhtatõulisi piemondi tõugu veiseid.

Eestisse osteti Saksamaalt 1996. aastal 200 doosi **belgia sinise** tõugu pullide spermat. Tõug on aretatud Belgias, kus praegu kasvatatakse umbes 1,5 miljonit seda tõugu veist, seega 98% kogu maailma belgia sinise populatsioonist. Nende veiste lihastik on ülihästi arenenud, belgia sinine on topeltlihasuse musternäidis. Veiste välimik meenutab rohkem hästinuumatud siga kui veist. Nende rümbas on liha suhteline hulk kuni 80% ja tapasaagis on 70%. Meile teadaolevatel andmetel teistel lihatõugudel selliseid näitajaid ei ole.

Eestis on viimasel ajal piimalehmade ristamine belgia sinisega muutunud üsnagi populaarseks, nii oli ristandite koguarv 2007. aasta alguseks tõusnud juba 350-le. 2006. aastal ostis Karitsu Rantšo Belgiast 3 belgia sinist tõugu noorpulli.

Šaroleed likvideeriti meil eelmise sajandi teise poole algul, sest nende poegimine oli raske, mistõttu palju vasikaid lõppes. Meie kogemustel on aga šarolee ristandnoorveiste massi-iive võrreldes teiste lihatõugudega olnud kõige suurem.

Rakvere lähedal elaval ärimehel-loomakasvataval Vallo Kruusimäel oli suur huvi Eestis uuesti šaroleesid hakata kasvatama, vaatamata meie sellealasele endisele ebaõnnele. Meie kaastöötajad loomakasvatusteadustest aga ei soovitanud šaroleede kasvatamist. Vallo Kruusimägi oli Rootsis töötades tutvunud šaroleede kasvatamisega ning ei tahtnud oma mõttest kuidagi loobuda. Rootsis, muide, ongi kõige tähtsam lihavesetõug just šarolee, nad väidavad, et võrreldes teiste tõugudega, on selle kasvatamine palju tulutoovam. Ka ei ole aretustöö tulemusena enam raskusi poegimisega. Ka mina veendusin selles hiljem, kui tutvusin šaroleede kasvatamisega Rootsis ja Soomes.

Esimene šarolee tõugu pull toodigi meile Rootsist 2001. aastal, kuid õnnetu juhuse läbi (pull murdis jalaluu) tuli ta likvideerida. Väljaläinud pulli asemel toodi juba samal aastal uus pull. 2002. aastal ostis Vallo Kruusimägi Ungarist 13 ja Rootsist 10 šarolee tõugu lehmikut. Piimalehmade vältava ristamisega on siin

praeguseks loodud arvukas šaroleede kari. Hiljem on puhtatõulisi noorveiseid veel juurdegi osetud.

Šoti mägiveiste Eestisse toomine oli küll üsna juhuslik. Grupp inimesi, kes asutasid mittetulundusühingu Väinamere Pärändkoosluse Säilitajad, tundsid rannaäärsete alade pärast muret. Rootslastelt saadi esmakordselt 1999. aastal lepingu alusel ligi 30 lihatõugu veist, kellest enamik oli šoti mägiveised. Need on süüa suhtes eriti leplikud ja seega head rohumaade hooldajad. Suve jooksul kadusid sealsetelt karjamaadelt kõrkjad ning rohumaade taimekooslus pakkus jälle lindudele sobivat pesitsuspaika. Lihaveised lindude suhtes agressiivsed ei ole ja tänu sellele kulgeb nende kooseksisteerimine probleemideta. Kuna šoti mägiveistelt saab ka suurepäraselt veiseliha, on kasu kahekordne.

Šoti mägiveiseid on Eestisse pidevalt juurde toodud, ka loomuliku käibe tõttu on nende arvukus suurenenud. 2007. aasta algul oli neid Eestis kokku juba ligi 500. Šoti mägiveis on küll väikesekasvuline ja toodab seepärast liha vähe, kuid ta on äärmiselt vähenõudlik ja sõbralik loom. Taanit küllastades olin üllatunud, kui nägin sealseid mägiveiseid, kes olid tunduvalt suuremad kui Eestis olevad. Nende väärtusliku liha eest maksti seal 25% kõrgemat hinda. Šoti mägiveiste kasvatamisega saadud kasu on meil kolmekordne:

- veised on head karjamaade hooldajad,
- neilt saab kõrgeväärtuslikku, tervislikku liha;
- nad on oma eksootilise välimusega turistide meelisobjektiks.

Kõigele lisaks hakati looduskaitsealadel maksma loomaomanikule iga looma pealt keskkonnatoetust.

2002. aastal ilmus Eestisse jälle uus lihavesetõug. Loomad meenusid välimusest limusiine, kuid olid siiski veidi võimsama kehaehitusega. Toodud tõugu, mida nimetatakse meil **akviteeni heledaks**, on pärit Prantsusmaalt, tema täpne nimetus on Blonde d' Aquitaine ja välismaal kutsutakse teda lihtsalt blondeks. Nende toomine Eestisse algas sellest, et meie lihavesikasvatajate grupp külastas Rootsis põllumajandusnäitust ja seal nähtud blonded meeldisid meile. Farmer kutsus meid oma farmi loomi vaatama.

Kuigi paljudes riikides ja meilgi oli eelarvamus selle tõu suhtes, sest oli kõneldud raskest poegimisest ja hilisest küpsemisest ning muust. Siiski Rootsi farmer kummutas selle eelarvamuse ja kinnitas, et tema on nende loomadega väga rahul, ega ole kogenud mingeid probleeme nende kasvatamisel. Eestis on selle tõu suhtes ilmselt siiski veel teatud eelarvamusi säilinud, sest nende levik on olnud küllaltki tagasihoidlik. Nii oli neid 2007. aasta algul ristanditega kokku vaid ümmarguselt 300.

2003. aasta lõpul toodi Eestisse esmakordselt Rootsist 10 **simmentali** tõugu lehmullikat ja 1 pullmullikas. Seda tõugu veiseid oli meie aretajatel juba ammu plaanis muretseda ja nüüd sai see lõpuks teoks. See Šveitsist pärit tõug on üks vanimaid ja praeguseks levinud kogu maailmas. Mõnes riigis on simmentali tõu nimetus teistsugune, näiteks Saksamaal on see Fleckwiesh, Prantsusmaal Pie Rouge ja Itaalias Peseta Rosa.

Pärnu maakonnas asuv miniloomade talu soovis teiste talusolevate miniloomade kõrvale ka miniveist. Selleks ristas peremees mõned eesti maakarja lehmad **dexteri** tõugu pulli spermaga. Tõug pärineb Iirimaalt, see on kõige väiksem lihaveisetõug. Täiskasvanud pulli elusmass on 400...440, lehmadel 300...320 kg. Dexteri ristandeid püütakse Pärnumaal vältava ristamisega aretada edasi puhtatõulisteks, et saada kogult väiksemaid loomi, kes oleksid atraktiivsed turistidele näitamiseks.

Üks viimastest lihaveisetõugudest, mis Eestisse toodi, on **gallovei**. Kuna praegu võib igaüks oma soovi järgi välismaalt sisse osta just seda tõugu veist, milline talle meeldib, siis muretseski Osatühing Muhu Jaanalind 2006. aasta algul Taanist 2 gallovei tõugu lehmikut ja ühe noorpulli. Seda tõugu loomad pärinevad Šotimaalt Gallowei maakonnast, mille järgi nad said ka nime.

Tänapäeval on gallovei tõugu veised kõikjal maailmas küllaltki laialt levinud. Arvan, et Muhumaal muutuvad galloveid koos jaanalindudega oma eksootilise välimuse poolest turistide meelisobjektideks.

Seega on praegu meil Eestis 11 tõugu lihaveiseid, kuigi otseselt liha tootmiseks kasutatakse neid tunduvalt vähem.

Eesti Lihaveisekasvatavate Seltsi asutamine

90ndate aastate teiseks pooleks oli Eestis lihaveisekasvatust madalseisust üle saanud. Hakati huvi tundma lisaks herefordidele ka mitmete teiste lihaveisetõugude vastu, sest üha enam hakati tähtsustama liha kvaliteeti. Sajandivahetuseks olidki Eestis herefordi tõu kõrval esindatud ka limusiinid, aberdiin-angused, šoti mägiveised ja šaroleed. Seetõttu kaotas Eesti Herefordi Kasvatavate Klubi oma otstarbe ja see likvideeriti. Vaja oli uut organisatsiooni, mis ühendaks kõiki lihaveisekasvatavaid ja aitaks lahendada nende ette kerkivaid murettekitavaid küsimusi. Soome kolleegid soovitasid mitte teha sellist viga, nagu nemad tegid, kui moodustasid iga lihaveisetõu jaoks eraldi seltsi, vaid luua ühine lihaveisekasvatavate selts. Tõugude järgi organisatsiooni killustamine muutvat nende meelest lihaveisekasvatavate murede eest võitlemise tunduvalt raskemaks.

Suure töö lihaveisekasvatuse arendamisel tegi Karitsu Õppetalu, kus ristati holsteine limusiiniga ja saadud lehmikud kasvatati üles ning paaritati uuesti limusiiniga. Tehti kolm äriprojekti, et saada oma algatusele ka riigi toetust, kuid tookordselt Laari valitsuselt tuge ei saadud. Karitsus korraldati mitmeid lihaveisekasvatavate päevi ehk pullipäevi, kus näidati oma karja, kõneldi lihaveisekasvatuse võimalustest ning degusteeriti ristandite liha. Esimesel pullipäeval ütles õppetalu juhataja Leino Vessart oma ettekande lõpus, et üritus on mõeldud üldsuse teadvustamiseks sellest, et limusiini tõugu lihaveis on jõudnud Eestisse. Kusagil mujal Eestis seda tõugu veiseid veel ei olnud. Juba mõne aasta pärast lubas ettekandja müüa oksjonil esimesi limusiini tõugu noorpulle. Karitsusse hakkas koonduma üha rohkem lihaveisekasvatavaid ning seda võib õigusega nimetada tulevase seltsi eelkäijaks. Asi hakkas huvitama ka riigi põllumajandusjuhte ning aretusühistule Eesti Punane Kari tehti ülesandeks asuda selle loomakasvatusharuga tegelema.

Sajandi lõpuastail tuli hulk lihaveisekasvatavaid kokku Tartu lähedale Märjale, kus asus Aretusühistu Eesti Punane Kari.

See oli võrdlemisi tugev aretusorganisatsioon ja selle juhataja Tõnis Soonets tundis suurt huvi lihaveisekasvatuse vastu. Esialgu oli plaan luua lihaveisekasvatajate selts selle ühistu juurde ning moodustada nii ühe osa ühistu struktuurist. Kuna ühistu tollal tegeleski lihaveiste aretusega, ei oleks seltsi olnud isegi vaja eraldi riiklikult registreerida. Vaidlused olid tulised, aga seltsi asutamise osas ei suudetud siiski kokku leppida.

21. juunil 2000. aastal tuli grupp lihaveisekasvatajaid (Leino Vessart, Armin Tragel, Aigar Suurmaa, Nikolai, Ere-Kai ja Eero Lotta, Ain Luukas ning Vallo Kruusimägi, Soomest Sari ja Reino Jantunen) kokku Raplamaale Karitsu Õppetalusse. Saabusid ka loomakasvatuse ja tõuaretusega tegelevad spetsialistid Tõnis Soonets, Hillar Pulk, Peeter Järv, Rein Hallik, Krista Lepik, Indrek Lekko ja Mati Kallemets. Koosolekul arutati mitmeid lihaveisekasvatust puudutavaid küsimusi, sealhulgas ka lihaveiste töötlemise võimalusi ja ostuhinna kujunemist Rakvere Lihakombinaadis.

Koosoleku 5. päevakorrapunktina otsustati asutada Eesti Lihaveisekasvatajate Selts. Juhatus valiti 3-liikmeline. Üldkoosoleku otsusega valiti seltsi juhatuse esimeheks Leino Vessart, juhatuse esimehe asetäitjateks Vallo Kruusimägi ja Aigar Suurmaa. Revidendiks valiti Nikolai Lotta, auliikmeteks Sari ja Reino Jantunen. Seega moodustasid vastasutatud seltsi kokku 8 liiget. Tollal oli lihaveiseid Eestis kokku ümmarguselt 1000.

Põhikirja järgi oli seltsi tegevuse eesmärkideks:

- lihaveiste kasvatamise ja aretamise populariseerimine,
- tõuaretuse organiseerimine, aretusprogrammi koostamine, tõuraamatute pidamine ja tõutunnistuste väljaandmine;
- eeltoodud eesmärkidega seonduv info-, reklaami ja konsultatsioonitegevus;
- koostöö Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistuga,
- osalemine rahvusvahelistes koostööprojektides ja fondide moodustamine.

oooo-----Skaneerida dok. nr. 15 Kandeotsus---

ooo

Selts loodi mittetulundusühinguna, asukohaga Rapla maakond, Kaiu. Seltsil oli õigus koguda sihtotstarbelisi annetusi, saada sponsorabi ning sõlmida kokkuleppeid nii Eesti kui välisriikide füüsiliste ja juriidiliste isikutega.

Seltsi ootas ees suur töö lihaveisekasvatuse arendamisel, sest selle moodustamise ajal puudus lihaveisekasvatases riiklik toetus. Tõuloomade ostmine välismaalt ei olnud enamikul inimestel rahapuuduse tõttu võimalik. Veiseliha kokkuostuhind oli madal, lihatõugu veiste liha ei väärtustatud, vaid selle eest maksti piimatõugu veistega võrdset hinda. Kuhu realiseerida lihaveiste liha – see küsimus kerkis hiljem üles igal koosolekul. Kuna lihaveiste kasvatamine andis kahjumit, sõltus nende pidamine sellal ainult kasvatajate entusiasmist, millel sellisena ei saanud olla pikka tulevikku.

Eesti Lihaveisekasvatajate Seltsi tegevusest

Seltsi asutamise järel hakati loomakasvatajatele väga täpselt selgitama lihaveisekasvatuse olemust ning selle teoreetilisi ja praktilisi aluseid. Tehti selgeks lihaveistega seotud terminoloogia. Kasuks oli seejuures seltsi poolt väljaantud eespool mainitud lihaveisekasvatuse käsiraamat.

Seltsi initsiatiivil ja põllumajandusministeeriumi toetusel kehtestati samal aastal riiklik ammlehmatoetus. Pärast vaidlusi saadi ka piimaveiste jõudluskontrollist maha võetud ja lihaveiste jõudluskontrolli pandud lehmadele ammlehmatoetus, juhul kui neil sündis poolverene lihatõugu vasikas, kes kasvas üles lehma all.

Tabel 12. Ammlehmade kasvatamise riiklik toetus

Aasta	Kasvatajate arv	Ammlehmade arv	Toetus, kr	
			Ühele	Kokku
2001	132	714	1140	813 930
2002	308	1783	1684	2 978 019
2003	491	3190	1253	3 997 070

2004. aastal aga kaotati eraldi ammlehmatoetus, seda maksti ammlehmakasvatajatele ühtse veisekasvatuse toetuse alusel 1084 kr. 2005. a. maksti jälle ammlehmatoetust, seekord 1364 kr ja 2006. a. juba 1784 kr. 2007. aastaks kinnitas põllumajandusministeerium ammlehmatoetuseks ühe looma kohta 1889 krooni. Ilma riikliku toetuseta aga ei ole lihaveisekasvatus rentaaabel. Kolmel järgmisel aastal saadi toetust tõuloomade impordiks. Koostati uus lihaveiste aretusprogramm.

Samal ajal oli seltsi esimehel tulevikku silmas pidades mureks saavutada uus kvoot Euroopa Liidu poolt pakutud

naeruväärselt väikese, 391 pealise ammlehmade kvoodi asemel, sest tollal oli lihaveiseid Eestis juba üle 2000. Teiseks eesmärgiks seati lihaveiste töötlemiseks ühistulise tapamaja asutamine ja otseturustuse korraldamise.

Lihaveiste arv hakkas pidevalt suurenema, sest piimatootmise nõuete karmistumise tõttu olid paljud piimaveisekasvatajad sunnitud selle tootmisharu likvideerima. Mitmed loomakasvatajad ristasid oma piimalehmi lihatõugu pullidega ja muutusid sel viisil lihaveisekasvatajateks. Selline teguviis oli siis üsna soodne, sest nende piimalehmade eest, kes olid kantud lihaveiste registrisse ja kellel olid ristandvasikad, maksti samuti ammlehmatoetust (see toetus kaotati alates 2007. aastast). Paljud soovisid osta lihatõugu lehmade vasikaid, seejuures teadmata, et vasikas kasvab ammlehma kõrval 6...7 kuud ja toitub sel ajal emapiimast. Osta saab alati ainult võõrutatud mullikaid, mis tol ajal maksid keskmiselt 9000 krooni. Küll aga müüdi mõnedest lüpsifarmidest piimalehmadelt saadud poolvereseid vasikaid (isa oli lihatõugu). Oli ka rahakaid ärimehi, kes ostsid maad kokku ja leidsid, et lihaveiseid on kõige lihtsam pidada. Ometi ei õnnestunud paljudel neist siiski ratsa rikkaks saada, sest lihaveiste kasvatamine nõuab ka omajagu tööd ja hoolt.

2002. aasta alguseks oli Karitsu Rantšo (endine Karitsu Õppetalu) lihaveisekari Eesti suurim, kus oli ümmarguselt 170 lihaveist, suurem osa neist limusiini ja holsteini ristandid. Karitsu Rantšo müüs soovijatele tiineid ristandlehmikuid, et nad saaksid ise hakata neist aretama puhtatõulisi limusiini veiseid. Leino Vessart arvas, et lihaveisekasvatus hakkab kindlasti ka tulu tooma. Senini olid nad kuidagi toime tulnud, kuid ilma kasumita. Kuigi 2001. aastal said nad kokku juba 77 520 krooni ammlehmatoetust, kulus palju raha karja suurendamiseks ja tõupullide sisseostuks.

Lihaveisekasvatuse propageerimiseks korraldas selts pidevalt õppepäevi. Esimene seltsi üldkoosolek toimus 2001. aastal Taheval ja sellest võttis osa ka tollane põllumajandusminister Ivari Padar. Tutvuti Kalev Raudsepa herefordikasvatusega ning peeti plaane, kuidas muuta lihaveisekasvatus efektiivsemaks.

2002. aasta suvel toimus Lääne-Virumaal suvine lihaveisekasvatajate kokkutulek, kus tutvuti sealsete veisekasvatajate kogemustega. Vallo Kruusimägi teavitas kuulajaid, et tema ostis kolm aastat tagasi oma farmi rajamiseks Leino Vessartilt 14 mullikat ning praeguseks on karjas 42 ammlehma ja 12 noorlooma. Seltsi vahendusel on karja täiendust juurde toodud Ungarist ja Rootsist. Pullid on tal ainult šarolee tõugu. Hillar Pulk leidis, et tulevased piimakvoodid teevad piimakarja suurendamise keeruliseks, samas ta arvas, et lihaveisekasvatusel on tulevikku. Ta tahtis oma aberdiin-anguse karja suurendada 200 ammlehmani ja müüa aastas 100 pulli. Kalmer Visnapuu arvas, et ainus õige tee oleks muretseda lihaveiste jaoks oma tapamaja, sest lihaveiste liha ei ole seni veel väärtustatud. Teistes Euroopa riikides müüakse aga lihaveiste liha kui eritoodet, mis peaks ka Eestis võimalikuks saama. Sama arvas ka Sirje Kaptein Hiiumaalt.

Seltsi liikmed võtsid koosolekul vastu pöördumise põllumajandusministeeriumi poole. Selles nad nentisid, et Eesti lihatööstused ostavad ligi poole veiselihast teistest riikidest, kuid omal maal on ressursid veiseliha tootmiseks olemas. Riik on esimesi samme lihaveisekasvatuse, kui uue loomakasvatusharu toetuseks astunud. 2001. aastal maksti esmakordselt 714 ammlehma kasvatamiseks toetust. Kuigi see toetus oli kolm korda väiksem, kui naabritel lätlastel ja soomlastel, oli see ikkagi väikeseks riigipoolseks abiks. 2002. aastal eraldas riik 2,25 mln krooni lihaveiste tõuaretuseks ja tõuloomade ostuks. Tõukarjade parandamiseks ja uute karjade loomiseks saadi sisse osta 130 tõuveist.

Oma pöördumises soovisid seltsi liikmed:

- läbirääkimistel Euroopa Liiduga taotleda ammlehmade kvoodiks vähemalt 16 000 looma,
- kehtestada Eestis samasugune toetuste süsteem, nagu on teistes EL riikides, kus ammlehmatoetus on 200 eurot looma kohta ja tapatoetus 80 eurot tapalooma kohta;

- toetada lihaveisekasvatust 2003. aastal 7 mln krooniga, eraldades sellest tõuaretuseks 0,5 mln, tõuloomade sisseostuks 2,5 mln ja ammlehματοetuseks 4 mln krooni,
- kasutusele võtta veiserümpade uus, SEUROP süsteem.

Nendest soovidest rahuldati vaid väike osa. Nii saadi EL-i läbirääkimistel üllatavalt suur, 13 416 pealine ammlehmade kvoot, kuigi 2002. aasta algul oli meil ammlehmi vaid pooleteise tuhande ringis. Saadi toetust küll ammlehmade kasvatamiseks, kuid tõuloomade ostuks enam raha ei tahetud anda.

Tekib küsimus, kuidas Euroopa Liidu poolt anti Eestile nii suur ammlehmade kvoot, sest algul, nagu eespool juttu oli, räägiti ainult 391 ammlehma kvoodist. Kui meie komisjon oli läbirääkimistel, ei antud meie poolt küsitud piimakvooti, vaid märksa väiksem. Põhjenduseks öeldi, et Eestil olevat juba toodetud piimakoguse jaoks liiga palju lehma, sest toodang ühe lehma kohta oli liiga väike. Lehmade arvu kästi oluliselt vähendada ja keskmist toodangut lehma kohta tunduvalt suurendada. Tekkis vaidlus, kus Eesti pool väitis, et siis paljud talupidajad laostuvad lehmade likvideerimise tõttu. Lepiti kokku, et püsijäämiseks hakkavad nad alternatiivina tegelema lihaveisekasvatusega. Küsimusele kui suurt ammlehmade kvooti Eesti tahab, oli komisjoni vastus – 40 000. Seda muidugi ei antud ning vähendati see 13 416-le, mis meie arvates oli väga hea tulemus.

Juulis 2003 toimus Karula Rahvuspargis järjekordne seltsi üldkoosolek, kus tähistati ka Eesti lihaveisekasvatuse 25. aastapäeva. Selleks ajaks oli lihaveiste arv märksa kasvanud, PRIA-s oli registreeritud juba üle 8000 lihaveise. Ometi oli veel hulk muresid: lihatööstused ei tahtnud ikka veel tunnistada lihaveistelt saadud liha paremust. Nõuti vähemalt 10 looma nädalas, enne kui hakatakse hinna peale mõtlema. Muret tekitasid üha muutuvad seadused, mis raskendasid tootjal oma majandust planeerida. Nii näiteks maksti eelmisel aastal loomade tapatoetust, mis aga nüüd jäeti ära.

Kui selts oli kolm aastat tegutsenud, lõppesid juhatuse liikmete volitused. Kuna lihaveisekasvatuse oli nende aastate jooksul

tunduvalt laienenud, otsustati seekord valida juhatus 5-liikmeline. Kõik endised liikmed, Leino Vessart, Vallo Kruusimägi ja Aigar Suurmaa valiti tagasi. Uuteks liikmeteks valiti juurde Ivari Padar ja Kalev Raudsepp.

Seltsi juhatuse poolt korraldatud lihaveisekasvatajate üldkoosolekutel on alati kõneldud lihaveisekasvatajate muredest ning otsitud probleemidele lahendusi. 2004. aasta märtsis Raplas toimunud üldkoosolekul tundis seltsi esimees head meelt selle üle, et lihaveiste arv on Eestis jätkuvalt kasvanud ning ületanud juba 10 000 piiri. Probleemiks oli aga see, et vabariigi valitsuse, eriti põllumajandusministrite vahetumisega muutuvad kiiresti riigi arusaamad ja lihaveisekasvatuse murede lahendamine ei edene, seda eriti tõuloomade ostmise ja ammlehmade kasvatamise toetamisel. Sellel aastal kavatseti maksta toetust iga noorveise eest, kes on karjas ajavahemikus 17. maist kuni 1. septembrini vastavalt vanusele kuni 593 krooni. Ammlehmadele aga ei olnud enam toetust ette nähtud. 2003. lõpul loodud turundusühingu Eesti Lihaveiste tegevusest kõneldes märkis selle president Kalmer Visnapuu, et ühingu tegevuseks on loomade kokkuost, käitlemine ja lihatoodete turustamise korraldamine. Lihaühistu või seltsi liikmetelt ostetakse noorveis 5 krooni kõrgema hinnaga. Seltsi üldkoosolek otsustas saata vabariigi valitsusele pöördumise, milles tehakse ettepanek taastada ammlehmade toetus. Veidi ette rutates märgiksin, et lihaühistu tegevus ei saanudki õieti hoogu sisse, loomade realiseerimise mure lahendas hiljem loodud Estonian-ACB-Vianco OÜ.

2005. aasta seltsi üldkoosolek Kurgjal oli juubelihõnguline, sest seltsi asutamisest oli möödunud 5 aastat. Aastaga oli lihaveiste arv jälle 4000 võrra kasvanud ning taastatud oli ammlehmatoetus, mis seekord oli 1364 krooni ühe looma kohta. Muuhulgas rääkis seltsi esimees Leino Vessart, et juhatuse algatusel on alustatud lihaveiste jõudluskontrolli ületoomist Jõudluskontrolli Keskusest Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistusse. Jõudluskontrolli ja tõuraamatu pidamine, tõupullide testimine ja loomade ost-müük ning konsulenditeenistus peaks olema koondatud ühte

organisatsiooni. Lihaveisekasvatajatel oleks siis neid teenuseid poole lihtsam kätte saada.

Üheks saavutuseks oli seltsi juhatuse eestvõttel koostatud uus lihaveisekasvatuse raamat, mis ilmus 2005. aastal. See raamat valmis 17 autori ühistööna, kelle hulgas oli nii teadlasi kui ka kogenud lihaveisekasvatajaid. Uus raamat oli endisest käsiraamatust ka hulga mahukam.

Samal aastal valiti seltsi üldkoosoleku poolt lihaveisekasvatuse pikaajalise arendamise eest seltsi auliikmeks esimese eestlasena Aigar Suurmaa.

Järgmise, 2006 aasta, üheks tähtsamaks eesmärgiks seati tõufarmide laiendamine, et varustada oma seltsi liikmeid ja teisi lihaveisekasvatajaid korralike tõuloomadega. Selleks taheti rohkem tähelepanu pöörata söötmisele, sest paljudes farmides oli noorveiste massi-iive veel madal.

Tõnu Põlluäär Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistust märkis, et viimasel kolmel aastal on imporditud 298 tõuveist kuuest tõust: limusiine, hereforde, aberdiin-anguseid, šaroleesid, simmentale ja akviteeni heledaid Ungarist, Rootsist, Soomest, Šveitsist ja Saksamaalt. Jõudluskontrollis oli tolleaegse seisuga 6776 veist, neist 1886 ammlehma. Tõuraamatusse on võetud 1555 lehma ja 2987 lehmikut.

Suure tõuke lihaveisekasvatuse arengule andis mahepõllumajanduse toetuse kehtestamine, mis võimaldas lihaveiseid soodsamalt pidada. Meie lihaveisekasvatajad ongi nüüd võtnud kaks suunda – intensiivsema ja ekstensiivsema (viimase just mahetootmise puhul). Loomulikult on siin ka igasuguseid vahevariante, näit. lihaveiste pidamine lühiajalise intensiivse lõppnuumaga.

Seltsi liikmete üldkoosolek korraldati 2006. aastal Keavas. Jälle oli tarvis juhatus ümber valida, sest kolm aastat oli eelmisest valimisest möödunud. Esitatud kandidaatidest jäid sõelale Leino Vessart, Kalev Raudsepp, Kalmer Visnapuu, Aigar Suurmaa ja Ivari Padar. Alltechi poolt olid organiseeritud Irimaalt loenguid pidama tuntud teadlased, kuidas nende kogemustel edukalt kasvatada lihaveiseid.

2006. aasta oli seltsi tegevuses edukas, sest Rakvere Lihakombinaadiga saavutati kokkulepe lihatõugu veiste kokkuostu hinna suurendamise suhtes, mis oli suurem kui piimatõugu veiste oma. Teatavasti saavutati lihakombinaadiga kolmepoolne (Rakvere Lihakombinaat, Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu ja Estonian-ACB-Vianco OÜ) lihavede varumise kokkulepe juba 2005. aasta lõpul. Teine suur saavutus oli see, et koostöös lihakombinaadiga hakati Rakveres valmistama lihavede lihast tootesarja: välisfilee, sisefilee, tagaosa sisetükk ja delikatess-hakkliha. See oli lihavede kasvatuses pöördealine arengufaas – esmakordselt hakati Eestis lihavede lihast eri tooteid valmistama ja neid eripakendites müüma. Senini läks kombinatsioonid nii liha- kui piimavede liha piltlikult öeldes ühte patta.

Selle tähtsa sündmuse puhul korraldati 1. novembril Kaius pressikonverents. Põllumajandusministeeriumi esindajad eesotsas põllumajandusministriga, Rakvere Lihakombinaadi juhid, Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu juhid, Eesti Lihavede kasvatajate Seltsi juhatuse liikmed ning ajakirjanikud kogunesid Kaiu rahvamajja. Kõigepealt vaadati karjamaal Karitsu Rantšo limusiini tõugu lihavede ja pärast jätkati arutelu Kaiu rahvamajas. Rohketes sõnavõttudes selgitati, kuidas selts jõudis lihakombinaadiga kokkuleppele lihavede liha väärtustamise suhtes, lihakombinaadi spetsialistid iseloomustasid lihavede lihast valmistatud tooteid. Oli võimalus maitsta ka mitmel moel valmistatud veiselihast.

Uute toodete tutvustamiseks oli valmistatud pisibrošüür: „Eesti lihavede on kohal“. Selles kirjutati, et lihavede on kasvanud Eestis puhtas ja looduslikus keskkonnas ning aretatud spetsiaalselt selleks, et saada pehmemat ja maitsevamat liha. See liha on ülimalt maitsev ja tänu vähesele rasvasisaldusele (vaid 4%) ka väga tervislik. Nõudliku gurmaani unistus on täitunud. Lihakombinaadiga oli kokkulepe realiseerida iga kuu vähemalt 40 lihavede. Seetõttu otsustati hakata tooteid müüma esialgu vaid Selveri kaubaketi kauplustes. Poole aasta möödudes suutsid lihavede kasvatajad anda kombinatsioonid meie Estonian-ACB-Vianco OÜ firma vahendusel juba 100 lihavede kuus. Kombinatsioonid oli nõus neid palju kordi rohkem

vastu võtma ja neist valmistatud tooteid kauplustes müüki laskma, sest nõudmine nende järele oli suur.

Heaks saavutuseks oli ka kaheosalise õppefilmi valmimine meie lihaveisekasvatusest. Viidi läbi mitmepäevane Balti riikide kohtumine Eestis ja lihagrillimise võistlus Nakatu turismitalus Lõuna-Eestis, kus võitjaks tuli Eesti.

Valmis seltsi tegevust lühidalt tutvustav voldik. See ilmus eraldi kolmes – eesti, inglise ja vene keeles.

Rahuldustundega võis seltsi esimees Leino Vessart märkida, et lihaveiste koguarv, võrreldes teiste loomaliikidega suureneb palju kiiremini, ka suureneb suurema loomade arvuga karjade arv. Nii oli aasta lõpuks selliseid lihaveisekarju, kus oli rohkem kui 10 ammlahma juba üle 400.

Täielikult oli lahendatud lihaveiste realiseerimise süsteem. Avardusid rahvusvahelised suhted teiste lihaveisekasvatajatega nii tõuloomade ostmise kui ka vastastikku kogemuste omandamisel. Meil on korduvalt käinud teistest riikidest spetsialistid erialaseid loenguid pidamas, seda peamiselt Alltech kaasabil.

Suureks tunnustuseks meie lihaveisekasvatusele oli ka see, et meid külastas Ülemaailmse Herefordi Assotsiatsiooni peasekretär Jan Wills Uus-Meremaalt, kes tutvus nelja päeva jooksul meie lihaveisekasvatusega. Ka meie oma seltsi liikmed on viimaste aastate jooksul saanud ühisekskursioonidel tutvuda Soome ja Iirimaa lihaveisekasvatusega.

Viimastel aastatel on peetud aasta algul ka seltsi juhatuse laiendatud kahepäevaseid koosolekuid, kus pingeliste päevade jooksul on seltsi juhatuse oma koostööpartneritega (Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu, Jõudluskontrolli Keskus, Estonian-ACB-Vianco OÜ, Alltech, Rakvere Lihakombinaat) püüdnud leida lahendusi lihaveisekasvatusega seotud küsimustele, arutanud ikka seda, kuidas muuta lihaveisekasvatajate tegemisi efektiivsemaks, nende tulu suuremaks ja elu paremaks. On kavandatud, milliseid küsimusi tuleks aasta jooksul esmajoones lahendada. Nendest nõupidamistest on alati suur kasu olnud, sest küsimuste üheaegne arutamine kõigi koostööpartneritega on alati

olnud efektiivne nii jõudluskontrolli, tõuaretuse, loomade realiseerimise kui ka täiendõppe planeerimise alal.

Kuna lihaveiste arv oli järjest kasvamas, siis paremate kontaktide saavutamiseks lihaveisekasvatajatega plaanis seltsi juhatus hakata tegema piirkondlikke koosolekuid. Nii toimuski esimene selline 2007. a. talve lõpul Läänemaal. Seltsi juhatus tutvus kahe lihaveisefarmiga ning pärast lõunat koguneti Lihula kultuurimajja, kus igal juhatuselise liikmel oli midagi lihaveisekasvatajatele öelda. Sõnavõttudega esinesid veel Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistust Tanel Bulitko ja Tõnu Põlluäär, samuti Estonian-ACB-Vianco OÜ töötajad.

Järgmine seltsi juhatuselise laiendatud koosolek toimus juba sama aasta juuni keskel Saaremaal. Tutvuti mitme lihaveisefarmiga ja järgmisel päeval räägiti kogunenud seltsi liikmetele lihaveisekasvatuse päevaprobleemidest.

Toimus esimene lihapullide oksjon

2007. aasta kevadel lihaveiste poegimisperioodi kõrgajal oli neid Eestis juba üle 20 000. Lihaveistega tuli aga teha igapäevast tõsist aretustööd nii puhasaretuse kui ka ristamise eesmärgil. Paremate tulemuste saamiseks on ju kõige tähtsam loomade aretustöö, nende täisväärtuslik söötmine ja nõuetekohane pidamine. Aretustöös parandab kõrgeväärtuslik sugupull karja väärtust kõige kiiremini.

Eelnenud viie aasta jooksul oli Eestisse lihaveiste aretusväärtuse tõstmiseks ostetud mitmest välisriigist kokku üle 700 tõunoorveise. Niisiis oli selleks ajaks ka meie karjades üles kasvatatud puhtatõulistest loomadest võimalik saada häid sugupulle. Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu oli juba üle aasta tagasi alustanud noorpullide testimist, st nende hindamist kasvukiiruse, söödakasutuse jms näitajate alusel. Kõike ikka sellel eesmärgil, et farmerid saaksid kindlustundega osta testpulle oma karja parandamiseks.

Tekkis mõte korraldada pullide oksjon eesmärgiga pakkuda meie lihaveisekasvatajatele oma karjade parandamiseks kõige paremaid olemasolevaid pulle. Samuti oli korraldajatel huvi teada saada, kas see üritus Eestis üldse toimib, sest kunagi varem meil lihapullide oksjoni korraldatud ei ole. Enne seda oli lihapullide oksjon korraldatud Lätis, kuid seda võis hinnata peaaegu läbikukkunuks, sest huvi selle vastu oli seal õige väike.

Eestis hakati lihapullide oksjonist rääkima juba 2006. aasta lõpul. Oksjoni korraldaja oli Estomian-ACB-Vianco OÜ, mis on loodud Rainis Ruusamäe ja teiste aktiivsete lihaveisekasvatajate eestvõttel. Osanikeks olid pikaajalist kogemust omavad ettevõtted Šveitsist ja Itaaliast. Sellise firma asutamise idee tuli 2004. a. külaskäigust Šveitsi, kus sealse Vianco juht Ivo Wegmann seda meil teha soovitas ja hiljem ka firmat käivitada aitas. Firma põhitegevuseks Eesti turul oli tõu- ja nuumveiste ning praaklehmade

vahendamine ja sellega seotud transporditeenus. Ekspordi-impordi alal oli sisuks veiste vahendamine koos transporditeenusega.

Meie Vianco eestvõttel saigi asi nii kaugele, et 12. mail 2007. aastal toimus Võru lähedal Sännas esimene lihapullide näitusoksjon. Samal ajal oli siin veel teinegi tähtis üritus – traditsiooniline aasta esimene, igakevadine Säna laat. Kolmas sündmus, mis seotud lihaveisekasvatusega, oli samas Estonian-ACB-Vianco OÜ põllumajandusloomade kogumiskeskuse avamine. Kogumiskeskuse ehitajaks oli Kalev Raudsepa juhitud firma Äksi Puhkemaja OÜ. Ürituse ettevalmistamisel ja läbiviimisel olid abiks Eesti Lihaveisekasvatuse Selts ja Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu. Rahaliselt toetasid ettevõtmist põllumajandusministeerium, Rakvere Lihakombinaat, autode müügifirma Peugeot ja SEB Eesti Ühispank.

Lauda avamisel ütlesid Tanel Bulitko Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistust ja Rainis Ruusamäe kiidusõnu lauda ehitajatele ning andsid üle tänukirju. Rakvere Lihakombinaat ja Nakatu Turismitalu hoolitsesid selle eest, et iga külastaja saaks maitsta ka lihaveiseliha (sisefileed).

Oksjonile oli pandud Eestist 7 testitud noorpulli ja 5 vahetuspulli (pull on ühes karjas emasloomad paaritanud ja peale seda tuleb tal sugulusaretuse vältimiseks karja vahetada) ning 11 Itaalia, Šveitsi ja Belgia firmadest toodud tipparetuspulli. Tõugudest olid esindatud limusiin, aberdiin-angus, hereford, šarolee, simmental, piemont, akviteeni hele ja belgia sinine. Eesti pullide alghinnad kõikusid 18 000...30 000 krooni vahel, välismaalt toodud pullide hinnad olid vahemikus 48 500...63 000 krooni. Oksjonil pakkumise hinnasammuks oli 500 krooni. Pullide päritolu oli kontrollitud ning vajalikud veterinaarsed uuringud tehtud.

Kell 12 algas oksjon. Vianco konsulendi-logistiku Airi Külveti sõnul kogunes mäeküljele pinkidele seda üritust huviga jälgima ligi 500 inimest. Lauda otsas ringaiaga piiratud ala oli mõeldud pullide esitlemiseks. Kõigepealt esitleti mitut tõugu lehmullikaid, kusjuures iga tõu kohta andis Šveitsist tulnud Ivo Wegmann iseloomustuse ning hinnangu sobivusest meie oludele. Ta märkis, et meil on head karjamaa kasutajad aberdiin-angus ja hereford. Limusiin kui lopsakama lihastikuga tahab saada ka

lisasööta, samuti šarolee. Topeltlihastega tõud, nagu belgia sinine, akviteeni hele ja piemont on sobilikud kasutamiseks lõpp-pullina (s o kui mitmeid tõugusid omavahel ristatakse, siis viimasena kasutatud pulli e. lõpp-pulli järglased enamikus nuumatakse). Ta väitis veel, et mida võimsama lihastikuga on tõug, seda väiksem on ammlehma piimakus.

Oksjonit juhatas kohalik mees Heino Kartsepp, kes on tegutsenud ka pulmavanemana. Tema esinemine oli väga nauditav, tundus nagu oleks ta aastakümneid oksjonit läbi viinud. See oli omamoodi šõu, sest kõrval, laadal tegutsev Jorh Adniel Kiir pidi oma esinemise lõpetama, kuna kõik rahvas tuli oksjonit jälgima.

Esimene limusiini tõugu noorpull müüdi alghinnaga 24 500 krooni oksjonist registreeritud osavõtjale nr 7. Oksjoni kokkuleppe järgi ei ole ostjate nimesid õigus avaldada. Esimene ostja sai Vianco poolt väikese suveniiri, samuti ka Eesti Lihaveisekasvatajate Seltsi poolt. Sama isik nr. 7 ostis ka teise limusiini tõugu pulli, kuid siin pidi oksjoni läbiviia haamrit koputama õige mitu korda, sest pulli hind tõusis 27 000-lt 38 500-ni. Need pullid pärinesid Karitsu Rantšost ja Leino Vessart oli müügiga väga rahul, sest hind oli hea ja oksjon käivitus hästi. Kokku müüdi oksjonil 12-st Eesti pullist 9 ja välismaa pullidest ainult kaks. Kuigi välismaalt toodud pullid oli väga heade andmetega, ei olnud meie farmerite rahakotid veel nii paksud, et välja käia meie pullidega võrreldes poole suurem summa. Hiljem selgus siiski, et neid pulle ei hakatud välismaale tagasi viima, vaid paigutati Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu kustliku seemenduse jaama, hinna suhtes saadi ka kokkuleppele.

Oksjoni kohta võib öelda ainult kiidusõnu, korraldus oli ladius, loomad ilusa välimikuga ja oksjoni läbiviija hea jutu- ja naljamees, keda rahvas jälgis suure huviga. Kui võib olla mõni väike apsakas juhtuski pullide lauta viimisel või väljakule toomisel, siis seda oskas šõumees oma jutuga ilusasti ära päästa. Ka korraldajad ise jäid rahule, lugedes oksjoni õnnestunuks. Usun, et selline oksjon muutub traditsiooniliseks, farmerid soovivad ainult korraldada see ajaliselt veidi varem, et ostetud pullid uues karjas enne paaritusperioodi harjuksid. Kokkuvõttes võib öelda: see oli väärt ettevõtmine!

Seltsi suhted välisriikide lihaveisekasvatajatega

Juba Herefordi klubi tegevuse ajal olid loodud tihedamad suhted Soome, Rootsi, Norra, Inglise ja Iirimaa lihaveisekasvatajate vahel. Kõige sagedasemad kontaktid olid soomlastega. Meid aitas tihti Soomes kogemusi omandada Soome Koduloomade Aretuskeskus (või otseses tõlkes Aretuskooperatiiv), mis soome keeles on Suomen Kotieläinjalostusyhtistys. Käisime väikeste gruppina tutvumas sealsete farmide tööga ning soomlased tegid meile tihti ka vastukülastuskäike. Ostsime Soomest 2 herefordi tõugu noorpulli ning esimesed 4 limusiini tõugu noorveist. Samal tasemel, kuigi harvemini, suhtlesime Norra ja Iirimaa lihaveisekasvatajatega.

Pärast Eesti riigi taasiseseisvumist arenesid lihaveisekasvatajatevahelised suhted ka Euroopa herefordi konverentsidel, millest on juttu tehtud eraldi peatükis.

2001. aastal korraldas seltsi juhatus väikesele grupile lihaveisekasvatajatele reisi **Rootsi**, kus Jonköpingi linnas tutvusime põllumajandusnäitusega ning mitmes farmis lihaveisekasvatusega. Rootsis kasvatati sellel ajal 7 tõugu lihaveiseid. Need olid šaroleed, herefordid, simmentalid, šoti mägiveised, limusiinid, aberdiinangused ja akviteeni heledad. Ülekaaluka enamuse lihaveistest moodustasid šaroleed. Rootslased ise hindasid šaroleesid väga kõrgelt nende suure kasvukiiruse tõttu. Just tänu sellele olevat neilt saadav kasum keskmiselt ligi 1000 Rootsi krooni suurem kui muude lihaveisetõugude puhul. Teine populaarne tõug oli seal akviteeni hele, kelle kasvatamine mujal Skandinaaviamaades ja eriti Soomes on probleeme tekitanud.

Esimesed akviteeni heledad toodi Rootsi eelmise sajandi 80ndate aastate lõpul. Meie külastamise ajal oli nende tõuseltsis 70 liiget kokku 400 ammhmagaga. Tänu riiklikule toetussüsteemile oli lihaveiste kasvatamine Rootsis rentaabel. Ühel õhtul külastasime farmi, kus taluperemees Pelle Björkland kasvatas akviteeni heledat

tõugu lihaveiseid. Ühe ammlehma eest sai taluperemees aastas 2800 Rootsi krooni toetust, lihaks müüdava veise eest oli toetus keskmiselt 1600 krooni.

Liha toodetakse Rootsis ka piimatõugude baasil, ristandid kasvatati 17 kuu vanuseks, mil nende lihakeha realiseerimismass oli 350 kg.

Käisime ühes šarolee farmis, kus oli 50 ammlehma. Kõik noorveised müüdi seal tõuloomadena. 200 hektaril kasvatatav teravili müüdi seemneviljana. Farmis peeti veel lisaks 18 000 munakana. Tööjõudlus oli seal üllatavalt suur, sest kolmeliikmelist peret abistas töödel vaid üks palgatööline.

2003. aasta märtsis viibis osa seltsi juhatuse liikmeid ja mõned aktiivsemad lihaveisekasvatajad tutvumisreisil Šveitsis. Seal võttis meid vastu nende aretus- ja turustusorganisatsiooni Vianco juht Ivo Wegmann. Kõigi kuue seal oldud päeva jooksul tutvustas ta meile põhjalikult riigi lihaveisekasvatust. Kustumatu mulje jättis meile kaunis Šveitsi loodus.

Šveitsi pindala on veidi väiksem kui Eesti, kuid veiste üldarv on seal üle 1,8 miljoni (Eestis 245 000). Lihaveisekasvatusega alustati siin 35 aastat tagasi, kui Prantsusmaalt osteti 15 šarolee tõugu veist. Piimatootjate vastuseis lihaveisekasvatusele oli suur. Praegu on Šveitsis umbes 3500 lihaveisekasvatusfarmi, kus on kokku 45 000 ammlehma.

Lihaveisekasvatuse alustamisel hakati kõigepealt parandama ammlehmade piimakust, selleks ristati hea piimatoodanguga simmentali tõugu lehma peamiselt aberdiin-anguse tõugu pullidega. Neid ristati omakorda limusiini, šarolee ja muud tõugu pullidega. Tulemuseks olid hea lihasusega ja kiiresti kasvavad järglased, kelle ööpäevane massi-iive oli keskmiselt 1500 g. Ammlehmade hea piimatoodangu tõttu võõrutati nende järglased alles 10 kuu vanustena. Siis müüdi nad lihaks, kusjuures nende rümba kaal oli veidi üle 200 kg. Šveitsis kasvatati kokku 18 tõugu lihaveiseid, puhtatõuliste arv moodustas ainult 20%.

Tugeva tõuke lihaveisekasvatuse arengule Šveitsis andis turustamise organisatsiooni loomine. Kvaliteetne liha sai oma

kaubamärgi, selle liha eest maksti 25% rohkem kui tavalise veiseliha eest.

Talvel anti loomadele kõrge kvaliteediga heina, kuivsilu, vähesel määral ka põhku ja haljasmaisist valmistatud kuivi graanuleid. Jõusööta ei antud peaaegu üldse või kui, siis õige vähe. Šveitslaste lihaveisekasvatussüsteemist on meil palju õppida, nad väitsid, et lihaveisekasvatusel on edu, kui:

- loomalaudad on odavad,
- ammlehmad on hea piimakusega ja
- loomadega tegeldakse iga päev.

Meil üsna temperamentsed limusiinid olid Šveitsis äratundmatuseni rahulikud. Ühes soodsate tingimuste ja hea töökorraldusega 10 ammlehmaga farmis rääkis mägifarmerite koolis töötav õpetaja, et tal kulub talvel loomade talitamiseks päevas kokku vaid 40 minutit kuni 2 tundi.

Kuna meie seltsil olid tekkinud head suhted Šveitsi Vianco lihaveisekasvatusejuhi Ivo Wegmanniga, siis kutsusime ta Eestisse meie lihaveisekasvatajatele kogemusi jagama. Siin oli ta juba neljandat korda, seega meie probleemidega hästi kursis ning tulihingelise lihaveisekasvatuseentusiastina pakkus meelsasti oma abi, et see tootmisharu meilgi kiiresti areneks. Esimesel päeval (Rapla maakonnas) kuulati lihaveisekasvatuse teoreetilist osa. Ivo Wegmann väitis, et lihaveisekasvatajatest umbes 20% peaksid tegelema puhtatõuliste veiste aretusega, ülejäänud aga veiseliha tootmisega. Seega kasvataks väiksem rühm aretajaid tõuloomi selleks, et saada tõgudevahelisteks ristamisteks piisavalt loomi.

Veiseliha tootmiseks peaks tema arvates kasutama ainult ristandveiseid, sest sobivate ristamiskombinatsioonidega saadud järglastel on suur kasvukiirus ja head lihaomadused. Teise põlvkonna ristandveiste saamist nad enam ei planeerinud, sest ainult esimese põlvkonna loomadel on suur ristamisefekt – heteroos. Küll aga toimub mitmekordne ristamine ammlehmade saamiseks. Rohkesti piimasööta saanud noorloom kasvab kiiresti, ta liha on õrn ning maitsev. Et vältida selles vanuses noorpullidega juhuslikke paaritamisi, tuleb nad 2..5 nädala vanuselt kastreerida, kuigi seetõttu

loomade juurdekasv veidi kahaneb. Šveitsis tehakse seda peamiselt rõngastamismeetodil.

Veel väitis Ivo Wegmann, et Šveitsis oli tollal küll 17...18 tõugu lihaveiseid, kuid põhitootmiseks kasutasid nemad ainult 4...5 tõugu. Sobivad tõud nende kogemustel oleksid: aberdiin-angus, simmental, limusiin, šarolee ja akviteeni hele. Šveitsis olid enamik lihaveisekasvatustarvete ajapikku koondunud aretusturustusorganisatsioonidesse, sest nii oli loomi lihtne realiseerida ja nende eest maksti ka kõrgemat hinda.

Teisel päeval toimus õppetöö praktiline osa Karitsu Rantšo limusiinilaudas, kus hinnati veiste välimikku. Välimiku hindamine on üks osa tõuaretustööst. Lihaveiste tõuaretust nimetas Ivo Wegmann aga väga pingeliseks tööks. Kuigi majanduslikud näitajad on tähtsamad kui loomade välimiku hindamine, tuleb seda teha, sest valides loomi välimiku järgi saadakse terved ja vastupidavad loomad. Näiteks on tähele pandud, et pika ja sirge reielihasega lehma poegimine on tavaliselt kerge.

Šveitsis on välja töötatud lihaveiste lineaarse hindamise juhend, mille alusel loomi võrreldakse sama tõu teiste loomadega. Pikkused on toodud arvväertustes (cm). Täiskasvanud lehmade ja pullide hindamine toimub sõltumata vanusest, noorte pullide hindamine aga sõltub vanusest. Teadaolevad andmed on lisatud valmistrükitud blanketile. Igale tõule on kehtestatud eraldi vorm, millele on märgitud tõule omased spetsiifilised mõõtmed.

Laudas võtsime Ivo Wegmanni juhendamisel mõnel loomal kõik vajalikud kehamõõtmed, hindasime nende kehaosad ning arutasime seal esinevaid võimalikke välimikuvigu, määrasime loomade lihasus- ja rasvumisastme ning jalgade luustiku kvaliteedi. Šveitsi eksperdi hinnangul olid Karitsus hinnatud loomad välimiku poolest head, kuid limusiini tõu jaoks erakordselt rahulikud. Mõlemad õppepäevad läksid korda ning meie lihaveiste aretajad said hulga uusi mõtteid, mis lubasid teha mõningaid ümberkorraldusi ka nende farmides.

Head suhted Ivo Wegmanniga jätkusid ja tema kaudu said mitmed meie lihaveisekasvatatajad Šveitsist tõuloomi osta. Hiljem tehti koos Šveitsi ja Itaaliaga loomade ostu-müügi ühisfirma

Estonian-ACB-Vianco OÜ. Abivalmis suhtumise eest valiti Ivo Wegmann Eesti Lihaveisekasvatajate Seltsi auliikmeks

Balti riikide taasiseseisvumise järel on kõigis kolmes hakanud lihaveisekasvatust hoogsalt arenema. Kui Eestisse ilmusid 1978. a. sügisel esimesed lihaveised, siis teistesse Balti riikidesse toodi nad tunduvalt hiljem. 80ndate aastate paiku ostsid lätlased meilt herefordi tõugu noorveiseid, millega nad panid aluse oma lihaveisekasvatusele. Leedus aga hakati lihaveiseid kasvatama alles 1995. aasta lõpul. Aastal 2006 oli Leedus ümmarguselt 28 000, Eestis 18 000 ja Lätis 15 000 lihaveist.

Kolmel naaberriigil on niisuguse lihaveiste hulga puhul nende edasiarendamiseks kindlasti vaja teha omavahel koostööd. Sellele mõttele jõudsid esmakordselt Läti lihaveisekasvatajad, kes kutsusid Leedu ja Eesti kolleegid ühisele nõupidamisele. Esimene Balti riikide lihaveisekasvatajate koosolek toimuski 14...15 oktoobril 2004. a. Riias.

Koosolekul võeti vastu järgmine otsus:

- alustada lihaveisekasvatajate vahelist koostööd ning infovahetust,
- defineeriti koostöö lühiajalised eesmärgid,
- fikseeriti lihaveisekasvatajate hetkeolukord Lätis, Leedus ja Eestis.

Lühiajaliste eesmärkide all mõeldi järgmist:

- lihatõugu pullide kataloogi loomine,
- mullikate ja lehmade müügipakkumise esitamine iga maa lihaveisekasvatuse koduleheküljel internetis,
- igal aastal lihaveisekasvatajate kokkutuleku organiseerimine ühes kolmest riigist,
- ettepaneku esitamine järgmisel koosolekul Balti riikide ühise lihaveiste näituse läbiviimiseks.

Koostöö raames kutsusid **leedulased** meid 2005. aastal oma lihavesekasvatajate assotsiatsiooni kümnendale aastapäevale, kus toimus ühtlasi ka Balti riikide lihaveisekasvatajate kokkutulek. Juuni keskel viibiski meie lihaveisekasvatajate väike delegatsioon külas Leedu kolleegidel.

Kaunasesse saabumisel võttis meid vastu assotsiatsiooni hing, selle tegevjuht professor Česlovas Jukna. Kohe esimesel õhtul öömajale saabudes tekkis meil temaga elav vestlus lihaveisekasvatuse teemal. Tundub, et suuresti professori initsiatiivil ongi lihaveisekasvatus siin viimase kümne aasta jooksul kiiresti edasi läinud. Kuna ta loeb üliõpilastele ka veisekasvatuse kursust, on tema teadmised ja kogemused lihaveisekasvatuse arendamisel Leedus igati määravad. Ta ütles ise naljatades, et assotsiatsiooni presidendid tulevad ja lähevad, aga tema on kogu selle 10 aasta jooksul paigal olnud. Selle aja jooksul muretseti esimesed lihatõugu veised ja viimase 9 aastaga osteti neid kokku 1060. Leedus on esindatud 7 lihaveisetõugu: limusiinid, aubrakid, šaroleed, simmentalid, herefordid, šorthornid ja aberdiin-angused.

Kaunase lähedal toimus lihaveisekasvatusalane konverents ja tähistati assotsiatsiooni juubelit. Ettekandega lihaveiste aretusest esines külaline Saksamaalt, Prantsuse selektsiooni organisatsiooni skeemi tutvustas Prantsusmaa delegaat. Juubeli puhul esinesid leedulased paljude sõnavõttudega ning aktivistidele jagati hulgaliselt aukirju ja meeneid. Ka meie delegatsiooni juht Leino Vessart esines lühikese tervituskõnega ja kinkis assotsiatsiooni presidendile meene – traditsioonilise lihateemaliste piltidega suure kruusi. Lätlaste lihaveisekasvatuse organisatsioon oli Leedus esindatud 9 inimesega.

Leedus maksti 2004. aastal 12 000 ammlahma pealt riiklikku toetust, Lätis 4000 ammlahma pealt ja Eestis veidi üle 4000 (täpne arv puudub, sest eraldi ammlahma toetust Eestis sellel aastal ei olnud, maksti ühtse veisekasvatustoetuse alusel). Toetatavate ammlahmade hulka kuulusid ka üle 8 kuu vanused lehmikud.

Meil oli võimalik külastada ka mitmeid lihaveisefarme. Nende põhjal jättis veisekasvatus Leedus väga hea mulje. Professor Jukna pooldas puhtatõuliste lihaveiste kasvatamist, sest ristandite baasil lihatootmine ei ole siiski nii efektiivne. Farmides nägime tõugudest simmentale, šaroleesid, limusiine ja aubrakke. Limusiinikarja, kus oli umbes 60 ammlahma, olid loomad ostetud peamiselt Prantsusmaalt ja Saksamaalt. Esmakordselt seemendati siin lehmikuid võrdlemisi hilja – alles alates 24 kuisest vanusest, sest väideti, et siis saab suurekasvulisemaid lehmi. Ameeriklased

aga soovitavad selles vanuses juba mullikatel poegida. Sealsed limusiinikasvatavad väitsid selle peale, et ameeriklased tahavad ruttu raha kätte saada, leedulastel on aga rohkem aega kvaliteedile mõelda.

Šarolee farmis seemendati-paaritati lehmikuid esmakordselt juba 15 kuu vanusest alates, mil nende kehamass oli juba üle 500 kg. Lehmade keskmine kehamass oli siin 850 kg, vanemad lehmad kaalusid isegi 1200 kg. Vasikad võõrutati 8 kuu vanuselt, nende kehamass sellel ajal on ligi 400 kg. Noorpullide keskmine ööpäevane massi-iive oli 1200...1400 g piires, parematel kuni 1600 g. Tõufarmidest müüdi kõik veised tõuloomadena. Lihakombinaat pidi noorpulli eest maksma 4000, tõuveise eest aga 7000 litti.

Siin oli meil võimalus arutada lätlaste ja leedulastega 2004. aastal alustatud koostööd juba detailsemalt, nimelt pidasime plaani, kuidas saaks lihaveiseid kolmes Balti riigis komplekselt võrdlevalt hinnata, kuna Leedu hindamissüsteem rajaneb sakslaste eeskujul, lätlastel on see taanlaste moodi, eestlastel aga hoopis kolmandal moel. Meie delegatsioon esitas küllakutse järgmiseks kokkusaamiseks Eestis, kus lihaveisekasvatajatel seisab ees mitmeid tähtsaid üritusi.

2006. aastal toimuski Eestis kokkulepitud kolmas Balti riikide lihaveisekasvatajate kokkutulek. Paari päeva jooksul tutvuti põhjalikult mitme meie lihaveisefarmiga, võisteldi veiseliha grillimisel, vaadati piisonifarmi ning maitsti harvasaadavat piisoniliha ja sellest valmistatud tooteid.

Viimase päeva lõpul arutati ühiselt lihaveisekasvatuse kitsaskohti. Leiti, et üheski kolmest riigist ei tehta lihaveisekasvatases veel piisavalt tõuaretustööd. Siiski oli kõigist teistest ette jõudnud Läti, kus alates 2007. aastast hakatakse maksma eraldi tõuaretustoetust farmidele, kus seda tööd hästi tehakse. Teiseks valulapseks oli see, et lihaveiste liha eest ei tahetud tapamajades veel kõrgemat hinda maksta. Siin olime ees meie, 2006. aastast alates maksis Rakvere Lihakombinaat lihaveiste eest kõrgemat hinda. Arutati veel lihaveiste realiseerimisküsimusi, jällegi oli siin Eesti ette jõudnud: meil varub lihaveiseid Estonian-ACB-Vianco OÜ ühisfirma, kes viib kasvatajatelt loomad

otse Rakverre. Lepingu järgi on võimalik sinna iga kuu anda lihaveiseid, senini on lihakeha keskmiseks kilo hinnaks olnud 31 krooni.

Räägiti vajadusest hakata korraldama ühiseid näitusi ja oksjone, et soodustada tõuloomade ostu-müüki Balti riikide vahel.

Sidemete otsimine **Taani** lihaveisekasvatajatega algas juba 2004. aasta lõpul. 2005. aasta juuli lõpul õnnestuski meie 7 liikmelisel delegatsioonil minna Taani tutvuma sealsete lihaveisekasvatajatega. Sõit õnnestus tänu talumehest Valgjärve (Põlva maakond) vallavanemale Kaido Kõivule, kes oli töötanud Taanis ja kellel olid tihedad sidemed nende lihaveisekasvatajatega, eriti šoti mägiveisekasvatajatega. Teatavasti on Taani põllumajanduse tase kõrge. Põldudel kasvatatavad kultuurid olid erakordselt ilusad, mis töotasid korralikku saaki. Nii piima- kui lihaveiste aretus oli heal järjel.

Taanis hakati lihaveiseid hoogsamalt kasvatama eelmise sajandi keskpaigast, mil talumehed hakkasid neid teistest Euroopa riikidest sisse tooma. Küllastamise ajal oli Taanis 20 tõugu lihaveiseid, kokku umbes 100 000 ammlehmaga, neist levinumad tõud olid limusiin, hereford, simmental, šoti mägiveis, aberdiinangus, šarolee ja akviteeni hele.

Meid võttis Taanis vastu Jüütimaal lääneservas asuva šoti mägiveiste seltsi müügidirektor lihaveisekasvataja Jörn Uhre. Taani toodi esimesed šoti mägiveised 1956. a. 2005. aastal oli Taanis üle 1500 puhtatõulise ammlehma šoti mägiveise tõugu. Tänu temale, saime põhjalikult tutvuda farmidega, kus kasvatati ka teisi lihaveisetõuge. Esimeses farmis, mida külastasime, kasvatati simmentale. Peremehele meeldis ainult nende kasvatamine, sest simmentaliid on suured, rahulikud ja poegivad kergelt. Alustas ristanditega, nüüd on tal puhtatõuline kari (12 ammlehma). Talus kasutati kunstlikku seemendamist (tiinestamiseks tuli tihti seemendada 3...4 korda) ning lehmad poegisid juba 24 kuu vanuselt. Vasikate sünnimass oli 49...60 kg. Kõikidest poegimistest oli kaksikuid 20%. Noorveiste ööpäevane massi-iive oli kuni 2000 g. Aastavanuste pullide kehamass 700 kg ümber. Haigusi loomadel esinenud ei ole. Talus kasvatati loomi ainult lihaks. Neid

realiseerida oli seal lihtne: helistamise peale tuli tapamaja auto loomadele järele ja 1 kg tapamassi eest maksti keskmiselt 25 taani krooni.

Taanis ammveiste pidamisel riiklikku toetust ei makstud. Tapamajja realiseeritud noorveise eest saadi toetust 1000...1200 taani krooni. Põllumaa iga hektari kohta jagati toetust 2300 krooni. Kui talu maade hulka kuulus soo, siis maksti ka iga soohektari kohta 500 krooni toetust. Lihaveisekarja suurus oli keskmiselt 10 ammlehma, suurim oli 250. Lehmi oli karjas suhteliselt vähe sest lihaveiste kasvatamine on põhiliselt hobi, mitte talu põhisissetulekuallikas. Lihaveisekasvatajad käisid päeval tööl enamasti lähedalolevates linnades.

Talus, kus kasvatati akviteeni heledat tõugu veiseid, oli peremehe hobi võtta oma loomadega osa korraldatavatest näitustest, kus ta alati sai auhindu. Temale kuulus ka selle tõu rekordpull, kes kaalus üle 1500 kg. Tema karja 15 lehma olid kõik üle 1000 kg. Lehmad poegisid kolme aasta vanuselt (vasikate sünnimass 40...45 kg, kõige raskem oli 80 kg), sest peremehele meeldisid vaid suurekasvulised loomad. Lehmadel poegimisraskusi ei esinenud. Vanim lehm karjas oli 16 aastane ning ka see oli tiine. Veised realiseeriti tõuloomadena ning kilost saadi 40 krooni. Talul oli 10 ha maad, kõik loomadele talveks vajaminevad söödad osteti.

Limusiinifarmis, mida külastasime, oli 20 ammlehma. Peremehele meeldis limusiini tõug, sest seda tõugu loomad olevat ilusad ja nende liha hea. Piimalehmade pidamise oli ta lõpetanud 1988. aastal ja nende vältava ristamisega oli tal saadud puhtatõuline limusiini kari. Esmakordslt poegisid lehmikud 27...28 kuu vanuselt. Pooled loomad müüs omanik tõuloomadena, pooled lihaks. Viimased läksid tapamajja aastavanuselt ja nende rümbad kaalusid 300...315 kg.

Šarolee farm oli võrdlemisi suur – 50 ammlehma. ka siin alustati lihaveisekasvatust piimalehmade ristamisega. Šarolee tõug valiti kõige suurema kasvukiiruse tõttu. Aastavanuste pullide kehamass oli 600...700 kg ning 14 kuu vanuselt juba kuni 800 kg. Lehmade kehamass ulatus kuni 1100 kg-ni. Mullikad poegisid esmakordselt 26 kuu vanuselt, vasikate keskmine sünnimass oli

50...55 kg. Poegimisraskusi ei esinenud. Lehmi söödeti nende tiinuse ajal selliselt, et viimase 6 kuu jooksul lehma kehamass ei suureneks. Talule kuulus ka üks Taani suuremaid naaritsafarme, kus oli 50 000...60 000 looma.

Herefordide arvukus oli Taanis limusiinide järel teisel kohal. Üks neljandik loomadest oli ilma sarvedeta. Külastasime farmi, kus nende kasvatamist alustati juba 40 aastat tagasi. Herefordi tõug meeldis peremehele, sest nad olid vähenõudlikud, ei vajanud niipalju jõusööta, poegisid kergelt ja olid väga sõbralikud. Ammlehma on seal talus olnud aastate jooksul 12...20. Aastaste pullide kehamass oli keskmiselt 600 kg.

Šoti mägiveiste farmis ei saanud sellist trafaretset küsimust, nagu meil esitada, et miks te neid kasvatate, nad on ju nii väikesed. Sealsed mägiveised olid hästi kogukad, ainult nende jalad olid lühemad kui teistel lihaveistel. Karja pull oli 850 kg raskune. Loomad olid väga loodussõbralikud, neile anti enne lihaks realiseerimist jõusöödana ainult vahaküpsuses tehtud teraviljasilo. Kui olid täidetud mägiveiste seltsi poolt kehtestatud loomade kasvatamise ja pidamise eeskirjad, saadi nende seltsi kaudu realiseerida šoti mägiveiseid teiste lihaveistega võrreldes 20% kõrgema hinnaga.

Taani lihaveisekasvatust iseloomustas kõrge aretustase, ligi pooled karjad olid puhtatõulised. Loomakasvatajad olid enamasti vanemaealised ja loomi peeti rohkem hobina. Enamikus taludes suurendati kasvatamise algaastail loomade arvu piimaveiste ristamise teel. Taludes oli hoonete ümbrus kõikjal heakorrastatud, kasvas ilupuid ja –põõsaid ning rohkelt lilli. Kõik külavaheteed oli asfalteeritud. Leppisime kokku sealse nõuandekeskusega, kes tegeleb ka loomade registri ja jõudluskontrolliga, et hakkame ka Eestis rakendama nende mudelit, milles nad olid lahkesti nõus meid aitama.

Taani lihaveisekasvatajatega on suhted jätkunud, oleme sealt korduvalt käinud tõuveiseid ostmas.

Meie seltsil on kujunenud traditsiooniks teha igal suvel üldkoosolek-suvepäevad mõnes lihaveisefarmis, kus peale teoreetilise osa, st ettekannete ja arutelu vaadatakse loomi,

tutvutakse kohaliku loodusega ja õhtul on ühine pidulaud, laul ja tants. 2005. a. otsustati asi korraldada veidi teisiti: juba kevadel tehti plaan minna üheskoos vaatama Soome kolleege sihiga panna nende kogemustest ka endi farmide jaoks midagi kõrva taha. Reisi kestel taheti tutvuda igal sügisel Tamperes korraldatava üleriigilise loomakasvatuse näitusega ja külastada mõnd lihavesifarmi ning tutvuda ka Soome loodusega.

Olen ise viimase 15 aasta jooksul palju viibinud **Soome** lihavesifarmides ja näinud seal kõikjal heatasemelist lihavesikasvatust ning minu arvates on meil sealt väga palju õppida. Olen alati mõelnud, kuidas viia Eestist sinna kas või 10 inimese suurune rühm, tänavu kujuneski nii, et minu soov sai kuhjaga rahuldatud. Kõik tänu sellele, et viimasel ajal on meil huvi lihavesikasvatuse vastu järjest suurenenud.

Reisile soovijaid oli väga palju, kokku 70 inimese ringis. Tuli tellida suur kahekorruseline buss, millega saaks ka Soomes ringi sõita. Viimasel septembripäeva ennelõunal saabusime Helsingisse ning paari tunni pärast olimegi Tampere näitusel. See oli avatud kolmel päeval ning programm küllaltki tihe. Meie pettumuseks oli aga näitus lihavesitesse puutuva osas võrdlemisi kesine. Umbes 5 aastat tagasi oli sellel näitusel igast lihavesitõust esindatud 15...20 looma, nüüd aga kõiki tõuge ei olnudki, loomi oli kokku vaid paarikümne ringis. Kui varem oli iga näitusele toonud veise omaniku soov, et tema loom tuleks tõu tšempioniks (reklaam toob tema farmi tõuloomaostjad), siis tänavu ütlesid Soome lihavesikasvatavad, et nad ei too loomi näitusele, sest transportimine on tülikas, kahju on raisatud päevadest ja igal aastal on suurenenud ka osavõtumaks. Näitusel esindatud loomad olid aga suurepärased. Kanada kohtunik ei leidnud näiteks herefordi pulli hindamisel ühtki viga, välimuselt oli see tõesti tore loom. Aga näitusel ei olnud varasemate aastatega võrreldes vähe mitte ainult lihavesiseid, vaid ka piimatõugu lehmi ja pulle.

Näitusel oli võimalik näha robotlõpsimasinat ja selle töötamist. Huvipakkuv oli ka lammaste ajamine karjakoorte abil: koerad ei haukunud, piisas vaid mõnest pilgust ja lühikesest

jooksumaast, kui lambad läksid sinna, kuhu peremees neid koertel käskis ajada.

Viibisin näituse seminaril, kus oli juttu lihaveiste kohtlemisega seonduvatest probleemidest. Kõik neli ettekandjat rõhutasid seda, et mida rohkem loomale tähelepanu osutatakse, seda kergem on läbi viia temaga seotud toimingud (ühest kohast teise ajamine, tiinuse kontroll, zootehnilised- ja veterinaarmenetlused jne). Mida arglikum on loom, seda rahulikum peab olema tema talitaja. Loom tunneb oma talitajat lõhna, hääle, riiete värvi jne järgi. Seminaril näidati ka abivahendeid, mida kasutada loomade fikseerimisel.

Meie inimestele pakkus suurt huvi farmide külastamine. Farmid ei asunud Tampereist väga kaugel. Esimeses farmis (Kylmäkoski) mida külastasime, oli alustatud šaroleede kasvatamist 20 aastat tagasi. Viimased 10 aastat aretati ainult nudipäiseid veiseid. Farm ei olnud suur, oli ainult 30 ammlehma. Vahemärkuseks: kui Soomes küsitakse karja suuruse kohta, siis ei räägita mitte kunagi loomade üldarvust nagu meil, vaid ainult ammlehmade arvust. 80 % farmi tulust saadi tõupullide müügist. Aastavanuste noorpullide keskmine kehamass oli 600 kg. Kunstlikku seemendust kasutati ainult mõne lehma puhul. Tõumaterjali on ostetud sisse Prantsusmaalt, Rootsist ja Kanadast. Poegimisraskusi farmis ei esinenud, kuigi vasikate sünnikaal oli nudidel 40...50 kg, teistel 55...60 kg. Söödad toodeti ise. Laudas olid loomad sügavallapanul. Lauda vahekäikudes hoiti suurte rullidena sööta, mida meil ei taheta lubada.

Teises farmis (Laisten kartano) saime vaadata simmentali tõugu veiseid. See oli suur farm, kus oli 200 ammlehma. Nende kasvatamist alustati 13 aastat tagasi. Laut oli ehitatud nii kõrgete ustega, et meie kahekorruselisel bussil ei tekitanud läbi lauda sõitmine mingisuguseid raskusi. Tootmine oli siin intensiivne, aastavanuse noorpulli keskmine kehamass oli 700 kg, jõusööta kulus päevas ühele noorpullile 8...12 kg. Igal aastal müüdi siit 30 pulli aretuseks, samapalju müüdi ka lehmikuid. Raskeid poegimisi ei esinenud, igal aastal oli üle 10 poegimise, kus sündisid kaksikud.

Kunstlikku seemendust kasutati vähe, Kanadast olid ostetud mõned embrüod. Pullidele osteti täiendust Rootsist. Farmis töötas 4 inimest.

Kolmas farm, kus peatusime, oli Ylilassila hereford. See oli väga vana farm, mis on põlvest põlve edasi pärandatud, sealne peremees oli farmis üheksateistkümnnes. Lihaveiste kasvatamist alustati 1976. a., kui osteti 6 lehmikut Küllastamise ajal oli see 360 ammlehmagaga, üks Soome suurimatest lihaveisekarjadest. Karjamaad oli 300 ha, teravilja ei kasvatatud, kuna seda oli peremehe sõnade järgi kasulikum osta. Veiseid kasvatati farmis ainult liha tootmiseks. Igal aastal on ostetud kolm paarituspulli, üldse oli sugupulle siin 12. Farmis oli oma tapapunkt, nädalas tapeti umbes 25 looma. Palgalisi töötajaid oli 4. Farmi aastakäive oli 1,3 milj. eurot.

Viimases farmis, mida külastasime (Teristen hereford) kasvatati samuti hereforde, kokku oli siin ammlehm 70. Farmis on tegeldud lihaveiste kasvatamisega juba 30 aastat. Veiseid müüdi nii tõuloomadena kui ka lihatööstusse. Aastase noorpulli keskmine elusmass oli 600 kg. Eelistati nudisid loomi, nende osatähtsus on pidevalt suurenenud. Vajaminev sööt toodeti ise. Kunstlikku seemendust ei rakendatud. Tõupullid osteti Rootsist ja ka Soomest. Farmis töötas peale peremehe suvel kaks ning talvel üks sulane. Lehmade poegimine toimus varakevadel.

Kõigis nähtud farmides olid tootmisnäitajad kõrged. Kõik nad olid alustanud lihaveiseksvatust paarkümmend aastat tagasi üsna väheste loomadega. Lautades peeti loomi sügavallapanul. Eelistati ainult nudisid loomi. Poegimine oli planeeritud sessorseks, varakevadisele ajale. Talveks varuti koresööta suurte rullidena. Kui Soome võeti vastu Euroliitu, siis muutus talumeeste olukord kehvemaks, sest loomade kokkuostuhinnad langesid poole võrra. Et saada endisega võrdset tulu, hakati loomade arvu suurendama. Linnaelanikud aga võitsid, sest kauplustes läks liha tunduvalt odavamaks. Nüüd on aga kauplustes liha hind jälle kerkinud endisele tasemele, kuid loomade kokkuostuhind ei ole aga muutunud. Loomakasvatatajad enam ei nurise, sest Euroopa Liidust saadavate toetuste summa on üsnagi piisav ja seda ei saada üksnes loomade pealt. Kokkuvõttes saab peremees, kelle majapidamine korras, oma farmist piisavalt tulu.

2006. aastal otsustasid seltsi liikmed minna tutvuma **Iirimaa** lihaveisekasvatusega. Mõte sai alguse seltsi heast koostööst Alltechiga, kellel jälle omakorda olid head tööalased sidemed Iirimaa Alltechiga kui Ida-Euroopa selle organisatsiooni keskusega. Ka aitas meie Alltech seltsi üritust organiseerida. Juba kevadel telliti 50 inimesele Riiast lennupiletid ning septembri lõpul saigi reisimõte teoks.

Iirimaa on Eestist ligi kaks korda suurem, pindala vastavalt 84 000 ja 45 000 km². Iiri vabariigis on 3,5 mln elanikku. Iirimaa on intensiivne veisekasvatus, toodetud piimast ja lihast läheb ekspordiks 95%. Veiseid on kokku 7 mln, neist pooled on lihaveiseid. Seega tuleb Iirimaa iga elaniku kohta 2, Eestis aga 0,2 veist. Riigi kliima on mereline: suvi suhteliselt jahedavõitu, talve meie mõiste järgi peaaegu ei olegi. Rohumaad on läbi aasta rohelised. Paaril talvekuul ei lasta loomi karjamaale ainult seetõttu, et rohumaad on niiskuse tõttu muutunud liiga pehmeks. Iirimaa on haritavat maad 6,9 mln ha, millest põllumajanduses kasutatakse 4,4 mln ha, sellest omakorda 80% on rohumaad.

Kohe esimesel päeval Iirimaa ringi sõites torkas silma, et kõikjal vaatevälja ulatuses oli rohumaadel meie harjumatu palju nii veised kui ka lambad. Rohukamar oli kõikjal paks, söödapuudust seal vist ei tuntud.

Kuna Alltech kavandas ja korraldas meie külastust kohapeal, siis oligi kõige esimene külastuskoht Dublinist mitte kaugel Dunboynes asuv Alltech'i Ida-Euroopa peakontor. Juhataja Kevin Tuck võttis meid lahkelt vastu, hubases koosolekuruumis selgitas ta meile Alltech'i ülesandeid loomakasvatustootmises. Firma töö on neli põhisuunda: teaduslik uurimistöö, turg, tootmine ja kvaliteedi kontroll. Oma töös saab Alltech tuge ka Euroopa Liidult. Eelmisel aastal oli uurimisel 38 sponsoreeritud programmi, teaduslikel konverentsidel ja koosolekutel esitati 140 publikatsiooni. Biotehnoloogial põhinevad tehased paiknevad Alltech'il üle maailma, suurim neist on Brasiilia söödapärmitehas, kus toodetakse aastas 50 000 tonni pärm.

Tutvusime nende hoones asuva moodsa molekulaarbioloogia laboriga, kus uuritakse võimalusi loomadele

antava sööda kvaliteedi parandamiseks. Selleks uuritakse loomade seedeprotsesse, on olemas looma kunstlik vats, kus jälgitakse söötade seedimist. Hiljuti muretseti miljon dollarit maksev laboriseade, sest tänapäeva loomakasvatust nimetavad nad peeneks tehnoloogiliseks alaks. Siin laboris olevat moodsat sisseseadet kasutasid lepingu alusel oma uurimistööde läbiviimiseks ka paljud Iirimaa ülikoolide teadlased ja üliõpilased,

Edasi külastasime Rathregami herefordifarmi. Omanik kasvatas varemalt 140 pealist karja, tänaseks on ta loomade arvu vähendanud. Farmis olid head rohumaad, kus kamar oli paks nagu vilt. Probleemiks oli see, et veised kasvasid liiga rammusaks. Tal oli kõrge tõuväärtusega kari, karja uhkuseks oli sugupull, kes on suurematel näitustel saanud tihti tõu tšempioniks. Peremees müüb oma loomad edasi ainult tõuloomadena, nõudmise olemasolul isegi Itaaliasse ja Prantsusmaale. Kuid sinna müües hinna võitu Iirimaaga võrreldes aga ei olevat.

Samal päeval külastasime veel üht suuremat lihaveiste nuumafarmi Iirimaal. Aastas müüdi sealt 5000...6000 veist, peamiselt Itaaliasse. Noorpullid realiseeriti 600...850 ja lehmikud 400...600 kg-se kehamassiga, keskmine vanus realiseerimisel oli 18...19 kuud. Loomade keskmine massi-iive viimasel 120 päeval oli 1,8...2,0 kg päevas. Noorveised on ostetud siia kokku erinevas vanuses, suvel neid peeti karjamaal, viimased 4 kuud nuumati laudas itaallaste poolt määratud ratsioonil, et kindlustada neile eripärase kvaliteediga liha, mis on Itaalias väga nõutud. Nuumveis peab saama 2% kehamassist kuivainet, näiteks 500 kg raskune loom peab seda päevas saama 10 kg, 45% seeduvat proteiini ja 12% energiat. Lõppnuumal oli söötadeks teravili (kuni 10 kg), mille segus oli ka nisu, lisaks jõusöödale anti veel silo ja õlleraba. Kokku oli farmis 4 töötajat (kõik hollandlased) ja juhataja. Ise toodeti 40% vajaminevast söödast. Eelistatav tõug oli šarolee, kuid kasvatati ka muid tõuge ja nende ristandeid. Kõik veised pidid olema sarvedeta. Kuna farm asus ainult 12 km kaugusel Dublinist, siis oli siin probleemiks linnapiirini leviv hais. Läga veeti küll põldudele (350 ha), kuid keskkonna nõuete pideva karmistumise tõttu pidi tulevik olema küllaltki ebaselge.

Majandusliku külje kohta tuleks nimetada seda, et noorveiseid osteti kokku kilogrammi hinnaga 1,8 eurot, 1 kg massi-iibe omahind oli 0,9 eurot, seega 1,65 eurot päevas looma kohta. Realiseerimisel saadi 1 kg eest 3,2 eurot.

Teisel päeval külastasime Lihatõugu Pullide Testimisjaama. Siia võetakse kolm korda aastas korraga 150 geneetilise potentsiaali järgi valitud kuue kuu vanust noorpulli. Testimine kestab kuus kuud ja farmid maksavad iga pulli testimise eest 500 eurot, jaama tööd toetab ka riik. Testitakse pullide ööpäevast massi-iivet, söödaväärindust, söömust ning lõpuks hinnatakse nende eksterjöörü. Loomi kaalutakse iga 3 nädala järel. Kokku oli testimisel kümme erinevat tõugu looma, kõige rohkem oli limusiine. Söödaks oli granuleeritud jõusööda segu ja hein. Iga pulli söömist jälgiti individuaalselt responderi abil. Sööt oli ees vabalt, kuid kui mõne looma söögiisu langes, siis vähendati kohe etteantava sööda kogust, et künasse ei jääks suurt söödajääki, mis vähendab söömust. Parim juurdekasv – 3 kg päevas – oli limusiinidel, teistel tõugudel oli see paarsada grammi vähem. Seal korraldati ka pullide oksjoneid, kallima pulli hinnaks on kujunenud 30 000 eurot. Kümnenelik müüdid pullidest läheb välismaale.

Külastasime põllumajandusnäitust – National Ploughing Championships. Näituseplatsiks oli tohutu suur põllumassiiv, kuhu olid püstitatud kõikvõimalikud paviljonid. Eemal toimusid ka künnivõistlused. Eksponaatidega tegi tutvumise raskeks pehme ja porine pinnas. Võimalik oli liikuda ainult metall-liistudel peateedel, kohalikel inimestel olid kõigil jalas kummikud. Meid huvitasid peamiselt lihavedel, kellest iga tõug paiknes eri hoones (telgis). Tunnustust väärtsid šarolee tõugu vedel, kes olid väga suurekasvulised ja hea eksterjööriga. Iga tõu juures esitleti nii puhtatõulisi kui ka ristandeid. See näitus oli üks suuremaid Iirimaa, näiteks meie sealoleku päeval oli külastajaid kokku 70 000. Päeva lõpul oli raskusi ärasõiduga, sest autoliiklus oli tohutu, oma bussini tuli jalgsi minna üle 2 km.

Kolmas päev kulus Iirimaa pealinna Dubliniga tutvumiseks.

Sellised külastuskäigud olgu väiksemate või suuremate gruppidega, on palju kaasa aidanud meie lihavedelkasvatavate

silmaringi laienemisele ja eeskujude saamisele. Kogemusi lihaveiste kasvatamisel on meil aga hädasti vaja, sest kuigi see loomakasvatusharu tundub esmapilgul lihtne, saavutab tegelikkuses häid tulemusi siiski ainult see, kes põhjalikult tunneb lihaveisekasvatuse eripära ja selle kõige peenemaid tootmisnüansse.

Asutused ja organisatsioonid, kes on lihavesekasvatuse arendamisele kaasa aidanud

Lihavesekasvatuse edasisest laienemisest on olnud huvitatud peale talude ka mitmed asutused ja organisatsioonid. Järgnevalt on juttu mõnedest neist, kellega Eesti Lihavesekasvatajate Seltsil on pidev koostöö.

Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu on igati kaasa aidanud lihavesekasvatuse arengule. Ühistu vastutab kogu lihavesite aretuse ja jõudluskontrolli eest, sealhulgas korraldab ka lihavesite võtmist tõuraamatusse. Ühistu ja seltsi koostööl hakati pulle testima, st ühtsetes söötmis- ja pidamistingimustes selgitama nende kasvukiirust sõltuvalt tõust. 2006. aastal lõppes esimene testimine. Tõnu Põlluääre poolt avaldatud artiklis Jõudluskontrolli Keskuse Infolehes nr 13, apr. 2007 on näha, et testi parim ööpäevane massiiv oli šarolee tõugu pullidel – 1389 g, järgnesid simmentalid 1360, herefordid 1311 ja limusiinid 1128 grammiga. Kuna pullide arv oli igas tõus väga väike (2...3), siis kujunes ka tulemuste tõepärasus väikeseks. Milliseks kujunevad uue testimise tulemused, see selgub pärast testimise lõppu, kuid andmete usaldusväärsus kasvab kindlasti, sest pulle on teisel testimisel juba poole rohkem. Testimisel kontrollitakse ka sperma kvaliteeti.

Ühistu on pidevalt aidanud osta farmidesse välismaalt tõunoorveiseid, toetanud seltsi selles osas ka rahaliselt, samuti kaasa aidanud mitmesuguste ürituste läbiviimisel. Juhatuse esimees Tanel Bulitko ning ühistu tõuraamatu- ja aretusosakonna juhataja Tõnu Põlluäär on seltsi juhatuse koosolekutest ja muudest seltsi üritustest peaaegu alati osa võtnud ning olnud abiks paljude lihavesekasvatusega seotud küsimuste lahendamisel.

Eesti Lihavesekasvatajate Selts kuulub ühe liikmena ühistu koosseisu.

Jõudluskontrolli Keskus (JKK) tegi lihaveiste jõudluskontrolliga algust 2000. aasta lõpul, kontrollis 29 lihatõugu ristanuveist. Lihaveiste jõudluskontroll tähendab veiste põlvnemis- ja jõudlusandmete kogumist, töötlemist ja analüüsimist. Selleks edastatakse järjepidevalt ja täpselt jõudluskontrolli teostajale jõudluskontrollis olevate lihaveiste karjasündmused ja andmed. Aretustöö kujuneb lihaveisekasvatases edukaks ainult siis, kui seejuures kasutatakse lihaveiste jõudluskontrolli. Selle alusel toimub suguloomade valik aretuseks ja tõuloomade müük. Jõudluskontrolli läbiviimise meetodika koostamisel ja rakendamisel lähtuti ICAR-i (Rahvusvaheline Loomade Jõudluskontrolli Komitee) standarditest ja juhistest.

Seisuga 01. 01. 2005 oli Eestis lihaveiste jõudluskontrollis 6745 veist, kellest 2177 olid ammlehmad ja 2974 lehmikud. Seisuga 01. 01. 2007 kontrolliti juba 9256 veist, kellest ammlehm oli 2952 ja lehmikuid 3842. Kogu lihaveiste üldarvust olid jõudluskontrollis veidi üle poole.

Seltsil on Jõudluskontrolli Keskusega tihe koostöö lihaveiste jõudluskontrolli parandamise ja täiustamise alal. Et lihaveiste kogutavad andmed koonduksid operatiivselt JKK andmebaasi, on JKK-s koostöös Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistu ja Eesti Lihaveisekasvatavate Seltsiga valminud internetirakendus, mis võimaldab loomaomanikul kogutud andmeid igal ajal registreerida ja saada operatiivselt ülevaadet karja seisust. Alates 2006. aasta novembrist on süsteem avalik kõigile jõudluskontrollialustele karjadele.

Tähtsamatest seltsi üritustest (üldkoosolekud, juhatuse laiendatud koosolekud jm) võtavad alati osa nii direktor Kaivo Ilves kui ka mõned teised jõudluskontrolli töötajad.

Lihaveisekasvatuse hea toetaja on olnud **Alltech**. Kuna see organisatsioon on Eestis tegutsenud lühikest aega, siis tutvustaksin teda lühidalt.

Alltech on rahvusvaheline biotehnoloogiaettevõte, mis on pühendunud uute võimaluste avastamisele, lahendamaks sööda- ja toiduainetööstuse ees seisvaid ülesandeid. Alltech kuulub maailma

20 oma valdkonna tipus oleva firma hulka. Firma põhimõtteks on hoolitsus looma, tarbija ja keskkonna eest.

Alltechil on üle maailma (85 riigis) 1800 töötajat. Selle firma Eesti osakond alustas tööd 2005. aasta algul.

Vaatamata lühikesele tegutsemisajale Eestis, on Alltech võitnud meie loomakasvatajate hulgas küllaltki suure usalduse. Ta ei ole mitte ainult toodete müüja, vaid ka lahenduse otsija, kuidas parandada loomade tootlikkust ja kuidas ennetada nende haigusi. Toetudes maailma mastaabis rakendatud uutele loomulikele lahendustele loomakasvatases ning loomakasvatustoodangu parandamisel ja suurendamisel, on firma igati kaasa aidanud meie vabariigi loomakasvatases esinenud kitsaskohtade lahendamisele.

Peaaegu kõigi loomaliikide kasvatajate suurematel koosolekutel ja õppepäevadel on Alltechi Eesti osakond näidanud oma koostöövalmidust.

Alltech korraldab sageli mitmesuguseid õppepäevi ja seminare, nagu näiteks silo õppepäevad, veisekasvatuse seminarid nii piima- kui ka lihatootjatele jpm ning ta on aidanud ja aitab loomakasvatajatel korraldada ka õppereise välisriikidesse.

Alltechi organisatsioon tahab loomakasvatajatele olla partner, keda usaldatakse ja kellega tehakse tihedat koostööd.

Ka lihaveiekasvatavad ise ei ole jäänud kõrvaltvaatajateks firmaga sidemete otsimisel. Juba Alltechi esimesel tegevusaastal tekkis Eesti Lihaveiekasvatajate Seltsil firmaga mõningaid kokkupuuteid, edasi on partnerlussuhted süvenenud ja nüüd on seltsi suurematel üritustel alati osalenud ka Alltech.

Alltechi juhataja Pilleriin Puskar on igal aastal mitmel korral kutsunud lihaveiekasvatajate üritustele välismaalt Alltechi kõrgkoolitatud spetsialiste rääkima meile lihaveiekasvatuse probleemidest. Sellega seotud kulud on Alltech alati ise kandnud. 2006. aastal organiseeris ta meie seltsi liikmetele Iirimaaale õppekursiooni ja osales ka selle kulude katmisel. Väga paljudel kordadel on Alltech meid rahaliselt toetanud mitmesuguste ettevõtmiste organiseerimisel, samuti ka mitmete erialaste materjalide kirjastamisel. Oma panuse annab Alltech ka Märjale rajatava 120 loomakohaga katsefarmi rajamisel.

Kõige tähtsam on aga see, et tänu Alltechi poolt väljatöötatud söödalisandeile oleme tugevdanud loomade tervist, parandanud nende sigimisvõimet ning suurendanud loomade massiivset. Nagu Pilleriin Puskar ise ütleb, on neil söödalisandeid kõikidele koduloomadele alates vutist ja lõpetades hobustega. Suurt abi osutab Alltech meie veisefarmidele, tutvustades õiget silo valmistamise tehnoloogiat ja varustades vajaliku silokindlustuslisandiga. Käesoleval ajal on Alltech kujunenud meie lihaveisekasvatajatele suurimaks liitlaseks.

Estonian-ACB-Vianco OÜ on loodud aktiivsete veisekasvatajate eestvõttel, et suurendada Eesti loomakasvatajate võimalusi veiste turustamisel ning karjade aretusväärtuse tõstmisel. See firma loodi ühisfirmamana koos Šveitsi firmaga Vianco AG ja Itaalia firmaga La Nuova A.C.B. Eestist kuulusid firma asutajate hulka Rainis Ruusamäe ja Kalmer Visnapuu ja Leino Vessart. Firma Eesti-poolseks tegevjuhiks on Võrumaa lihaveisekasvataja Rainis Ruusamäe.

Lihaveisekasvatajate koostöö Viancoga on igati soodne. Esiteks vahendab firma välismaalt parimate pärilike omadustega tõuveiseid. Teiseks avaneb meile rahvusvaheline elusloomade müügi turg ning me saame oma loomade eest kõrgemat hinda kui Eestis. Firmal on spetsiaalsed loomaveoautod, kuhu mahub suuremaid veiseid kuni 45 looma. Ekspordiks ostetakse vasikaid (55...90 kg) ja noorveiseid (150...350 kg).

Eestis on igal veisekasvatajal nüüd soodne võimalus realiseerida oma veised Vianco kaudu. Nuumloomadele tullakse koju järele ning viiakse nad Rakvere Lihakombinaati, millega on sõlmitud loomakasvatajatele soodne leping. 2006. aastal on firma vahendanud kokku üle 6000 veise müügi nii välismaale kui ka lihakombinaati, aga juba nt 2007. a. maikuu vahendas firma 1400 veise müügi.

Seega on firma käivitamine vabastanud lihaveisekasvatajad aastaid kestnud loomade realiseerimise murest. Soodne on firma kaudu välismaalt tõuloomade ostmine. Firmal on hea koostöö Eesti Lihaveisekasvatuse Seltsiga ja see kõik soodustab Eesti lihaveisekasvatuse arengut.

Aktiivsetest inimestest, kes olid ja on seotud lihaisekasvatusega

Nagu iga uue sündmuse puhul, on sellel nii poolehoidjaid, vastaseid kui ka erapooletuid. Lihaisekasvatuse pooldajaid oli küll algul väga vähe, sest loomi ei muretsenud mitte majandid, vaid põllumajandusministeeriumi poolt toodud loomad anti käsukorras nendele kasvatada.

Nõukogude ajal, kui Eestis oli kokku veidi üle paarikümne lihaisefarmi, tuli sealsete töötajatega aastas mitmeid kordi väga mitmesuguseid loomakasvatusega seotud probleeme lahendada. Praegu, kui lihaisekasvatus on nii jõudsalt edasi arenenud, ma enam suuremat osa lihaisekasvatajatest ei tunnegi. Tahaksin aga alljärgnevalt natuke iseloomustada neid lihaisekasvatajaid ja lihaisekasvatusega seotud isikuid, kes on mulle kõige enam meelde jäänud.

Üks esimesi kolhoose, peale Võru ja Sõrve sovhoosi, kus hereforde hakati kasvatama, oli Laimjala kolhoos Saaremaal. Tollal oli selle esimees **Rein Jäe**, kohalik rahvas nimetas tema valitsemisaega humoorikalt jää-ajaks. Esimehele meeldisid loomad väga ja ta käis neid karjamaal iga päev mitu korda vaatamas. Kui võimalik oli, siis tema initsiatiivil osteti neid juurde nii Soomest, Taanist kui ka Nõukogude Liidu mitmetest regioonidest. Ka tema abikaasa, kolhoosi peaökonomist **Viivi Jäe** oli entusiastlik lihaisekasvataja, kes tihti avaldas oma seisukohti ajakirjanduses

Kolhoosi rannaäärsel karjamaal asus väike ja tagasihoidlik majake, mis oli tollase partei keskkomitee põllumajandussekretäri **Arnold Rüütli** poolsalajane suvekodu, kus ta sai omaette rõõmu tunda mõnest puhkepäevast, kui töö seda võimaldas.

Niimoodi sain minagi Arnold Rüütliga tuttavaks, sest Laimjala herefordid olid minu teadusliku töö vaatlusgrupiks. Pean kohe ütlema, et Arnold Rüütel oli väga sümpaatne mees, kellega oli

tore juttu ajada. Kuigi peale taasiseseisvumist on mõned poliitikud teda nimetanud kommunistiks, siis tegelikult seda ta küll ei olnud. Vestlusest ilmnes, et ta jättis saatmata meie lihakombinaatidest mitu liharongi Venemaale, sest ka meie rahvas vajab liha, Venemaa tarvidus oli aga põhjatu. Arnold Rüütel rääkis korduvalt, et Eestis tuleks kindlasti lihaveisekasvatust oluliselt laiendada. Haritud põllumehena ta teadis, et küllaltki intensiivse põllumajandustootmise juures jäi Eestil ikkagi umbes 200 000 ha madalasaagilist rohumaad kasutamata, mis olid aga hästi sobilikud lihaveisekasvatuseks. Ta oli ka initsiaatoriks Võru sovhoosi lihaveiste muretsemisel.

Kui 1982. a. toimus Võru sovhoosis vabariiklik herefordipäev, oli ta juba enne teisi seal ja võttis koos direktoriga esimesi külalisi vastu. Ta tegi ka huvitava ettekande lihaveisekasvatuse tähtsusest ja võimalustest Eestis. Hiljem kutsus ta mind mitmel korral Tallinna, et aru pidada lihaveisekasvatuse üle. Ta toetas veiste looduspärast (nüüd mahetootmine) kasvatamist, millel nägi suurt tulevikku. Ka soovitas ta mul avaldada trükis herefordikasvatuse uurimistulemusi, millega ma siis parajasti tegelesingi. Tema soovitusel ilmuski 1985. a. trükist brošüür „Herefordikasvatus Eestis”, mille kirjutasin koos kolleeg Virge Kangroga.

Vestlesime Kadriorus veel mitmel korral lihaveisekasvatuse probleemidest ning ta soovitas mul selle kohta hakata kirjutama doktoritööd, kuid alustatu jäi siiski pooleli.

Üks säravamaid lihaveisekasvatuse propageerijaid oli ka tollane raadioajakirjanik **Felix Leet**. Ei mäletagi enam, millest meie tutvus alguse sai, kuid see on peale mõningaid vaheaegu säilinud tänaseni. Sel ajal oli Felix Leet väga populaarne, ei möödunud raadios vist ühtki päeva, mil tema kellestki intervjuud ei teinud. Lihaveisekasvatus oli uus asi, millel oli ka partei ja valitsuse poolehoid, ja tema oskas seda uut alati kõige positiivsemalt valgustada. Tema initsiatiivil leidis iga-aastane herefordipäev kajastamist ka televisioonis, Aktuaalses Kaameras, rääkimata raadiost. Herefordikasvatuse propageerimiseks tehti ka paar lühifilmi, näit. „Tere hereford” jt.

Kui sõitsin farmidesse oma uurimisandmeid täiendama, tuli Felix Leet tihti minuga kaasa. Iga kord tegi ta ka kõigest nähtust raadio jaoks saate. Oma erakordse huumorimeele ja toredate ütlustega oli ta hea reisiseltsiline, ka väga heasüdamlik ja abivalmis, kuigi tal oli ka teatud veidrusi, mille pärast kõik teda hästi ei mõistnud, meie saime aga alati suurepäraselt läbi. Kord pidime sõitma Vormsi saarele hereforde vaatama ja leppisime kohtumise Heltermaal hommikul kell 6, mil laev pidi väljuma. Felix Leet tuli Pärnust sadamakaile juba õhtul valmis ja ööbis autos, et mitte hiljaks jääda. Mina saabusin aga veidi enne laeva väljumist. Kuna laev oli väike, ei mahtunudki kõigi soovijate autod laevale. Felix Leet ajas asja niikaugele, et kõik autod sõitsid laevalt maha ja need paigutati uuesti, tihedamalt. Lõpuks mahtusid kõik ilusasti ära, kuigi ühest bussist jäi 40% üle parda õhku rippuma.

Vormsil selgus aga, et suure vihma tõttu oli tee karjamaale väga porine ja majandi kontoris ütles karjabrigadir (turske naisterahvas), et sinna me sügava pori tõttu ei pääse. Felix Leet aga ei kaotanud huumorimeelt ja lubas brigadiri süles karja juurde kanda, kui ta pori kardab. Raadiomees oli ise kasvult noorikust poole väiksem. Brigadir kahtles küll ja küsis, kuidas ta jõuab teda kanda, kuid Felix vastas, et küll armastus jõudu annab. Selle peale ütles karjabrigadir, et niimoodi pole temale veel kunagi keegi ütelnud. Hea huumor andis aga kõigile jõudu ja me käisime karjamaal ära.

Teine naljakas lugu Feliks Leediga oli järgmine. Kord sõitsime tema Eesti Raadio ametiautoga Läänemaale mereäärsele karjamaale hereforde vaatama. Sellel ajal tohtis mererannal käia kohalik elanik ja ka see, kellel oli piiritsooni tempel passis. Minul see oli, aga Leedil polnud passigi kaasas. Noorepoolne piirivalvur küsis meie passe näha, minuga oli kõik korras, aga Leedil polnud muud näidata kui raadioreporteri tõend. Küsimise peale, kus pass, ütles Feliks Leet, et seda tal pole. Miks siis ei ole, oli uus küsimus, mille peale raadioreporter vastas, et ta hiljuti abiellus ja pass on vahetuses. Kuna ta seda nii kindlalt ja tõsiselt ütles, siis piirivalvur jäi teda uskuma. Küllap vist mõjus ka ametiauto nii palju, et

tõkkepuu tõsteti üles. Pärast saime muidugi palju naerda, sest igas olukorras oli Leedil alati uus väljamõeldis nagu varrukast võtta.

Hiljem, kui igale tööstusettevõttele anti valitsuse poolt käsk luua abimajand ning selles hakata oma töötajate jaoks kasvatama põllumajandussaadusi ja loomi, siis Feliks Leedi propaganda tulemusena muretseti neist paljudesse ka herefordid. Häid tulemusi sellel alal sai Haapsalu KEK.

Jüri Kulbin, kes oli Agrotööstuskoondise (mis oli sisuliselt uue nimega põllumajandusministeerium) esimehe asetäitja loomakasvatusalal, oli lihaveisekasvatuse suhtes üsna neutraalne. Käisime kahekesi esmakordselt Euroopa herefordi konverentsil, mis toimus 1990. a. Soomes. Kui meil oli herefordikasvatus tollal küllaltki kehvast tasemel, siis Soomes nägime hoopis midagi muud. Hea tõuaretustöö ja nõuetekohase söötmise tulemusena olid nähtud karjad kiiduväärsel tasemel. Kui nägime Antti Herlini talus kaheaastast herefordi pulli, kes kaalus üle tonni ja oli ka Soome tõutšempion, toimus Jüri Kulbinis murrang ja ta muutus lihaveisekasvatuse tulihingeliseks pooldajaks.

Jüri Kulbin toetas igati herefordikasvatust majandites. Ta kavatses head tõumaterjali muretseda, et nii tõsta lihaveisekasvatuse efektiivsust. Kavas oli minna ka Norras toimuvale Herefordi euroopa konverentsile sealset lihaveisekasvatust vaatama, kuid kahjuks sai temast ootamatult manalamees.

Tõnu Soonets, Aretusühistu Eesti punane kari tegevdirektor suhtus samuti lihaveisekasvatusele positiivselt. Ta organiseeris Märja KSJ-s lihveiste ristamiskatsed erinevat tõugu pullidega, milles saime loomade juurdekasvuandmeid ja määrasime liha kvaliteedinäitajaid. Ta oli üks entusiaste, kes aitas organiseerida 1997. a. Eestis toimuvat, sel aastal Soome-Eesti korraldatud Euroopa herefordi konverentsi, kuigi enamik aretuse juhtfigureid ei suhtunud sellesse positiivselt, et tahtsime konverentsi Eestis läbi viia.

Tänu Tõnis Soonetsi aktiivsele tegevusele toetas põllumajandusministeerium konverentsi läbiviimist 40 000 krooniga. Tema initsiatiivil toodi esmakordselt Eestisse ka aberdiinanguse tõugu veised. Püüdsime koos organiseerida

Lihaveisekasvatuse Seltsi asutamist, kuid ootamatult katkes temagi elulõng.

Eesti taasiseseisvumise alguseks oli lihaveiste arv Eestis kahanenud ligi 2,5 korda. Kolhooside ja sovhooside likvideerimise tõttu realiseeriti lihakombinaatidesse ka hulk lihaveiseid. Lihaveisekasvatus ei olnud enam tasuv ja nende mõningane pidamine jätkus ainult kasvatajate entusiasmi tõttu. Majandid jagati ja erastati. Nii toimus ka endises Kaiu kolhoosis Raplamaal. Ühe osa juhiks sai kolhoosi peamehaanik **Leino Vessart**. Tänu tema tegevusele sai meie lihaveisekasvatus jälle uue hoo sisse, aga selleks kulus õige mitu head aastat.

Jagatud Kaiu majandi ühes osas, mida juhtis Leino Vessart, tegeldi peamiselt piimatootmisega, põllumajandusettevõtte sai endale nimeks Karitsu Õppetalu. Juhatajal tekkis millegipärast eriline sümpaatia lihaveisekasvatuse vastu. Kuna ta oli mitmel pool välismaal reisinud, kujunes tal sümpaatia limusiini tõu vastu, mis sellel ajal hakkas kogu maailmas kiiresti levima. Tema muretses ka limusiini pullide spermat, et hakata oma farmi holsteini lehma selle tõuga ristama.

Kuna farmis oli ka tapapunkt, siis kutsus ta tollase loomakasvatusteaduse instituudi töötajad – minu ja Peeter Järve, tegema ristanuorveiste katsetapmisi, et välja selgitada nende nuuma- ja tapaomadused. Ristandite kasvatamine õigustas siin end igati. Tollel ajal oli Eestis vasikate kasvatamine kallis ja paljudes farmides likvideeriti need varsti peale sündi. Leino Vessart ristas aga limusiiniga kõik oma piimalehmad, pullvasikad kasvatati üles ja lehmvasikad läksid lihaveisekarja moodustamiseks. Piimalehmade täienduseks oli võimalik odava hinnaga osta küllaltki kõrge tõulise väärtusega vasikaid.

Kaius taheti hakata kasvatama puhtatõulisi limusiine, kuid vältava ristamisega oleks selleks kulunud ligi 10 aastat. Leino Vessart tõi Soomest pangalaenuga limusiinid (sellest on juttu peatükis „Karitsu Õppetalu huvi limusiinikasvatuse vastu”). Need olid esimesed puhtatõulised limusiini tõugu veised, kes toodi Eestisse.

Koos aastatega tõusis ristanuveiste põlvnemisaste ja majand hakkas loomi ka teistele soovijatele müüma. Leino Vessarti populaarsus tulihingelise lihaisekasvatjana tõusis ja tema initsiatiivil loodi 21. juunil 2000. aastal Eesti Lihaisekasvatajate Selts. Hea organisaatorina sobis ta hästi seltsi juhatuse esimeheks, ta on sinna uuesti tagasi valitud ja on selles ametis tänapäevani. Lihaisekasvatuse populariseerimiseks on ta lihaisekasvatajatele korraldanud paljusid õppepäevi ning –ekskursioone. Eriti meelde jäävad oli tema poolt korraldatud suvised lihaisekasvatajate päevad Kaius, kuhu kogunes alati palju rahvast. Neid päevi nimetas ta ise pullipäevadeks, sest söödi pulliliha ja kord müüdi ära ka üks limusiini tõugu pull.

oooo---Skaneerida dok. nr 16 Kutse pildiga --oooo

Leino Vessart valiti 2007. aasta algul aasta põllumehe kandidaadiks, kuid aasta põllumeheks tal tiheda konkurentsi tõttu ei õnnestunud saada. Küll aga omistas põllumajandusministeerium talle sama aasta kevadel esmakordselt lihaisekasvatuses välja antud aunimetuse – aastalihaisekasvataja.

Leino Vessarti panus Eesti lihaisekasvatuse arendamises on nii suur, et selle kirjeldamine ei mahugi siia peatükki ära. See on ka tihedalt seotud seltsi tegevusega, millest on kirjutatud eespool vastavas peatükis.

Suurt huvi lihaisekasvatuse vastu näitas üles **Ivari Padar**, eriti ajal, kui ta oli põllumajandusminister. Ta oli ka esimene minister, kes võttis oma kabinetis vastu kogu Lihaisekasvatajate Seltsi juhatuse, et ära kuulata nende mured ja pidada plaani, kuidas muuta meie lihaisekasvatust efektiivsemaks. Seltsi esimees puutus veel hiljemgi korduvalt ministriga kokku, et arutada lihaise kasvatamisega seotud küsimusi. Ministri valitsemisajal, aastail 2001...2003 toetas põllumajandusministeerium võrreldes eelnevate põllumajandusministrite tegevusajaga lihaisekasvatajaid kõige rohkem. Tema ajal kehtestati riiklik ammlehmatoetus, samuti kolmeaastane programm lihatõugu veiste sisseostuks välismaalt. Selleks eraldati esimeseks, 2002. aastaks 2,24 mln krooni ning osteti sisse 130 tõulooma. Kui vahetus minister, kadus ka kokkulepitud

programm ning ammalehmatoetus. Ivari Padar osales 2001. aastal seltsi aruandekoosolekul Valgamaal Tahevas. Ta oli ka ise huvitatud lihaveiste kasvatamisest, muretsedes oma farmi Karitsu õppetlust mõned limusiini tõugu veised.

Ivari Padar valiti 2003. aastal seltsi üldkoosoleku poolt juhatuse liikmeks.

Herefordid hakkasid meeldima ka Tartumaa taluperenaisele **Ere-Kai Lottale**, kes oma abikaasa **Nikolaiga** kasvatas põhiliselt kanu. Kuigi veisekasvatus oli neile täiesti võõras ala, muretsesid nad Saaremaalt mõned herefordi tõugu lehmad ja nii neist lihaveisekasvatajad saidki. Kuigi nähti palju vaeva, lehmad ei tahtnud tiinestuda ja mõned loomad lõppesid, ei kaotanud nad usku nende loomade kasvatamisse. Lisaks kõigele ostsid Lottad Taanist 40 000 krooni maksva tõupulli. Paljud inimesed pidasid neid hulludeks, et oma 4 lehma jaoks ostsid nii kalli pulli, sest lihaveistest tollel ajal ju keegi tulu ei saanud. Ere-Kai aga oli õnnelik oma ilusa välimikuga pulli üle ja kui lõpuks vasikad sündisid, olid nad kogu Eestis aretusväärtuselt ühed parimad. Nii on ta mitu pulli müünud KSJ-le ja teistele kasvatajatele. Oma tööga on Ere-Kai näidanud, et suure hoolsuse ja järjekindlusega on puhtatõuliste lihaveiste kasvatamisel võimalik küllaltki suurt tulu saada. Mitmed välismaalased on käinud tema talus herefordi karja vaatamas, rääkimata meie põllumajandusministritest ja teistest juhtivatest tegelastest. Herefordikasvatuse propageerijana ja oma farmi tutvustajana on Ere-Kai Lotta ja Nikolai teinud tänuväärset tööd lihaveisekasvatuse arendamisel.

Lihaveisekasvatuses ei saa kuidagi mööda minna Eesti Maaülikooli teadurist (alates juba ELVI ajast) **Peeter Järvest**. Ta tuli ELVI aretusosakonna veisekasvatussektorisse tööle 1987. aastal. Lihatehnoloogi haridus võimaldas tal kohe lülituda lihaveisekasvatusalasesse uurimistöösse. Kõik arvukad liha- aga ka piimatõugu veiste katsetapmised lihakombinaatides tegime alati kahekesi koos. Ta kaitses magistrikaadi 1994. aastal teemal Veiseliha kvaliteedi sõltuvus kasvuintensiivsusest. Peeter Järv on osalenud peaaegu kõigil lihaveisekasvatuse seltsi üritustel ja esinenud palju kordi maakondlikel õppepäevadel, kus selgitas

lihatõugu veiste kasvuintensiiivsust ja tutvustas nende liha kvaliteedinäitajaid. Oli aastail 1999...2004 põllumajandusministeeriumi poolt määratud grupis, kus töötati välja EL-is kehtivale SEUROP süsteemile vastav veiserümpade klassifikatsioon. Ta on korraldanud palju kordi veiseliha degusteerimisi nii loomakasvatusspetsialistidele kui ka üliõpilastele. 2006. aastal oli Peeter Järv Balti riikide lihaveisekasvatajate kokkutulekul liha grillimise võistluste peakohtunik.

Rakveres elav ärimees **Vallo Kruusimägi** tahtis oma farmis 90ndatel aastatel hakata kasvatama šarolee tõugu lihaveiseid, kuid loomakasvatustasutuste veiseliha tootmise uurimise sektor ei soovitanud seda. Kurvad kogemused 60ndatel aastatel Puka sovhoosi šaroleede kasvatamisel nende väga suur lõppemiste arv aga ei andnud selleks alust. Ka oli kirjanduse andmetel šarolee karjades lehmade poegimine tunduvalt raskem, kui teistel tõugudel. Vallo Kruusimägi püüdis Rootsi lihaveisekasvatajate kogemusi arvestades tõestada vastupidist. Tal oli šaroleede muretsemine saanud päris kinnisideeks ja nii ta ostiski Rootsist väikese partii šarolee tõugu noorveiseid. Tema farmis ei täheldatud suuremat vasikate lõppemist kui mujal. Põhjus oli selles, et viimase paarikümne aastaga on Euroopas tehtud šarolee tõuga head aretustööd: kõik vasikate suurt sünnikaalu pärandavad pullid on pidevalt aretusest eemaldatud ja praegu ei ole šarolee tõugu lehmade poegimisel mingeid probleeme. Nii suutis Vallo Kruusimägi tõestada, et ka Eestis tasub šaroleesid kasvatada. Tema eeskujul hakkasid ka mõned teised talupidajad neid veiseid pidama. Kui käisime väikese loomakasvatajate rühmaga Rootsist lihaveisekasvatusega tutvumas, siis selgus, et seal oli šarolee kõige hinnatum lihaveisetõug, mis annab kasvatajatele suuremat tulu kui teised tõud. Tänu temale, on šaroleede kasvatamine võitnud populaarsuse ka Eestis.

Pärast seltsi loomist võeti lihaveisekasvatuse konsulendina tööle **Reet Toi**, kelle tegevus on olnud tänuväärne. Ta ise räägib enda kohta järgmist:

Enne lihaveiste aretusspetsialisti ametit tegelesin pikka aega J. Gagarini nim. Näidissovhoostehnikumi Uusna 1200 pealises lüpsikarja suurfarmis brigadirina, zootehnikuna ja ka

farmijuhatajana. Sealt siirdusin Vana-Võidu õppemajandisse zootehnikuks. 2000. aasta reformi käigus õppemajand likvideeriti. See aeg oli põllumajanduses madalseisuks ja kuna olin piimakarjaga tegelenud juba 22 aastat, siis otsustasin teha kannapöörde. Asusin ümberõppele ning mõttes tõmbasin põllumajandususele kriipsu peale.

Siis tegi aga kadunud Tõnis Soonets Ühistust Eesti Punane Kari mulle ettepaneku kandideerida loodavale lihaveiste konsulendi ametkohale. Mõtlesin mõne kuu ja kahtlesin, aga siis võtsin julguse kokku, uurisin veidi seda tundmatut ala ning läksin töövestlusele, kuhu rohkem kandideerijaid ei olnudki. Tundus võõras aga üsna huvitav ala olevat. Asusin ametisse 1. juunil 2001. aastal.

Esimeseks tööks oli otsida üles ja tutvuda kõigi lihaveisekasvatajatega Eestis. Pähklikis kujunes Eestis pikka aega kasvatatud herefordide põlvnemisandmete kokkupanek, mis oli vahepeal katkenud.

Teiseks oli tõuraamatu sisseseadmine ja kõik sellega seonduv.

Kolmandaks jõudluskontrolli arendamine.

Esialgsed mõtted olid kahtlevad, kuid ajapikku tundus, et loomakasvatajate huvi lihaveiste kasvatamise vastu aina kasvas. Oli ju lihaveiste kasvatamine alternatiiv neile, kes ei suutnud piimatootmise järjest rangemate nõudmistega kaasa minna.

Suur töö tehti Eesti Lihaveisekasvatajate Seltsi juhatuse poolt, et lihaveisekasvatuse areng saaks kiirema hoo sisse. Oli ju vaja lihaveiste lihaga ka turule saada, kuid selleks nappis loomi, et varustada lihatööstust regulaarselt toormega. Juhatus tegi aktiivset selgitustööd ning korraldas õppepäevi, et kasvatajaid ja üldsust teavitada.

2002. aastast alustati põllumajandusministeeriumi toetusel Eestisse tõuloomade sisseostmist. Nüüd sai hakata mõtlema ka lihaveiste tõufarmide loomisele.

Lihaveise liha väärtustamiseks võeti kolmes suuremas lihatööstuses kasutusele SEUROP- klassifikatsioon.

Tänu Reet Toile, said kõigi lihaveisekasvatajate andmed (telefon, aadress, loomade arv ja tõug) kirja pandud. Temal oli nüüd

teada, kes tahtis mõnda tõulooma müüa või kes osta. Reedal oli nagu dispetšeripunkt, kuhu kõik niidid kokku jooksid. Sellist inimest oligi seltsile hädasti vaja. Reet Toi ise õppis iga aastaga täpsemalt tundma lihaveisekasvatuse olemust ning kui tema poole pöörduti hakkas ka kasvatajatele nõu andma kõigis erialaküsimustes. Pidevalt sõitis ta farme külastama ning kontrollima nende tegelikku olukorda. Ta on olnud igal seltsi juhatuse koosolekul protokollija ja ei ole möödunud ühtki lihaveisekasvatuse üritust, mille planeerimisest ja organiseerimisest ta ise osa ei võtaks.

Tänu oma heale iseloomule (rahulik, sõbralik ja mitte kunagi pahane ega tige) on ta võitnud enamiku lihaveisekasvatajate poolehoidu ja lugupidamise.

Üks esimesi, kes pärast taasiseseisvumist ostis osa Sõrve sovhoosi lihakombinaati viidavatest loomadest endale, oli Tallinnas elav **Tõnu Kriisa**. Mees oli julge pealehakkaja, kellel oli küll lihaveiste kasvatamisel vähe kogemusi, kuid kes riskis siiski rohkem kui mõnikümmend herefordi veist pangalaenuga ära osta. Rapla lähedal õnnestus tal saada loomade kasvatamiseks rikkaliku rohumaa, kuhu ehitas kerglauda, lähedal oli ka väike maja, mille kohendas elamuks ja hakkas seal koos naise ja kahe väikese lapsega elama. Kuna tema kari oli tollal üks suuremaid, siis sisaldus see ka Euroopa herefordi konverentsi delegaatide külastuse plaanis 1997. aastal. Tema farmis pidasime ka 1995. aastal vabariikliku lihaveisekasvatajate päeva. Käisime Tõnu Kriisaga Soomes Antti Herlini juures lihaveiste kasvatamise alal õppust saamas, kuid siiski tuli tal mõne aasta möödudes kari laiali jagada. Põhjusi oli mitmeid, üks neist kindlasti see, et talus oli tootmissuunaks ainult lihaveisekasvatus, mis ilma riikliku toetuseta ei tasunud ennast ära. Üksiti tekkis perel ka huvi minna välismaale tööle.

Urmas Sepp Läänemaalt on jäänud meelde teise hakkaja mehena. Tema talus oli umbes 40 hektari suurune kasutamata rohumaa, mis hakkas juba võsastuma. Peremees muretses mõnikümmend herefordi, lisaks mõned piimalehmad ning hakkas loomi sellel alal karjatama. Juba järgmisel aastal oli maa-ala kadestamisväärselt korralikus seisus. Urmas Sepp ise koos kolme tütreaga ajasid loomi ühest kohast teise ikka ratsahobustega. Oma

suure herefordi pulli taltsutasid nad nii ära, et lapsed võisid talle mitmekesi selga ronida, sinna pidi mahtuma korraga 6 last ja veel koer lisaks. Urmas Sepp on võtnud aktiivselt osa seltsi korraldatud üritustest. Ta on alati rõõmsameelne ja tundub, nagu polekski tal igapäevaelus muresid.

Kalev Raudsepp, kes põllumajandusega oli vähe seotud, muretses 1999. aastal ligi 30 herefordi. Need paigutas ta Valgamaale isakodusse, et talu välja ei sureks. Sel ajal oli see julge tegu, sest tollal oli lihaveiste kasvatamine reeglina kahjumis. Kui Kalev Raudsepp midagi ette võttis, siis oli tal kindel idee juba valmis ja seda ta püüdis alati ka ellu viia, mis tavaliselt ikka õnnestus. Ta on selline lihaveisekasvataja, kes ei taha loomade kasvatamisele suuri kulutusi teha ning peab sobivaks sellist süsteemi, kus kohalik loodus suuremalt osalt ise loomadele kogu vajaliku annab. Tema kari on pidevalt suurenenud, herefordid tunnevad end avaratel jõeäärsetel karjamaadel suurepäraselt. Kuna talu ümber on ilus loodus, oleme sinna ka mitmeid kaugemalt külla sõitnud loomakasvatajaid viinud. 2006. aastal tutvus tema karjaga Ülemaailmse Herefordi Assotsiatsiooni peasekretär Jan Wills, kes hiljem kirjutas Iirimaaal ilmuvas Herefordi ajakirjas, et Eestis Kalev Raudsepa farmi külastamine jättis talle väga sügava mulje, mis vist kunagi ei unune.

Rainis Ruusamäe Võrumaalt hakkas lihaveisekasvatust kohe tõsiselt arendama. Ta oli esimene, kes ehitas Eesti Maaülikooli üliõpilase diplomitöö projekti järgi lihaveistele lauda. Ka ostis ta välismaalt tõuloomi – aberdiin-anguseid ja simmentale ning suurendas pidevalt oma lihaveisekarja. Aktiivse farmerina ei hoolitsenud ta mitte ainult oma talu käekäigu eest, vaid mõtles, kuidas Eestis seda tootmisharu paremini korraldada. Tema kõige suurem teene on firma Estonian-ACB-Vianco asutamine.

Kalmer Visnapuu on meelde jäänud oma hea tuju ja optimismiga. Ta on ostanud välismaalt hereforde ja simmentale ning rajanud Lõuna-Eestis korraliku lihaveisefarmi. Seal on loomadele valminud ka moodne laut. Kalev Visnapuu valiti 2006. aastal seltsi juhatuse liikmeks. Ta räägib alati igas küsimuses kaasa ning avaldab oma argumenteeritud seisukoha.

Hillar Pulk on paljudele tuttav hea piimakarjakasvatajana, kuid vähetähtis ei ole ta ka lihaveisekasvatajana. Tal on üsnagi suur aberdiin-anguse tõugu lihaveisekari, mida ta peab edukalt. Omapärasem huviala on tal muidugi ameerika piisonite kasvatamine. Tema Piisoni Saloonis võib igatüks keha kinnitada piisoni või aberdiin-anguse lihast valmistatud roogadega ning isegi söömise juures silitada piisoneid, sest nende jalutusaed lõpeb seal, kus algavad küllastajate laudad. Piisonikasvandus oli raamatu valmimise ajal Baltimaades ainulaadne ja seda külastasid ka Balti riikide lihaveisekasvatajad oma kokkutuleku ajal 2006. aastal.

Arne Tamm on Läänemaal, Linnamäe kolhoosis zootehnikuna kasvatanud nii majandi kui ka isiklikke hereforde juba paarkümmend aastat. Pärast kolhoosi likvideerimist suurendas ta oma talu loomade arvu ning oli üks esimesi, kes paarkümmend holsteini lehma ristatas herefordi pulliga ja sel moel tootis ristanpullide liha, lehmikuid paaritas uuesti herefordi pullidega. Ta on võtnud koos abikaasaga aktiivselt osa kõikidest lihaveisekasvatuse üritustest ning on tõsiselt huvitatud liha kvaliteedi parandamisest. Tema farmis on korraldatud ka veiste lihaomaduste selgitamiseks võrdluskatse.

Kapteinide abielupaar Hiiumaalt ei ole kunagi pidanud paljaks pikka sõitu mandrile, et osaleda seltsi mitmesugustel üritustel. Nad on Hiiumaal lihaveiseid kasvatades suurt tööd teinud rannakarjamaade hooldamisel, kasutades neid veiste karjamaana. Pidevalt on nad suurendanud oma karja nii puhasaretusega kui ka ristamisega.

Agu Kõöp, kes oli Tõuaretuse Inspektsiooni juhataja, pidi väga tihti lahendama lihaveisekasvatusega seotud probleeme. Kuigi algul oli nende lahendamine tülikas, sest nii loomade kui ka loomakasvatajate väikese arvu tõttu tuli tal neile suhteliselt palju aega kulutada. Kuid ajapikku nende arv suurenes ning siis olid tema otsused lihaveisekasvatajatele suureks toeks.

Anne Zeemann tegeles lihaveiste aretusküsimustega juba tollase Eesti Punase Karja Riiklik Tõulava, hiljem Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu ajal. Sealt läks ta edasi tööle

Tõuaretuse Inspektsiooni. Nõudliku tõuaretajana on ta kogu selle aja jooksul andnud kahtlematult suure panuse lihavesikasvatuse arengusse.

Matti Piirsalu, PM põllumajandusturu korraldamise osakonna nõunik, on oma tööga palju kaasa aidanud lihavesikasvatuse levikule. Sõbraliku ja abivalmis inimesena aitab ta ministeeriumis meie kitsaskohti lahendada. Ta võtab ka tihti osa lihavesikasvatavate üritustest.

Reet Pärtel Põllumajandusministeeriumist püüdis mitmete aastate jooksul ministeeriumis lihavesikasvatavate kitsaskohti lahendada. Kuna ta ise võttis alati osa kõigist suurematest lihavesikasvatavate üritustest, oli tal ministeeriumi ülemustele kerge selgitada lihavesikasvatavate õigustatud muresid ning otsida nendega koos võimalusi olukorra parandamiseks.

Rein Hallik pidi Anne Zeemanni lahkumise tõttu Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistust võtma kõik lihavesike aretusküsimused enda õlgadele. Tuli võtta lihavesikest kehameditsiin ja neid hinnata ning sobivuse korral kanda loomad tõuraamatusse. Ta viibis tihti lihavesikasvatavate õppepäevadel ja muudel üritustel.

Jõudluskontrolli Keskuse töötajatest juba nõukogude ajal lihavesike arvestuses kogemusi omandanud **Jelena Pelijeff (endine Bžitskaja)** on programmeerijana seniajani andnud oma panuse lihavesike jõudluskontrolli arengusse.

Ly Jõras on kindlasti paljudele oma isiksuse tõttu meelde jäänud. Kuigi Jõudluskontrolli Keskuse töötajana oli tema põhitöö piimavesike jõudluskontroll, kulutas ta palju aega ka lihavesikele. Tema teeneks on jõudluskontrolli vormide väljatöötamine ning Lihavesike jõudluskontrolli raamatu täiustamine. Ta on võtnud osa paljudest lihavesikasvatavate koosolekutest.

Eha Mäetaga Jõudluskontrolli Keskusest suhtleb otse lihavesikasvatavatega, sest tema võtab nendelt nii informatsiooni vastu ja tagastab selle neile. Nii heatujulise ja lahke inimese juurde on igal lihavesikasvataval oma loomade jõudluskontrolli puudutavates küsimustes alati meeldiv minna.

Airi Külvet võeti konkursi alusel tööle Eesti Tõuloomakasvatatajate Ühistu koosseisu Märjale lihaveisekasvatuse aretusspetsialistiks. Kuna ta ka ise kasvatas lihaveiseid, oli ta sellele töökohale sobiv kandidaat. Aktiivse inimesena võitis ta ruttu lihaveisekasvatatajate poolehoidu ja ta viidi peagi tööle firmasse Estonian-ACB-Vianco OÜ konsulendi-logistiku ametkohale. Kuna Airi Külvet valdab vabalt inglise ja soome keelt, on ta oma töökohal väga hinnatud spetsialist, sest peab tihti käima ka välismaal. Võtab aktiivse inimesena osa kõigist lihaveisekasvatusega seotud üritustest.

Ja lõpuks üllatav, aga meie üritustest võtab pidevalt osa ka Rakvere Lihakombinaadi tootmisdirektor **Indrek Lekko**. Seni on ikka olnud nii, et tootjad ja töötajad on kaks mitte just väga sõbralikku, isegi üksteisest kauget instantsi, kuid Indrek Lekkoga on seltsil aastatepikkune koostöö lõpuks hästi käivitunud. Kasu lihaveistest on ju mõlemapoolne: heast lihaveisest saab tootja kõrgemat hinda, samuti saab lihakombinaat kvaliteetsest lihaveiselihast valmistada paremaid tooteid, millest ka tema saab kõrgemat hinda.

Selliseid isikuid, kes on oma panuse andnud lihaveisekasvatuse arendamises on meil olnud väga palju. Ei saa mööda minna ka lihaveisekasvatuse algaastatel töös osalenud inimestest, nagu Sõrve sovhoosi peazootehnik **Ilja Niit**, kes oli väga kohusetruu ja täpne herefordide kasvatamisel.

Pärast Jäede Laimjala kolhoosist lahkumist jätkas nende poolt alustatud tööd esimehena **Aarne Lember**. Tulles kolhoosi tööle, esitati talle üldkoosolekul ultimaatum – kõik herefordid tuleb likvideerida, kuna nad rüüstasid kolhoosnike aiamaid. Kaebus jõudis ka parteikomiteesse. Aarne Lember põikles vastu ja ei tahtnud tiineid loomi lihakombinaati viia, palus pool aastat oodata. Suvel lahenes asi sellega, et osa loomi viidi suveks laiule, parandati koplite tarastust ja loomad jäid, kuigi kolhoosi esimees sai parteikomiteest suulise hoiatuse. Parteikomitee arvestas väga lihtsa tööinimese kaebust, tungimata õieti asja sisusse. Laimjala herefordide kari oli kolhooside seas üks suuremaid

Samuti tegid lihaveisekasvatuse arendamisel tugevat tööd Karuse kolhoosi aseesimees **Eduard Viipsi**, Tuudi kolhoosi esimees **Valdur Plaas** ja S. M. Kirovi nim. Nädiskalurikolhoosi seleksionäär-zootehnik **Taimi Suur**. Omamoodi suureks entusiastiks oli veel Haapsalu KEK-i juhataja **Armin Niinemäe**, kes laskis ehitada oma abiettevõttele, herefordi farmile, uue laudakompleksi. Suveks transportis ta osa loomi heale söödamaale Hobulaiule, ehitates selle tarvis loomadeveo parve.

Erilist tähelepanu väärrib 1969. aastal ELVI juurde loodud veiseliha uurimise labori tollaegne juhataja põllumajanduskandidaat **Maiu Kuresoo**, kelle juhtimisel veiselihaalane uurimistöö üldse algas. Tema initsiatiivil ja juhatusel uurisime paljude aastate vältel lihaveisekasvatust meie vabariigis. Kogu see siis alustatud töö on jõudnud nüüd nii kaugele, et tänaseks on lihaveisekasvatus meie loomakasvatuses arvestatav tootmisharu.

Tänu eelnimetatud isikutele ja paljudele teistele, on lihaveisekasvatus jätkuvalt hoogustunud ja nüüdseks on sellesse loomakasvatusharusse positiivselt suhtujate arv oluliselt suurenenud.

Kasutatud kirjandus

1. Annamaa, Arno, Põllumajanduskommentaar. Ajaleht Randlane 14. juuni, 1984, lk. 1.
2. Juhandi, Liilia, Herefordid – rõõm ja mure. Ajaleht Kärla Teataja nr. 10, 1990, lk. 2.
3. Jäe, Viivi, Lihaveis on vähenõudlik. Sotsialistlik Põllumajandus nr. 18, 1982, lk. 8...9
4. Karelson, Meinhard, Teesalu, Selma ja Tammisto, Arvo, Piimast ja Eesti piimandusest. Tartu, 1997.
5. Kaselo, Vello, Meie tänane ja homme päev. Infoleht Harama, 3`94, lk.1.
6. Kõiv, Krista, Lepik, Krista ja Suurmaa, Aigar, Ammlehmade kasvatamise perspektiiv Eestis, turustamine ning Euroopa Liiduga ühinemisel kaasnevate mõjutuste analüüs. Uurimistöö aruanne. Jäned, 2000.
7. Lõokene, Guido, Hereford erineb suuresti meie veisetõugudest. Sotsialistlik Põllumajandus nr.18, 1982, lk7...8.
8. Metsmaaker, Ülo, Herefordi päev Kärjal. Ajaleht Meie Maa, 31. august, 1990, lk.1 ja 3.
9. Narusberg, Hugo, Kogemusi ja esialgseid soovitusi lihatõugu veiste pidamise tehnoloogia kavandamiseks Eesti NSV tingimustes. Teadusliku uurimistöö aruanne. Tartu, 1981.
10. Põlluäär, Tõnu, Lihapullide testimine Märjal. JKK Sõnumid nr. 13, 2007, lk. 2.
11. Raim, Jüri, Hereford õigustab eeskätt tagasihoidlikes oludes. Sotsialistlik Põllumajandus nr. 18, 1982, lk. 10.
12. Suurmaa, Aigar ja Kangro, Virge, Lihatõugu veiste sobivuse selgitamine veiste lihatoodangu suurendamisel ja selle kvaliteedi parandamisel. Teadusliku uurimistöö aruanne. Tartu, 1982.
13. Suurmaa, Aigar, Kangro, Virge, Herefordi tõugu lihaveis Eestis, Tallinn, "Valgus" 1985.

14. Suurmaa, Aigar, Eesti punast ja Eesti mustakirjut tõugu veiste ristamise tulemusi šarolee tõuga. Kandidaadidissertatsioon. Tartu, 1973.
15. Suurmaa, Aigar, Herefordi tõugu veiste aretusperspektiivi uurimine Eesti NSV-s. Teadusliku uurimistöö aruanne. Tartu, 1985.
16. Suurmaa, Aigar, Kaks herefordi Eestisse. Postimees, 20. märts, 1991.a. lk. 4.
17. Suurmaa, Aigar, Tutvumas Soome herefordikasvatusega. Tartumaa, 22. aug., 1991. lk. 3.
18. Suurmaa, Aigar, Tutvumas Soome lihaveisekasvatusega. Infoleht Harama, 5/6 `94, lk 3.
19. Suurmaa, Aigar, Eesmärk: kvaliteetne veiseliha. Infoleht Harama, 5/6 `94, lk. 2.
20. Suurmaa, Aigar; Lihaveisekasvatuse käsiraamat. Tartu, 2001.
21. Suurmaa, Aigar jt, Lihaveisekasvatus Eestis. Tartu, 2005.
22. Toi, Reet, Lihaveiste jõudluskontrolli tähtsusest. JKK Sõnumid nr.12, 2007. lk. 2.
23. Vessart, Leino, Käik Toompeale. Infoleht Harama 5` 93, lk. 1.
24. Vessart, Leino, Üks päev Rootsimaal. Infoleht Harama 8` 93, lk.1.
25. Viipsi, Eduard, Põhikarja 250 lehma. Sotsialistlik Põllumajandus nr. 18, 1982, lk. 9...10.
26. Õuema, Tarmo, Talunik Arne Tamm – tõuaretaja. Ajaleht Lääne Elu 31. dets. 2002, lk. 5.